प्रदेश स्तरीय योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५

(नमूना)

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय योजना आयोग
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

प्रा.डा. पुष्पराज कंडेल
उपाध्यक्ष

पत्र संख्याः-

भूमिका

नेपालको संविधानले आत्मसात् गरेको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सफल कार्यान्वयन गर्न, नेपाल सरकारले लिएको "**समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली**" को सोचलाई साकार पार्न र प्रभावकारी सरकारी वित्त प्रभावकारी व्यवस्थापनको निमित्त तीनै तहका सरकारको योजना चक्र प्रभावकारी हुनु जरुरी छ। संविधानले व्यवस्था गरेको तीनै तहका सरकारको एकल तथा साझा अधिकार सूचीहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मात्र यी उद्देश्यहरू पुरा हुँदै जान्छन्। यसका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारका नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रम प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्न तीनै तहले तर्जुमा गर्ने नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा सामञ्स्यता हुनु आवश्यक हुन्छ ।

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले तीनै तहका सरकारले सार्वजनिक खर्चको विवरण प्रस्तुत गर्दा तीन वर्षको प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना समेत तर्जुमा गर्न अनिवार्य गरेको छ। विगतमा राष्ट्रियस्तरमा मात्र तर्जुमा हुने गरेको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, बजेट तथा वार्षिक विकास कार्यक्रम प्रदेश तथा स्थानीय तहमा पनि तयार गर्नुपर्ने भएको छ। यो व्यवस्था प्रदेश र स्थानीय तहको लागि एउटा नयाँ अभ्यास हो। आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेट तथा वार्षिक विकास कार्यक्रमले राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय प्राथमिकता, स्रोत साधनको उपलब्धता र तिनको महत्तम परिचालन तथा रणनीतिक हस्तक्षेपका लागि सरकारलाई मार्गनिर्देशन गर्दछन्। प्रदेशस्तरमा यस्ता महत्वपूर्ण दस्तावेजहरूको तर्जुमाका लागि **"प्रदेश स्तरीय योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५"** को प्रकाशनले अत्यन्त सहयोग पुग्ने मैले विश्वास लिएको छु ।

योजनाबद्ध विकासको छ दशक लामो अभ्यासका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगले **"नेपालको दीर्घकालीन सोच, २१००"** को आधारमा पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) तर्जुमा गर्दैछ। यो योजना प्रदेश स्तरमा तर्जुमा हुने आवधिक विकास योजनालाई पनि दीर्घकालीन सोच सहितको आधार तथा बृहत् खाका प्रदान गर्ने दस्तावेजका रूपमा रहने छ। तसर्थ, राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक स्तरका योजनाबीच सामन्जस्यता कायम गर्न यो दिग्दर्शन महत्वपूर्ण दस्तावेजका रूपमा रहने छ। साथै, यसले आवधिक विकास योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक विकास कार्यक्रम र प्रदेश तहको पार्श्वचित्र तयारीमा पनि सम्बन्धित प्रदेश सरकारलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ । यस दिग्दर्शनमा प्रस्ताव गरिएका ढाँचाहरूले सबै प्रदेशको दस्तावेजका बीच एकरूपता ल्याई तुलनायोग्य बनाउन महत्वपूर्ण योगदान दिनेछन्।

अन्त्यमा, यो दिग्दर्शन तर्जुमा प्रक्रियामा संलग्न सबै कर्मचारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

....
प्रा.डा. पुष्पराज कंडेल
उपाध्यक्ष
राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल, फोनः ४२११९७०, फ्याक्सः ९७७-१-४२११७००
ईमेलः prkadel@npc.gov.np वेभसाईटः www.npc.gov.np

विषयसूची

भाग १: परिचय तथा अवधारणा १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ उद्देश्य १

१.३ योजनाको अवधारणा... २

१.४ योजनाको प्रकार र योजना बीचको अन्तरसम्बन्ध २

१.४.१ दीर्घकालीन योजना/सोच (Long Term Plan/Vision)................................. ४

१.४.२ मध्यमकालीन योजना (Medium Term Plan).. ४

१.४.३ वार्षिक योजना (Annual Plan)... ४

१.५ दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बीचको सम्बन्ध ५

१.६ योजनाको आवश्यकता र औचित्य ६

भाग २: योजना तर्जुमाका आधार.. ७

२.१ परिचय... ७

२.१.१ नेपालको संविधान.. ७

२.१.२ विद्यमान ऐन, नियम.. ७

२.१.३ विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीति.. ७

२.१.४ राष्ट्रिय/प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच ८

२.१.५ राष्ट्रिय आवधिक योजना.. ८

२.१.६ दिगो विकास लक्ष्य.. ८

२.१.७ नेपाल सरकारका मार्गनिर्देशन... ८

२.१.८ प्रदेशको प्रमुख समस्या र सम्भावना ८

२.१.९ प्रदेश सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलको चुनावी घोषणापत्र............................ ८

भाग ३: आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया.. ९

३.१ कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण... ९

३.२ संस्थागत संयन्त्र १०

३.४ अद्यावधिक स्थिति विश्लेषण १२

३.५ सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र चुनौती विश्लेषण (SWOT Analysis) १२

३.६ सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति निर्धारण १२

३.७ आवधिक योजनाको अवधारणापत्र तयारी १४

३.८ आवधिक योजनाको आधारपत्र तयारी १४

३.९ सम्भाव्य स्रोतको पहिचान र प्रक्षेपण १४

३.१० योजनाको विस्तृत दस्तावेज तर्जुमा १५

३.११ कार्यान्वयन व्यवस्था १६

३.१२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन १७

३.१३ विषय क्षेत्रगत नतिजा खाका तयारी १८

३.१४ आवधिक योजनाको मूल दस्तावेज तयारी, स्वीकृति र प्रकाशन १९

भाग ४: मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा २०

४.१ अवधारणा २०

४.२ उद्देश्य २१

४.३ आवश्यकता तथा औचित्य २१

४.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रिया २२

४.४.१ कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण २२

४.४.२ संस्थागत संयन्त्र गठन २२

४.४.३ त्रि–वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहित कुल बजेटको आकार तयारी २४

४.४.४ बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने २४

४.४.५ आयोजना बैंक र आयोजनाको छनौट तथा प्राथमिकीकरण २४

४.४.६ मध्यमकालीन खर्च संरचना, कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव २५

४.४.७ विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल २५

४.४.८ मस्यौदा तयारी २५

४.४.९ मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रदेश सभामा पेश गर्ने २५

भाग ५: वार्षिक योजना/वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा........ २६

५.१ अवधारणा २६

५.२ आवश्यकता तथा औचित्य........ २६

५.३ उद्देश्य २६

५.४ वार्षिक योजना तथा वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमाका आधार........ २७

५.५ वार्षिक योजना, वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया २९

५.५.१ आयव्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश गर्ने.. २९

५.५.२ संघबाट वित्तीय हस्तान्तरणको खाका र मार्गदर्शन प्राप्ति........ ३०

५.५.३ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण........ ३०

५.५.४ बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने........ ३१

५.५.५ आयोजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण........ ३२

५.५.६ वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा ३२

५.५.७ बजेट तथा कार्यक्रम माथि छलफल........ ३२

५.५.८ मस्यौदा तयारी ३३

५.५.९ बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति ३३

५.५.१० प्रदेश सभामा बजेट तथा कार्यक्रम पेश ३३

५.६ कार्यान्वयन कार्ययोजना........ ३३

५.६.१ वार्षिक विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन विधि........ ३४

५.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था ३५

५.८ सःशर्त, विशेष र समपूरक अनुदानबाट सञ्चालित योजना कार्यान्वयन........ ३५

५.९ विविध........ ३६

५.९.१ प्रदेशले ऋण लिन सक्ने........ ३६

५.९.२ वस्तुगत विवरण/पार्श्वचित्र (Profile) तयार गर्नु पर्ने ३६

अनुसूची........ ३७

अनुसूची १ - नेपालको संविधानका सान्दर्भिक धारा........ ३७

अनुसूची २ - नेपाल सरकारबाट जारी भएका राष्ट्रिय नीतिहरू ५१

अनुसूची ३- दिगो विकास लक्ष्य तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र प्रदेशतहमा स्थानीयकरण........ ५६

अनुसूची ४- प्रदेशको पार्श्वचित्र (Profile) को ढाँचा ७५

अनुसूची ५-प्रादेशिक आवधिक योजनाको खाका ८१

अनुसूची ६- प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा ८७

अनुसूची ७ - प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचना दस्तावेजमा समावेश हुने विषयवस्तु (विषय क्षेत्रगत मात्र) ८९

अनुसूची ८ - आयोजना बैङ्क (Project Bank) ९३

अनुसूची ९- आयोजना प्रस्ताव (Project Proposal) को ढाँचा... ९५

अनुसूची १०- आयोजना विश्लेषण प्रक्रिया... ९६

अनुसूची ११- विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) को ढाँचा..................... ९७

अनुसूची १२ - आयोजना प्राथमिकीकरणका आधार..९८

अनुसूची १३ - वार्षिक विकास कार्यक्रमको ढाँचा...१०८

सन्दर्भ सामग्री १११

भाग १

परिचय तथा अवधारणा

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले तीन (संघ, प्रदेश र स्थानीय) तहको सरकारको व्यवस्था गरेको छ । यस संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका आ-आफ्नो अधिकार र कार्यक्षेत्र तोकेको छ । राज्य शक्तिको प्रयोग संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले गर्ने गरी प्रदेशको एकल अधिकार संविधानको अनुसूची ६ मा, संघ र प्रदेशको साझा अधिकार अनुसूची ७ मा र संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको साझा अधिकार अनुसूची ९ मा उल्लेख गरिएका छन् ।

संविधानले प्रदेशलाई आफ्ना अधिकार क्षेत्रभित्रको प्राकृतिक, आर्थिक र अन्य स्रोत सङ्कलन र परिचालनका लागि जिम्मेवार बनाएको छ। प्रदेश बीच व्यापक रूपमा भौगोलिक विविधता छ। प्राकृतिक स्रोतको सम्भाव्यता, आर्थिक, सामाजिक विकासको अवस्था, पूर्वाधारको उपलब्धता तथा संस्थागत क्षमतामा पनि व्यापक भिन्नता रहेको छ । यी विविधता र भिन्नतालाई सम्बोधन गर्दै आफ्नो क्षेत्रको आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधार विकासका लागि योजना बनाई लागू गर्नु प्रदेशको जिम्मेवारी रहेको छ । सो जिम्मेवारी पूरा गर्न प्रदेशले आ-आफ्ना क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि आवश्यक रणनीतिक विषय क्षेत्रका दीर्घकालीन, मध्यमकालीन र वार्षिक विकास योजना बनाउनु पर्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ ।

प्रदेशलाई विकास योजना तर्जुमा सम्बन्धमा आवश्यक ज्ञान, सीप, प्रविधि र प्राविधिक सहयोगका साथै योजना तर्जुमाका लागि आवश्यक न्यूनतम विषय समावेश गर्ने/गराउने काममा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यो दिग्दर्शन तयार गरिएको हो। यो दिग्दर्शन विकास योजना सम्बद्ध आवश्यक विषय समेटिएको एक संक्षिप्त दस्तावेज हो। प्रदेशले आफ्नो स्रोतसाधनको सम्भाव्यता, मौजुदा संस्थागत क्षमता र आवश्यकता अनुकूल हुने गरी विकास योजना तर्जुमा गर्न यो दिग्दर्शन प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

१.२ उद्देश्य

योजना तर्जुमा गर्दा विहङ्गम राष्ट्रिय दृष्टिकोणलाई प्रदेश स्तरमा समेत प्रतिबिम्बित गर्नु गराउनु, प्रदेश बीच विकासका आयामको बुझाई र विकास योजनाको व्यवस्थापनमा एकरूपता ल्याउन मद्दत गर्नु र नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जनाएका प्रतिबद्धता पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउनु यस दिग्दर्शनको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । दिग्दर्शनका अन्य उद्देश्य देहाय बमोजिम रहेका छन्।

- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका आवधिक विकास योजनाबीचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट गर्न मद्दत पुऱ्याउनु ।
- प्रदेशले आवधिक विकास योजनामा आफ्ना क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि अवलम्बन गर्ने लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति र योजना तर्जुमाका लागि समावेश हुनुपर्ने आवश्यक प्राविधिक विषयवस्तु स्पष्ट गर्नु ।
- आवधिक विकास योजना तर्जुमा प्रक्रियामा एकरूपता र स्पष्टता ल्याई सहभागितामूलक योजना पद्धतिलाई प्रदेशमा संस्थागत गर्दै आवधिक विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्यांकनमा सहयोग पुऱ्याउनु ।

१.३ योजनाको अवधारणा

विकास योजना भनेको उपलब्ध स्रोत साधनलाई परिचालन गरी निश्चित योजना अवधिभित्र तोकिएका लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्ने दस्तावेज हो । अर्को वाक्यमा विकास योजना भन्नाले समग्र आर्थिक सामाजिक विकासको उद्देश्य पूरा गर्न निश्चित अवधिभित्र हासिल गर्न लिइने लक्ष्य, नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम र त्यस्ता कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि चाहिने स्रोत साधनको व्यवस्था र सोबाट प्राप्त हुने नतिजा सहितको दस्तावेज हो ।

१.४ योजनाको प्रकार र योजना बीचको अन्तरसम्बन्ध

योजनाको विषयवस्तु तथा प्रवृत्तिको आधारमा योजना विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । कार्यक्षेत्र र स्थानगत (Spatial) हिसाबले निम्न लिखित तीन प्रकारका योजनाहरू तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१. राष्ट्रिय आवधिक विकास योजना (National Periodic Development Plan)
२. प्रादेशिक आवधिक विकास योजना (Provincial Periodic Development Plan)
३. स्थानीय तहको आवधिक विकास योजना (Local level Periodic Development Plan)

१. राष्ट्रिय आवधिक विकास योजना (National Periodic Development Plan)

नेपालको संविधान र कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिमको आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी नेपाल सरकारले समग्र देशको आर्थिक सामाजिक विकासको लागि आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय स्तरका आर्थिक सामाजिक नीति, बृहत्तर प्रभाव पार्ने आयोजना, अन्तर प्रदेशलाई जोड्ने आयोजना इत्यादि विषय समेटेर नेपाल सरकारले राष्ट्रिय आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दछ । यस योजनाको आधारमा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आ-आफ्नो आवधिक विकास योजना गर्नुपर्दछ ।

२. प्रादेशिक आवधिक विकास योजना (Provincial Periodic Development Plan)

नेपालको संविधान र कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्रदेश सरकारले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी आ-आफ्नो प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकासको लागि

आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ । प्रदेश स्तरका आर्थिक सामाजिक नीति, प्रदेश स्तरका आयोजना, आफ्नो प्रदेश भित्रका दुई वा सोभन्दा बढी स्थानीय तहलाई समेट्ने विकास आयोजना इत्यादि विषय समेटेर प्रदेश सरकारले प्रादेशिक आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दछ। योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय योजनासँग तादात्म्यता कायम गर्नुपर्दछ ।

३. स्थानीय तहको आवधिक विकास योजना (Local level Periodic Development Plan)

नेपालको संविधान र कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको विषय र क्षेत्रलाई समेट्ने गरी स्थानीय तहको आर्थिक सामाजिक विकासको लागि आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्नु पर्दछ । स्थानीय तहका आर्थिक सामाजिक नीति र स्थानीय स्तरका आयोजना लगायतका विषय समेटेर स्थानीय सरकारले स्थानीय तहको आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दछ । यो योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय योजना र आ-आफ्नो प्रदेश सरकारको आवधिक योजनासँग तादात्म्यता कायम गर्नु पर्दछ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजनाहरू बीचमा अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ ।जसलाई तल दिइएको चित्रबाट स्पष्ट गरिएको छ।

चित्र १.१: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आवधिक योजनाबीचको अन्तरसम्बन्ध

त्यस्तै, समय अवधिको हिसाबले विकास योजना मुख्यतः देहाय अनुसार हुन्छनः

१) दीर्घकालीन योजना/सोच (Long Term Plan/Vision)

२) मध्यमकालीन योजना (Medium Term Plan)

३) वार्षिक योजना (Annual Plan)

१.४.१ दीर्घकालीन योजना/सोच (Long Term Plan/Vision)

प्रदेशको दीर्घकालीन उद्देश्य प्राप्तिका लागि दीर्घकालीन सोच सहितको दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरिन्छ ।यो योजनाको अवधि सामान्यतयाः १५ देखि २५ वर्षसम्मको हुन्छ । अर्थात् योजनाको कार्यान्वयनपछि आगामी १५ वा २५ वर्षको अवधिमा विकासको अवस्था कस्तो हुने, जनताको आयस्तर, जीवनस्तर र उनीहरूले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधाको अवस्था के-कस्तो हुने, आँकलन गरिन्छ र सोही अनुरूप लक्ष्य निर्धारण गरी आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थासहित योजना तर्जुमा गरिन्छ ।

१.४.२ मध्यमकालीन योजना (Medium Term Plan)

सामान्यतः मध्यमकालीन योजना ३ देखि ७ वर्षको अवधिको लक्ष्य प्राप्त गर्ने गरी तर्जुमा गरिन्छ । यो योजना दीर्घकालीन योजनाको अवधारणा र लक्ष्य अनुरूप तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ ताकि दीर्घकालीन योजनाको लक्ष्य एवम् उद्देश्य प्राप्त गर्न सकियोस् । तसर्थ, मध्यम अवधिमा उपलब्ध हुन सक्ने स्रोत साधनको अनुमान गरी उक्त अवधिको आर्थिक सामाजिक लक्ष्य एवम् उद्देश्य हासिल गर्नको लागि मध्यमकालीन विकास योजना तयार गर्ने गरिन्छ। यो योजना अन्तरगत आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना लगायतका योजना दस्तावेज पर्दछन्।

१.४.३ वार्षिक योजना (Annual Plan)

वार्षिक योजना एक आर्थिक वर्षको अवधिका लागि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिन्छ। यो योजना मध्यमकालीन योजनामा उल्लिखित उद्देश्य एवम् लक्ष्य हासिल गर्न तर्जुमा गरिन्छ । एक वर्षको अवधिमा उपलब्ध हुन सक्ने स्रोत साधनको अनुमान गरी वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने प्रचलन छ । यो योजना तर्जुमा गर्दा मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग पनि तादत्म्यता राखी तर्जुमा गर्ने गरिन्छ । वास्तवमा वार्षिक योजना अति महत्वपुर्ण हुन्छ, किनकि दीर्घकालीन र मध्यमकालीन योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्ने कार्यमा वार्षिक योजनाले नै प्रमुख भूमिका खेल्दछ ।तसर्थ, वार्षिक योजनामा समावेश गरिएका नीति एवम् आयोजनाको कार्यान्वयन महत्वपूर्ण हुने भएकोले आफ्नो कार्यान्वयन क्षमता र स्रोत साधनको यथार्थपरक आँकलन गर्नुका साथै प्राथमिकता निर्धारण गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्दछ। वार्षिक विकास कार्यक्रम र बजेटलाई वार्षिक योजनाका रूपमा लिन सकिन्छ।

१.५ दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बीचको सम्बन्ध

दीर्घकालीन सोच/योजना अनुरूप आवधिक योजना, आवधिक योजना अनुरूप मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने र मध्यमकालीन खर्च संरचना अनुरूप वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु आवश्यक हुन्छ। वार्षिक विकास कार्यक्रमले बजेट कार्यान्वयनबाट प्रतिफल हासिल गर्न तथा मध्यमकालीन खर्च संरचना र आवधिक योजनाको नतिजा हासिल गर्न सहयोग पुग्दछ । यसको लागि आवधिक योजना र मध्यमकालीन खर्च संरचनाले स्रोतको सुनिश्चितता र प्राथमिकता प्रदान गर्दछ। यी विभिन्न अवधिका योजना बीचको अन्तरसम्बन्धलाई तलको चित्रबाट स्पष्ट गरिएको छ।

चित्र १.२: दीर्घकालीन सोच, आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट बीचको अन्तरसम्बन्ध

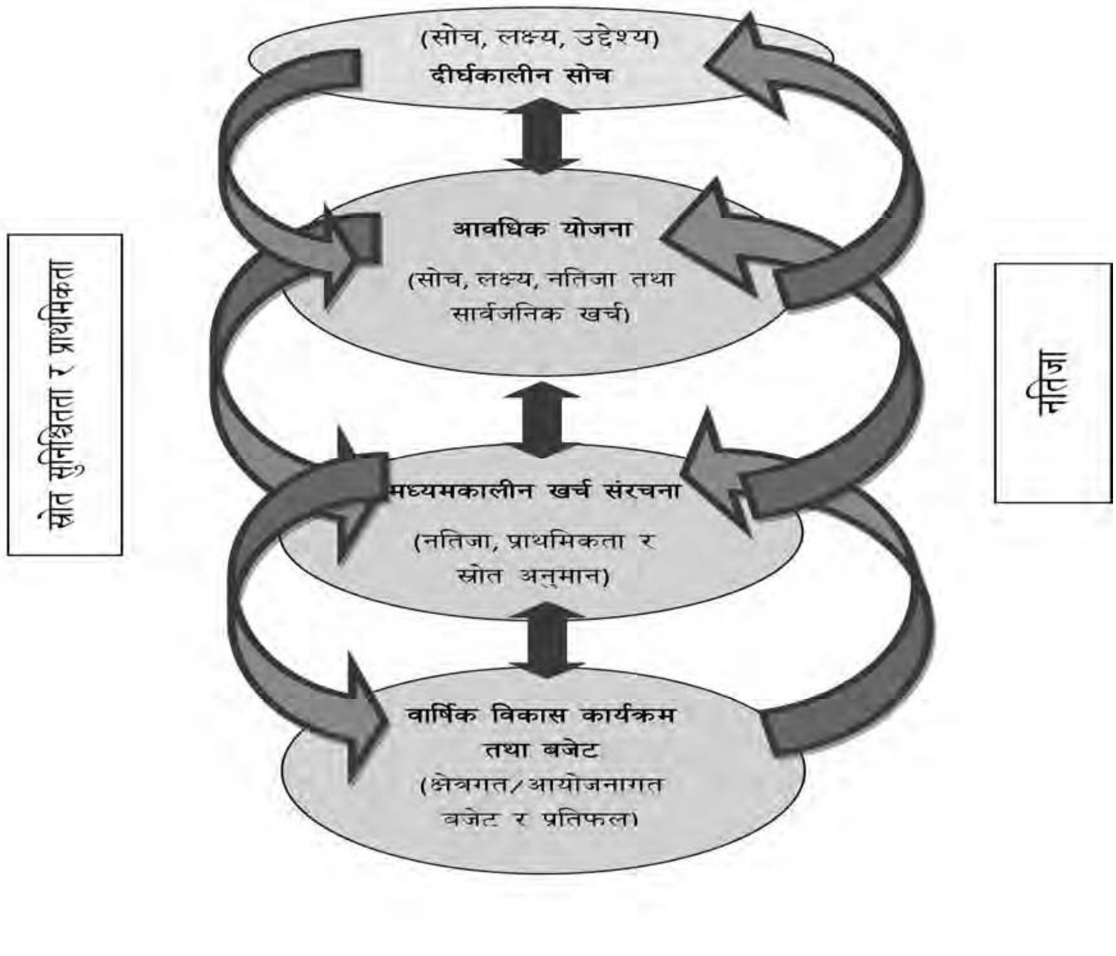

१.६ योजनाको आवश्यकता र औचित्य

हाम्रो जस्तो स्रोत साधनको अभाव रहेको, विकासको चाहना र आवश्यकता अत्यधिक रहेको देशमा सीमित स्रोत साधनलाई अधिकतम प्रतिफल प्राप्त गर्ने क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। यसको लागि बजारले मात्र सम्पूर्ण स्रोत साधनको अति उत्तम परिचालन गर्न सक्दैन। जनतालाई पुऱ्याउनु पर्ने शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, सुरक्षा, भौतिक पूर्वाधार निर्माणका साथै कृषि क्षेत्रको विकास, रोजगारीको सिर्जना, गरिबी निवारण, सन्तुलित र समावेशी विकास जस्ता विषय राज्यको दायित्वभित्र पर्दछन्। तसर्थः उपलब्ध सीमित स्रोत साधनको विवेकशील एवम् महत्तम उपयोग गरी यी राज्यको दायित्व भएको क्षेत्रमा लगानी गर्नु आवश्यक पर्दछ। यसका लागि योजनाबद्ध विकासमार्फत् देशको द्रुततर विकास गर्नुपर्नेछ।

नेपालको संविधानले तीन खम्बे अर्थ नीति अवलम्बन गर्ने कुरालाई जोड दिएको छ। अर्थतन्त्रका यी तीन क्षेत्र - सरकार, निजी र सहकारी क्षेत्रको आ-आफ्नो एकल र संयुक्त प्रयासबाट मात्र देशको तीव्र विकास सम्भव हुन्छ। तसर्थ, मिश्रित अर्थतन्त्रको अवधारणा अनुरूप सरकार र निजी क्षेत्रको प्रयासबाट विकास गर्ने अवधारणा अनुरूप वि.सं. २०१३ सालदेखि योजनाबद्ध विकास प्रयास सुरु गरिएको हो। यो अवधारणा साँतौ योजनासम्म कायम रह्यो। तर विश्वव्यापी रूपमा आएको उदारीकरणको लहरसँगै नेपालले पनि आठौं योजनादेखि उदार अर्थतन्त्रको अवधारणा अवलम्बन गऱ्यो। उक्त आठौं योजनादेखि योजनालाई निजी क्षेत्र समेतको व्यापक सहयोग लिई विकास गर्नको लागि सरकारको भूमिका सीमित गरी सरकारले नियामक र उत्प्रेरक भूमिका खेल्ने गरी सांकेतिक योजना तर्जुमा कार्य सुरु गऱ्यो। साथै, योजना तर्जुमा गर्दा आम जनताको विचार र आवश्यकता बुझ्ने कार्य सुरु गऱ्यो। वर्तमान संविधानले सहकारी क्षेत्र समेतको आवश्यकता र महत्वलाई आत्मसात गर्दै समग्र विकासमा राष्ट्रका तीनै क्षेत्रको प्रयासलाई उपयोग गर्ने गरी समग्र योजना प्रणाली र विकासमा जनताको अपनत्व वृद्धि गरी विकासलाई दिगो बनाउन जनसहभागीतामूलक योजना तर्जुमाको आवश्यकतालाई जोड दिएको छ। यसका साथै विकासमा निजी साझेदारी र वैदेशिक लगानीलाई आकर्षण गर्न समेत योजना तर्जुमाको अभ्यास गरिन्छ।

भाग २

योजना तर्जुमाका आधार

२.१ परिचय

आवधिक योजनाको प्रमुख उद्देश्य देशको आर्थिक-सामाजिक क्षेत्रको विकास गरी जनताको जीवनस्तरमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु हो । योजनाको कार्यान्वयनबाट योजना अवधिमा देशको आर्थिक-सामाजिक साथै वातावरणीय पक्षमा समेत सुधार हुनु आवश्यक हुन्छ । यसर्थ, योजना तर्जुमा गर्दा संविधानको मर्म र यसले व्यवस्था गरेका प्रावधानहरू एवम् देशको आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न ऐन, नियम र नीतिको कार्यान्वयन तथा उद्देश्य हासिल गर्ने पक्षलाई ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । अतः योजना तर्जुमा गर्दा निम्नलिखित आधार लिनु आवश्यक हुन्छ :

१) नेपालको संविधान
२) विद्यमान ऐन, नियम
३) विद्यमान राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति
४) राष्ट्रिय/प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच
५) राष्ट्रिय आवधिक योजना
६) दिगो विकास लक्ष्य
७) नेपाल सरकारका मार्गनिर्देशन
८) प्रदेशको प्रमुख समस्या र सम्भावना
९) प्रदेश सरकारमा सहभागी दलहरूको चुनावी घोषणापत्र।

२.१.१ नेपालको संविधान

विकास योजना तर्जुमा गर्दा वर्तमान नेपालको संविधानको मूल मर्म र यसले गरेको विकासको परिकल्पना साथै यसमा उल्लिखित मौलिक हक, नीतिहरू र निर्देशक सिद्धान्तहरू र संविधानको अनुसूचीमा रहेको व्यवस्था कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्‍याउन पर्याप्त ध्यान दिनुपर्दछ । **नेपालको संविधानका सान्दर्भिक धाराहरू अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएको छ।**

२.१.२ विद्यमान ऐन, नियम

योजना तर्जुमा गर्दा योजनासँग सम्बन्धित विद्यमान ऐन, नियमहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ । योजना तर्जुमा, बजेट तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन र त्यसको अनुगमन तथा मूल्यांकन, आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन, वैदेशिक सहायता परिचालन, राजस्व परिचालन लगायतका विषयमा भएका विद्यमान ऐन, नियम, कार्यविधि आदि विषयलाई ध्यानमा राखी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ। जस्तैः अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले नेपालको संविधानको धारा ५९ बमोजिम आर्थिक अधिकारको प्रयोग र धारा ६० बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्वको अधिकार, राजस्व बाँडफाँट, अनुदान, ऋण, मध्यमकालीन खर्च संरचना, बजेट तर्जुमा, सार्वजनिक खर्च तथा वित्तीय अनुशासन लगायतका विषय समेटेको छ । सो ऐनमा भएको प्रावधानलाई ध्यानमा राखी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२.१.३ विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीति

योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले जारी गरेका राष्ट्रिय नीतिलाई समेत ध्यान दिनु आवश्यक छ । **नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेका राष्ट्रिय नीतिहरू अनुसूची २ मा संलग्न गरिएको छ ।** राष्ट्रिय नीतिका

अतिरिक्त प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले जारी गरेका नीतिमा भएका व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका अतिरिक्त योजना तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय अभियान र आवश्यकता अनुसारका अन्य विषयलाई पनि ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

२.१.४ राष्ट्रिय/प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच

प्रदेशले योजना तर्जुमा गर्दा केन्द्रीय सरकारले तर्जुमा गरेको राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, त्यसमा अन्तर्निहित लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ । त्यस्तै, आफ्नो दीर्घकालीन सोच, त्यसमा अन्तर्निहित लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिलाई पनि आधार मान्नु पर्दछ।

२.१.५ राष्ट्रिय आवधिक योजना

प्रदेशले योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारको योजनामा उल्लिखित उद्देश्य, लक्ष्य, रणनीति, कार्यनीति र कार्यक्रमलाई ध्यानमा राखी सोसँग तादाम्यता कायम गर्ने गरी योजना र वार्षिक योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ।

२.१.६ दिगो विकास लक्ष्य

नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघमा सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ । दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्य, १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य र विश्वव्यापी सहित नेपालले तय गरेका जम्मा ४७९ सूचकहरू छन् । दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न नेपाल सरकारको एकल प्रयासले मात्र सम्भव छैन।यसमा प्रदेशका साथै स्थानीय निकायको पनि सहयोगी भूमिका हुनुपर्छ।तसर्थ, प्रदेशले योजना तर्जुमा गर्दा दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्तिमा सहयोग पुग्ने गरी तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ।दिगो विकासका लक्ष्य र ती लक्ष्य हासिल गर्न प्रदेशले अपनाउनु पर्ने विधि अनुसूची ३ मा उल्लेख गरिएका छन्।

२.१.७ नेपाल सरकारका मार्गनिर्देशन

प्रदेशले योजना तर्जुमा गर्दा नेपाल सरकारले योजना तर्जुमा, बजेट तर्जुमा र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धमा समय-समयमा पठाउने मार्गनिर्देशन समेतलाई ध्यानमा राखी तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ।यसो गर्दा नेपाल सरकारको योजना र वार्षिक बजेट तथा नीतिसँग प्रादेशिक योजनाको तालमेल मिलाउन सकिनेछ ।

२.१.८ प्रदेशको प्रमुख समस्या र सम्भावना

प्रदेशले योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेशको प्रमुख समस्या के-के छन् त्यसलाई पहिचान गर्ने, ती समस्या समाधानका उपाय केलाउने, त्यस्तै प्रदेशको विकासका सम्भावनाहरू के-के छन् पहिचान गर्ने, साथै नेपाल सरकारले पुऱ्याउनु पर्ने सहयोग के-के हुन् ती समेत पहिचान गरी योजना तर्जुमा गर्नुपर्नेछ । यसका अतिरिक्त विगतका योजना र प्रादेशिक वस्तुस्थिति समेतको विश्लेषण र समीक्षा गरी त्यसको आधारमा योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२.१.९ प्रदेश सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलको चुनावी घोषणापत्र

प्रदेशमा योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेश सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलले प्रदेश निर्वाचनमा सार्वजनिक गरेको घोषणापत्र वा प्रतिबद्धतापत्रलाई ख्याल गरी पूरा हुनसक्ने कार्यक्रम वा आयोजनालाई ध्यानमा राखी तर्जुमा गर्नुपर्नेछ।यसो गर्दा सम्पन्न हुन लागेका विगतका राम्रा आयोजनालाई पनि समावेश गर्ने गरी प्राथमिकता तोकी योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ।

भाग ३

आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया

आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा आयोग[1]ले निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

३.१ कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण

आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा गर्नुपर्ने कार्यको तालिका, ती कार्य सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी भएका मन्त्रालय/निकाय/संस्था र सम्पन्न गरिसक्नुपर्ने समयावधि किटान गरी कार्यतालिका तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा तल तालिकामा दिइएको कार्य र समयावधिलाई ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ।

तर्जुमा गतिविधि	जिम्मेवार संस्था/निकाय	समयावधि
१. आवधिक योजना तर्जुमा तयारी बैठक	आयोगको उपाध्यक्ष, सदस्य वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयको मन्त्री र विषयगत मन्त्रालयका सचिव	साउन १५ गते भित्र
२. प्रदेशको अद्यावधिक स्थिति विश्लेषणको लागि तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन र लेखन	विषयगत मन्त्रालय र आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	भदौ मसान्त सम्म
३. निर्देशक समिति विषय क्षेत्रगत समिति निर्माण र कार्य प्रारम्भ	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र विषयगत मन्त्रालय/निकाय	असोज १५ गते भित्र
४. आवधिक योजनाको अवधारणा पत्र तयारी	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	कात्तिक १५ भित्र
५. योजना तर्जुमा कार्यशाला सञ्चालन	विषय क्षेत्रगत समिति/सम्बन्धित मन्त्रालय र आयोग	कात्तिक मसान्त्र भित्र
६. विषयगत मन्त्रालयबाट आधारपत्रको प्रारम्भिक मस्यौदा प्राप्ति	विषय क्षेत्रगत समिति/सम्बन्धित मन्त्रालय र आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	मंसिर मसान्त्र भित्र
७. स्रोत पहिचान र समष्टिगत आर्थिक प्रक्षेपण	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	पुष मसान्त भित्र

[1] आयोग भन्नाले प्रदेश योजना आयोग वा प्रदेश नीति तथा योजना आयोग वा प्रदेश नीति आयोगलाई जनाउनेछ।

८. आधार पत्रको एकीकृत **मस्यौदा** तयारी	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र विषयगत मन्त्रालय	माघ मसान्त भित्र
९. आधारपत्रको एकीकृत मस्यौदामाथि सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	फागुन मसान्त भित्र
१०. प्रदेश विकास/समन्वय परिषद्बाट निर्देशन सहित आधारपत्र अनुमोदन	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	चैत १५ गते भित्र
११. आयोगको बैठकबाट परिमार्जन **र** प्रदेश मन्त्रिपरिषदबाट आधारपत्र स्वीकृति	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र प्रदेश मन्त्रिपरिषद्	चैत मसान्त भित्र
१२. योजनाको **विस्तृत** दस्तावेज तयारी	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र सबै विषयगत मन्त्रालय/निकाय	जेठ १५ भित्र
१३. योजनाको विस्तृत दस्तावेज स्वीकृति र प्रकाशन	आयोग/ आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र प्रदेश मन्त्रिपरिषद्	असार मसान्त भित्र

३.२ संस्थागत संयन्त्र

क. आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशक समिति

आवधिक योजना तर्जुमाको समग्र प्रक्रियालाई निर्देशन र समन्वय गर्न देहाय बमोजिमको एक निर्देशक समिति गठन गर्नुपर्ने हुन्छ।

(क) उपाध्यक्ष, आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय — अध्यक्ष

(ख) सदस्यहरू, आयोग — सदस्य

(ग) सचिव, मुख्य मन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय — सदस्य

(घ) सचिवहरू, प्रदेश विषयगत मन्त्रालय — सदस्य

(ङ) सचिव, आयोग — सदस्य सचिव

ख. विषय क्षेत्रगत समिति

आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि देहाय बमोजिमको विषय क्षेत्रहरू पहिचान गरी प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको सदस्यको संयोजकत्वमा विषयगत समितिहरू गठन गर्नुपर्ने हुन्छ।

विषय क्षेत्रगत समिति	समिति सम्बन्धित उपक्षेत्र
आर्थिक विकास	अर्थ, कृषि, पशुपन्छी, भूमिसुधार, सहकारी तथा गरिबी निवारण, वन तथा वातावरण, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति, पर्यटन र श्रम तथा रोजगार
सामाजिक विकास	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि, स्वास्थ्य, युवा तथा खेलकुद, महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण, संस्कृति र खानेपानी तथा सरसफाई
पूर्वाधार विकास	उर्जा, सिँचाइ तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था, भवन, आवास तथा सहरी विकास र सूचना तथा सञ्चार
शासकीय तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र	प्रदेश संसद, प्रदेश मन्त्रिपरिषद्, आन्तरिक मामिला, शान्ति सुरक्षा, कानून तथा संसदीय मामिला

विषयगत क्षेत्रगत समितिको संरचना	
संयोजक	सदस्य, आयोग
सदस्य	योजना महाशाखा प्रमुख, सम्बन्धित मन्त्रालय/निकाय
सदस्य-सचिव	आयोगले तोकेको सम्बन्धित विषय हेर्ने महाशाखा/शाखाका प्रमुख
सम्बन्धित विषयगत क्षेत्रअन्तर्गतका अन्य महाशाखा/शाखा प्रमुख र विषय विज्ञ समेत आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।	

माथि उल्लिखित विषय/क्षेत्रगत समितिले आवधिक योजनाको विभिन्न चरणमा कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो कामको आरम्भ प्रदेशका समस्या र सम्भावनाको विश्लेषण सम्बन्धी छलफलबाट शुरु हुन्छ ।

उल्लिखित विषय/क्षेत्रगत समिति विषयक्षेत्र समेट्नका लागि राखिएको हो । प्रत्येक विषय/क्षेत्रहरूको लक्ष्य प्राप्तिका लागि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, वातावरण, जलवायु परिवर्तन जस्ता अन्तरसम्बन्धित पक्षलाई समेटिने गरी नीति तथा स्रोत विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो नीति तथा स्रोत विश्लेषणका लागि यी विषय/क्षेत्रका उपक्षेत्रको पनि पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ । उदाहरणका लागि सामाजिक विकास क्षेत्रका लागि शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि, स्वास्थ्य, युवा तथा खेलकुद, महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण हुन सक्छन्।

ग. विषयगत उपसमिति

आवधिक विकास योजना तर्जुमा सम्बन्धी काम, कार्यशाला संचालन व्यवस्थापन र सहजीकरण र योजना तर्जुमा कार्यशालामा भएका सहमति र निर्णयका आधारमा खाका तयार गरी आवधिक विकास योजना दस्तावेजको ढाँचामा लिपीबद्ध गर्न विषयगत समितिले तोकेको समितिको सदस्यको संयोजकत्वमा आवधिक योजना तर्जुमा विषयगत उपसमिति गठन गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त उपसमितिले प्रदेशको

अध्यावधिक विश्लेषण तथा आवधिक विकास योजना तर्जुमा सम्बन्धी विषयक्षेत्रगत तथ्याङ्क संकलन विश्लेषण सम्बन्धी काम, छलफल, कार्यशाला संचालन, योजना तर्जुमा लगायतका कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३.४ अद्यावधिक स्थिति विश्लेषण

प्रदेश स्तरको आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा प्रदेशको वर्तमान आर्थिक, सामाजिक, भौतिक पूर्वाधार, वातावरणीय र शासकीय सूचकहरूको अवस्था के-कस्तो रहेको छ, सो स्पष्ट जानकारी हुने गरी तथ्याङ्क तथा विवरणहरू संकलन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रदेशको जनसंख्या, गरिबी, बेरोजगारी/रोजगारी, कुल गार्हस्थ्य उत्पादन/प्रतिव्यक्ति आय, सेवा सुविधाहरूको उपलब्धता, मातृ मृत्यूदर, बाल मृत्यूदर, औषत आयु, खानेपानी तथा सरसफाई सुविधाको उपलब्धता, सडक, यातायात लगायतका तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण गरी प्रदेशको अद्यावधिक स्थिति तयारी गर्नुपर्ने हुन्छ। **प्रादेशिक पार्श्वचित्र (Profile) को ढाँचा अनुसूची ४ मा उल्लेख गरिएको छ ।**

३.५ सबल पक्ष, कमजोर पक्ष, अवसर र चुनौती विश्लेषण (SWOT Analysis)

प्रदेशको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नको लागि प्रदेश स्तरका विकासका समस्या, चुनौती, अवसर तथा सबल पक्षको समष्टिगत एवम् विषय/क्षेत्रगत रूपमा पहिचान र विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । सो विश्लेषणको आधारमा नै प्रदेशको आवश्यकता तथा प्राथमिकता सम्बोधन गर्न योजनामा लिइने रणनीति तय गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३.६ सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति निर्धारण

क) सोच

सोच दीर्घकालमा पुग्नुपर्ने अवस्थाको परिकल्पना अर्थात् दूरदृष्टि हो । यसले समृद्धिको दिशामा अग्रसर हुन उत्प्रेरणा जगाउँछ । सामान्यतः दीर्घकालीन सोच १५ देखि २५ वर्ष अवधिको तर्जुमा गर्ने प्रचलन छ । यसले प्रदेशको गन्तव्यको पहिचान सहित कुन अवस्थामा वा कहाँ पुग्ने हो सोको उत्तर खोज्दछ । सोचको लेखन गर्दा स्पष्ट, संक्षिप्त र पूर्ण अर्थ दिने गरी लेख्नुपर्ने हुन्छ।

"सोच" का केही उदाहरण

1. *"स्वस्थ्य, सुसंस्कृत र समुन्नत प्रदेश"।*
2. *"समृद्ध प्रदेश, सुखी नागरिक"।*

ख) लक्ष्य

योजना कार्यान्वयनबाट लामो अवधिमा प्राप्त हुने अपेक्षित नतिजा लक्ष्य हो । यो योजनाको समग्र उपलब्धिको मापन गर्न सकिने गरी परिमाणात्मक र मापनयोग्य हुनुपर्दछ । लक्ष्य निर्धारण गर्दा दीर्घकालीन सोच निर्देशित हुने गरी गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रदेशले के प्राप्त गर्ने र किन प्राप्त गर्नेको उत्तर खोज्ने हुँदा यसले विकासको सम्भावना र अवसरको अधिकतम उपयोगलाई संकेत गरेको हुनुपर्छ । यसले उद्देश्य भन्दा माथिल्लो तह र लामो अवधिको परिदृश्यलाई आँकलन गर्ने गरी लेख्नुपर्दछ । सामान्यतः लक्ष्य एक वाक्यमा लेख्नुपर्ने हुन्छ।

उदाहरण

“प्रदेशको गरिबी पाँच प्रतिशतमा झरेको हुने।”

“प्रदेशको प्रति व्यक्ति आय रु. दुई लाख पुगेको हुने।”

ग) उद्देश्य

योजनाको पूर्ण कार्यान्वयनबाट योजना अवधिको अन्त्यमा के हासिल हुन्छ भन्ने कुरा उद्देश्यले जनाउँछ । यसले प्रादेशिक योजनाले के प्राप्ति वा किन प्राप्त गर्नेको उत्तर खोज्दछ । उद्देश्य साध्य (End) हो, तसर्थ यसलाई माध्यम (Mean) को रूपमा उल्लेख गर्नुहुँदैन । यो लक्ष्य प्राप्ति सम्बन्धी मध्यमकालीन नतिजाउन्मुख हुनुपर्दछ। एक लक्ष्य हासिल गर्नका लागि एकभन्दा बढी उद्देश्य लिन सकिन्छ । उद्देश्य लेख्दा निम्नलिखित पक्षमा ध्यान दिनुपर्छ।

- लक्ष्य प्राप्तिसम्बन्धी मध्यमकालीन नतिजा समेटिने गरी लेख्नुपर्दछ ।
- यो लक्ष्यभन्दा बाहिर जानु हुँदैन ।
- गुणात्मक र परिमाणात्मक एवम् मापनयोग्य हुनुपर्छ ।

उदाहरण

उल्लेखित लक्ष्य हासिल गर्न लिइने उद्देश्यहरू

“प्रदेशको प्रति व्यक्ति आयमा वृद्धि ल्याउनु। ”

“प्रदेशको सन्तुलित विकास सहित प्रदेशका जनताको जीवनस्तरमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु।"

घ) रणनीति

लक्ष्य एवम् उद्देश्य प्राप्त गर्न योजनाले अवलम्बन गर्ने माध्यम, विधि वा शैली रणनीति हो । यसले लक्ष्य एवम् उद्देश्य कसरी (How) प्राप्त गर्ने हो भन्ने इंगित गर्दछ । रणनीति लेख्दा उद्देश्य निर्देशित विकासका क्षेत्रहरूलाई समेट्ने गरी लेख्नुपर्ने हुन्छ । सामान्यतः रणनीति ५-६ वटामा सीमित गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण

१. "भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधार निर्माणमा प्राथमिकता दिई प्रदेशको अर्थतन्त्रमा गतिशीलता ल्याउने।"

२ . "सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरूको पहुँच, उपयोग र गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने ।"

३ ."अन्तरप्रदेश तथा प्रदेश र संघबीचको औद्योगिक अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गरी सन्तुलित विकासमा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउने।"

३.७ आवधिक योजनाको अवधारणापत्र तयारी

आवधिक योजना तर्जुमाको लागि सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिको निर्धारण पश्चात् यी विषयवस्तु संलग्न गरी **आयोगले कात्तिक १५ गतेभित्र अवधारणापत्रको तयारी गर्नुपर्ने हुन्छ ।** अवधारणापत्रले योजनाको आधारपत्र तथा पूर्ण दस्तावेजको लागि मार्गदर्शन गर्दछ । अवधारणापत्रमा सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिका साथै योजना तर्जुमाको विधि र प्रक्रिया, अपेक्षित नतिजा, जोखिम पक्ष तथा अनुमान र योजना तर्जुमाको समय तालिका एवम् जिम्मेवारी निर्धारण गरी समेटिएको हुन्छ । **आवधिक योजना अवधारणा पत्रको ढाँचा अनुसूची ५ मा दिइएको छ ।**

३.८ आवधिक योजनाको आधारपत्र तयारी

अवधारणापत्रमा आधारित रहेर विषयगत समिति र सम्बन्धित मन्त्रालयले आवधिक योजनाको आधारपत्रको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी मंसिर मसान्तभित्र आयोग/मन्त्रालयमा पठाउनुपर्ने हुन्छ । प्राप्त आधार पत्रमा आँकलन गरिए अनुसारको सम्भाव्य स्रोतको पहिचान र प्रक्षेपण पश्चात् आधारपत्रलाई परिमार्जन गरी आयोग/मन्त्रालय र विषयगत समितिले आधारपत्रको एकीकृत मस्यौदा तयार गरी सरोकारवाला सबै पक्षसँग अन्तरक्रिया र छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ । अवधारणापत्र माथिको छलफल पश्चात् प्रदेश विकास/समन्वय परिषद्बाट निर्देशनसहित अनुमोदन गराउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने **हुन्छ।प्राप्त निर्देशनका आधारमा आयोग/मन्त्रायले आधार पत्रलाई अन्तिम रूप दिई प्रदेश मन्त्रिपरिषद्बाट चैत्र मसान्तभित्र स्वीकृत गराउनुपर्ने हुन्छ ।** आवधिक योजनाको आधारपत्रमा योजनाको समग्र तथा विषय/क्षेत्रगत दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति र कार्यनीति तथा अपेक्षित उपलब्धी जस्ता विषयवस्तु उल्लेख गर्नुपर्दछ। **आवधिक योजनाको आधारपत्रको ढाँचा अनुसूची ५ मा दिइएको छ ।**

३.९ सम्भाव्य स्रोतको पहिचान र प्रक्षेपण

योजना तर्जुमा गर्दा सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष वित्तीय स्रोतको सुनिश्चितता हो । वित्तीय स्रोतको सुनिश्चितता नभई तर्जुमा गरिएको योजनाको कुनै औचित्य हुँदैन । तसर्थ, योजनाको वित्तीय स्रोत साधनको विश्लेषण यथार्थपरक र भरपर्दो हुनुपर्छ । प्रदेशलाई उपलब्ध हुने स्रोत साधनको बारेमा नेपालको संविधान र अन्तरसरकारी वित्त व्यबस्थापन ऐन, २०७४ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ ।

प्रदेशले योजनाको वित्तीय विश्लेषण गर्दा योजना अवधिमा परिचालन हुने स्रोतको आँकलन गर्नु पर्दछ । यसको सीमा निर्धारण गर्न बजेट तथा स्रोत समितिको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । स्रोत आँकलन गर्दा संविधानतः प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम, अनुदान, ऋण र अन्य आयलाई समेट्नुपर्दछ । सो समितिले योजनाको कुल स्रोतको प्रक्षेपण गर्दा निम्नलिखित आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१) वित्तीय श्रोतको विश्लेषण गर्दा नेपालको संविधानमा भएको प्रावधान अनुरूप प्रदेशको एकल अधिकार तथा साझा अधिकारका सूची अन्तर्गत विद्यमान कानून बमोजिम प्राप्त राजस्व अधिकारको आधारमा गर्नुपर्दछ । राजस्व संभाव्यता अध्ययन गरिएको वा राजस्व सुधारका लागि छुट्टै योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको अवस्थामा आन्तरिक श्रोतको विश्लेषण सोही योजनाको आधारमा

गर्नुपर्दछ । यस्तो अध्ययन वा योजना तर्जुमा नभएको अवस्थामा प्रत्येक राजस्वका स्रोतको आधार पहिचान गरी स्रोत अनुमान गर्ने र सोही आधारमा राजस्वको प्रक्षेपण गर्नुपर्ने हुन्छ।

२) अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण तथा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने स्रोतको अनुमान गर्दा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट प्राप्त हुने बजेट सीमाका आधारमा प्रवृत्ति विश्लेषण गरी प्रक्षेपण गर्नुपर्ने हुन्छ।

३) त्यसैगरी ऋणयोग्य आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययनको आधारमा ऋण परिचालन हुने रकम र सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा संचालन हुन सक्ने संभाव्य आयोजनाको आधारमा निजी क्षेत्रबाट परिचालन गर्न सकिने रकमको प्रक्षेपण गर्नुपर्ने हुन्छ।

यस्तो अनुमानले आवधिक योजनाको दायरा निर्धारण गर्न, योजना तर्जुमाको लागि अवलम्बन गरिने विधि सुनिश्चित गर्न र विशेषज्ञताको आवश्यकता निर्धारण गर्न सहयोग पुग्छ । समग्र योजनाको स्रोत साधनको प्रक्षेपणपछि ती स्रोत साधनहरूको क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम अनुरूप स्रोतको बाँडफाँट गर्नुपर्ने हुन्छ।

३.१० योजनाको विस्तृत दस्तावेज तर्जुमा

प्रदेशको समग्र स्रोत साधन र आँकलन र क्षेत्रगत बाँडफाँट र प्रदेश मन्त्रिपरिषद्बाट आवधिक योजनाको आधारपत्र स्वीकृत भएपछि प्रदेशको विभिन्न विषय क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ । विषय/क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गर्दा योजनाको समग्र लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिलाई मध्यनजर गरी सो क्षेत्रको लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, प्रमुख कार्यक्रम र नतिजा बारेमा उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ ।

आयोगको सदस्यको संयोजकत्वमा गठित विषयगत समितिले आ-आफ्नो विषय/क्षेत्रगत लक्ष्यलाई अन्तिम रूप दिन्छन् । विषयगत लक्ष्य निर्धारण गर्दा विषयगत उपलब्धिसँगको अन्तरसम्बन्ध र परिपूरकतालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

निर्धारित उद्देश्य पुरा गर्न अर्थात् नतिजा निकाल्न उद्देश्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै खास उद्देश्य प्राप्तिको निम्ति तयार गरिएका कार्य र क्रियाकलापको कार्यक्षेत्र (Sector/ sub sector) सँग सम्बन्धित आयोजना, कार्यपद्धति वा सेवाको एकीकृत समूहलाई नै कार्यक्रम भनिन्छ । आवधिक विकास योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य एवम् नीतिलाई कार्यनीतिमार्फत् रुपान्तरण गर्न कार्यक्रम तर्जुमा गरिन्छन् ।

कार्यक्रम भनेको योजना कार्यान्वयन गर्ने निकायको नियन्त्रणमा रहने कार्यहरू हुन । कार्यक्रम कार्यान्वयनको उपज वा फल भनेको नतिजा हो । यस अन्तर्गत प्रभाव, असर र नतिजा पर्दछन् । समस्या विश्लेषणका आधारमा कार्यक्रमबाट अपेक्षित नतिजा प्राप्त हुने वा नहुने जाँच गरी यसमा आवश्यक परिमार्जनसहित सरोकारवालाको सहभागितामूलक छलफलबाट अन्तिम रूप दिनुपर्ने हुन्छ ।

योजनाका नतिजा तथा कार्यक्रम छनौट गर्दा निम्न आधारलाई ध्यान दिनुपर्दछः

१ प्रभावकारिता (Effectiveness),

२ समता (Equity),

३ लागत प्रभावकारिता (Cost Effectiveness)

४ स्वीकार्यता (Acceptability),

५ समय (Timely),

६ अनिश्चितता (Uncertainty) र

७ दिगोपना (Sustainability)।

उदाहरण

उल्लिखित उद्देश्य हासिल गर्न निकाल्नुपर्ने नतिजाहरू कार्यक्रमका रुपमा राखिन्छन ।

- *शैक्षिक जागरण तथा सुधार कार्यक्रम।*
- *पोषण सुधार कार्यक्रम ।*
- *ग्रामिण पर्यटन वृद्धि कार्यक्रम*

आवधिक योजना एक सांकेतिक योजनाको रूपमा रहने भएकाले कार्यक्रम सञ्चालनका लागि गरिने क्रियाकलाप एवम् गतिविधि स्तरको विस्तृत तयारी एवम् तर्जुमा बारेमा यसमा व्याख्या गरिँदैन । यस्ता क्रियाकलाप वार्षिक योजना तथा कार्यक्रममार्फत् पहिचान तथा आवश्यक वित्तीय व्यवस्था गरिन्छ । तथापि आवधिक योजनामा राखिने कार्यक्रममा सहयोग गर्ने क्षेत्र र आयोजनालाई मध्यनजर गर्नुपर्ने हुन्छ ।

उदाहरण

उल्लिखित कार्यक्रम अन्तर्गत गरिनुपर्ने क्रियाकलापहरू

- शैक्षिक जनजागरण कक्षा संचालन
- पोषण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन
- पर्यटन सम्बन्धी तालिम तथा पूर्वाधार विकास कार्यक्रम

यसरी निर्धारण गरिएका क्रियाकलाप क्रमिक रूपमा आवधिक योजना अवधिभर परिमाणात्मक संख्यामा सञ्चालन गरिन्छ र वार्षिक योजनामा हासिल गरिने उपलब्धिको कुल योग नै आवधिक योजनाको परिमाणात्मक लक्ष्य हुन्छ ।

३.११ कार्यान्वयन व्यवस्था

कार्यान्वयन व्यवस्थामा योजना तर्जुमा पश्चात् योजनामा उल्लिखित लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्ने गरी योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबारे उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । योजनाको प्रभावकारी कार्यन्वयन भएन भने योजनाका उद्देश्य, लक्ष्य प्राप्त हुँदैनन् र योजनाको औचित्य समेत रहँदैन् । तसर्थ, कार्यान्वयनयोग्य योजना तर्जुमा गर्नु पर्दछ । साथै, योजनाको कार्यान्वयन विधि, कार्यतालिका र जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । योजनाको कार्यान्वयन समयमै भएन भने योजनाको लागत बढ्न जाने हुन्छ । योजनाको दस्तावेज तयार गर्दा योजनाको कार्यान्वयन प्रक्रिया कस्तो हुने, कार्यान्वयनमा गर्नुपर्ने सुधारका साथै कार्यान्वयन व्यवस्था बारेमा

समेत स्पष्ट खुलाउनु पर्नेहुन्छ । आवधिक योजनाको कार्यान्वयन वार्षिक बजेट तथा विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनद्वारा गरिन्छ ।

३.१२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनामा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिका अनुसार क्रियाकलापको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवधिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो । विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

कार्यक्रम वा आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयनसम्म तथा सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमनको आवश्यकता पर्दछ । यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकता अनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन दुई प्रकारले गर्न सकिन्छः

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माथि गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनको उद्देश्य कार्यक्रममा देखिएका समस्याको पहिचान गरी तत्काल समाधानका उपाय पहिल्याउनु हो ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनामा निम्न पक्षको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोत साधनको प्राप्ति र उपयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिका अनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफल समयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हासिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता ?
- कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या र बाधा व्यवधान र सोको समाधानका निम्ति उपायहरू ।

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरण सङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्य गरिन्छ । यसले समयमा नै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोचतालिका (Logical Framework) का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । प्रदेशले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् ।

यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा उल्लेख भएको छ।

प्रदेशले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अबलम्बन गर्न सक्दछ । साथै, प्रदेशको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आबद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकलाई प्रदेशले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचक स्थापित गरी अनुगमन र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट लाभग्राहीले अपेक्षित रूपमा लाभ पाए वा पाएनन् भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । योजना समाप्त भएपछि निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको अन्तिम मूल्याङ्कन तेश्रो पक्षबाट गराउनु पर्छ । यसको लागि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा योजनाको मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ ।

योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कन गर्दा देहायका कुरामा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ :

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको ।
- लगानी योजना अनुरूप वार्षिक लगानी निर्देशित रहे/नरहेको ।
- लक्ष्य तथा कार्यक्रमको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे/ नरहेको ।

३.१३ विषय क्षेत्रगत नतिजा खाका तयारी

योजनाको कार्यान्वयनपछि विभिन्न क्षेत्रमा गरिएको खर्चबाट प्राप्त हुने उपलब्धिलाई नतिजा खाकामा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । नतिजा खाकाको नमुना निम्न बमोजिम रहेको छ :

नतिजा सूचक	एकाइ	आधार वर्ष	लक्ष्य					सूचनाको स्रोत	जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम
			पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाचौं वर्ष			
प्रभाव										
असर										
प्रतिफल										

३.१४ आवधिक योजनाको मूल दस्तावेज तयारी, स्वीकृति र प्रकाशन

विषयगत समितिले तयार गरेको आफ्नो क्षेत्रको योजनालाई एकीकृत गरी त्यसमा अन्तरसम्बद्धता हेरी आवधिक योजनाको दस्तावेज तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । माथि विभिन्न चरणमा गरिएका तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण, योजना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यशालामा भएका छलफल र सहजीकरणका आधारमा खाका तयार गरी आवधिक विकास योजना दस्तावेजको ढाँचामा लिपिबद्ध गर्नुपर्ने हुन्छ । आवधिक योजना तर्जुमा निर्देशक समितिले आफ्नो काम सम्पादन गरेपछि दस्तावेज लेखनका लागि विषयगत खाकाको तयारी गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो खाकाले लेखन कार्यलाई विषय केन्द्रित बनाउन मदत गर्छ । **आवधिक योजना तर्जुमा भइसकेपछि आयोगको बैठकबाट पारित गरी असार मसान्तभित्र प्रदेश मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत तथा प्रकाशन गराउनु पर्दछ ।** स्वीकृत आवधिक योजना दस्तावेज नेपाल सरकार, सम्बन्धित प्रदेश सभा, प्रदेश भित्रका स्थानीय तह र सर्वसाधारणको जानकारीका लागि प्रकाशित गर्नुपर्छ ।

आवधिक योजना दस्तावेजको ढाँचा अनुसूची ५ मा दिइएको छ । जसमा आवधिक योजनाको आधार पत्र, मूल दस्तावेज र अवधारणा पत्रको खाका समावेश गरिएको छ।

भाग ४

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा

४.१ अवधारणा

मध्यमकालीन खर्च संरचना सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको एक महत्वपूर्ण औजार हो । उपलब्ध सीमित स्रोत (बाह्य स्रोत समेत) साधनलाई राज्य सञ्चालन र विकासका विभिन्न क्षेत्रमा बाँडफाँट गर्ने तीन वर्षीय चक्रिय खर्च संरचना हो । तसर्थ, यो निर्दिष्ट लक्ष्य प्राप्तिका लागि आवधिक योजना र वार्षिक बजेटलाई जोड्ने सेतुको कार्य गर्ने संयन्त्र हो । यो नीतिगत परिवर्तन एवम् खर्चको पुनर्वितरणलाई निर्देशित गर्न स्रोत योजनाको मध्यमकालीन दृष्टि र राष्ट्रिय, क्षेत्रगत एवम् मन्त्रालयगत/विभागीय तहमा स्रोतको अनुमानयोग्यता बढाउने संयन्त्र हो ।यसले सरकारसँग उपलब्ध सीमित साधन स्रोतको आँकलन गर्ने र त्यसलाई योजनाको प्राथमिकताको क्षेत्रमा मध्यम अवधिको लागि बाँडफाँट गर्ने गर्दछ । बजेट तर्जुमा गर्दा परम्परागत, अल्पकालीन र साँघुरो सोचबाट ग्रसित हुन सक्ने कमजोरीलाई निवारण गर्न सीमित स्रोतलाई नीतिगत प्राथमिकताको आधारमा अधिकतम उपलब्धि हासिल हुने गरी बाँडफाँट गर्ने संयन्त्र हो ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना अन्तर्गत सरकारी स्रोत, राजस्व, आन्तरिक ऋण, वैदेशिक अनुदान तथा ऋणको आँकलन गरी समष्टिगत आर्थिक खाका निर्धारण गरिन्छ । सोको आधारमा खर्च क्षेत्रगत प्राथमिकता अनुरूप विषयगत मन्त्रालय र सरकारका अन्य निकायहरूको नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक मध्यम अवधिको बजेट विनियोजन र संघीय संरचनामा नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने अनुदान र राजस्व बाँडफाँट सहितको मध्यमकालीन खर्च अनुमानको खाका तयार गरिन्छ । यसरी निर्धारण भएको स्रोतभित्र रहेर मन्त्रालय एवम् निकायले नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको क्रममा लाग्ने खर्च रकमको अनुमान गर्दछन् । यसमा सम्बन्धित निकायको व्यापक छलफलपछि तीन वर्ष अवधिको बजेटको खाका तयार गरिन्छ ।

मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्दा बजेटको कार्यान्वयनबाट तीन वर्षमा प्राप्त हुने प्रतिफलको पनि अनुमान गरिन्छ ।यसको पहिलो वर्षमा आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक बजेटलाई समावेश गरिन्छ र पछिल्लो दुई वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरिन्छ । पहिलो वर्ष बजेट कार्यान्वयन भएपछि नयाँ मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरिन्छ ।जसमा अघिल्लो वर्षको प्रगति समीक्षा गरिन्छ र दुई वर्षको विगतको प्रक्षेपणलाई परिमार्जन गरी आगामी थप एक वर्षको बजेट प्रक्षेपण गरिन्छ । यसरी मध्यमकालीन खर्च संरचनामा चक्रीय हिसाबले प्रत्येक वर्ष तीन वर्षको बजेटको आँकलन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस क्रममा विकासको आवश्यकता, आयोजना कार्यान्वयनको अवस्था, राजस्व र वैदेशिक सहायताको अनुमान समेतका आधारमा प्रत्येक वर्ष परिमार्जन गरिनुपर्ने हुन्छ । यसबाट मध्यमकालीन खर्च संरचनाले बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई बढी यथार्थपरक र वस्तुनिष्ठ बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

प्रदेशले मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका विषयमा हुने सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तयार गर्नुपर्छ । यस्तो अनुमान आगामी आर्थिक वर्ष पछिको थप दुई वर्षको समेत गर्नुपर्ने हुन्छ । **प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा अनुसूची ६ र सो दस्तावेजमा समावेश हुने विषयबस्तु अनुसूची ७ मा दिइएको छ ।**

४.२ उद्देश्य

मध्यमकालीन खर्च संरचनाका उद्देश्य निम्नानुसार छन्:

१. सावर्जनिक खर्च प्रणालीमा वित्तीय अनुशासन कायम गरी समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व प्राप्त गर्नका लागि प्रदेश सरकारलाई प्राप्त हुने मध्यम अवधिको आन्तरिक र बाह्य स्रोतको वास्तविक अनुमान गरी बजेट खाका तर्जुमा गर्ने ।

२. प्रदेशको विकास योजनाको प्राथमिकताका क्षेत्रमा लगानीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न साधन स्रोतको कुशल विनियोजन गरी प्राथमिकताप्राप्त विषयगत क्षेत्रमा बजेटको बाँडफाँट गर्ने ।

३. सार्वजनिक खर्चलाई बढी प्रभावकारी र कुशल बनाई लक्षित प्रतिफल सुनिश्चित गर्ने ।

४. सम्बन्धित निकाय/कार्यालयको बजेट अनुमान वास्तविक वा अनुमानयोग्य बनाउने र आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने।

४.३ आवश्यकता तथा औचित्य

नेपालको संविधानको कार्यान्वयन, "समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली" को वर्तमान सरकारको लक्ष्य एवम् सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्नुपर्ने दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्नका लागि सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुनुपर्दछ । सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने औजारको रूपमा रहेको मध्यमकालीन खर्च संरचनाले सो लक्ष्य पूरा गर्न सहयोग पुर्‍याउँदछ ।

नेपालको संविधान अनुरूप अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले नेपाल सरकार तथा प्रदेश र स्थानीय तहले अनिवार्य रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनको दफा १७ मा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहले आगामी तीन आर्थिक वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपणसहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी संघीय संसद्, प्रदेश सभा र गाउँ वा नगर सभामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी दफा २२ (१ ख) मा अर्थमन्त्रीले राजस्व र व्ययको अनुमान प्रस्तुत गर्दा मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई पनि संलग्न गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । ऐनको (दफा २२ (२)) मा प्रदेश तथा स्थानीय तहले ऐन प्रारम्भ भएको तीन वर्षसम्म मध्यमकालीन खर्च संरचना आ-आफ्नो प्राथमिकता र आवश्यकताको आधारमा तय गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १७ (२) मा मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा निम्न लिखित विषयवस्तु समेट्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छः

क) प्रस्तावित योजनाको उद्देश्य,

ख) प्रस्तावित योजनाको लागि संभाव्यता अध्ययन गर्न वा खर्च छुट्याउन आवश्यक रहेको कुराको पुष्टयाँई,

ग) प्रस्तावित योजना कार्यान्वयन हुन सक्ने आर्थिक वर्ष र त्यसपछिका दुई आर्थिक वर्षमा प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धि,

घ) प्रस्तावित योजना लागू गर्न आवश्यक पर्ने खर्चको विवरण,

ङ) खर्च व्यहोर्ने स्रोत र खर्च गरिएको रकमबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल र उपलब्धिको प्रक्षेपण,

च) प्रस्तावित योजनाको मध्यम अवधिको खर्चको रणनीति र त्यसको वार्षिक खर्चसँगको तादाम्यता,

छ) संचालित योजना भए गत आर्थिक वर्षमा छुट्याइएको खर्च अनुसार लक्ष हासिल भए नभएको यथार्थ विवरण।

यो खर्च संरचना तर्जुमा गर्दा कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्राथमिकीकरण गर्ने आधार परिमार्जन गरी वस्तुगत रूपमा चालु आवधिक योजना तथा दिगो विकास लक्ष्य, प्रदेशको मध्यमकालीन योजना हासिल गर्ने दिशामा कार्यक्रम/आयोजना उन्मुख छ, छैन भन्ने मुख्य आधारमा प्राथमिकीकरणको एउटा निश्चित मापदण्ड बनाइनुपर्दछ ।

४.४ मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा प्रक्रिया

४.४.१ कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमाको लागि सर्वप्रथम तर्जुमाको लागि सम्पादन गर्नुपर्ने क्रियाकलापको तालिका र सो काम सम्पन्न गर्न क-कसले र कुन संस्थाले केकस्तो जिम्मेवारी रहन्छ सो स्पष्ट हुने गरी कार्यतालिका तयार गर्नुपर्छ । यसो गर्दा आर्थिक वर्षको सुरुदेखि सम्बन्धित प्रदेश सभामा मध्यमकालीन खर्च संरचना पेश गर्नेसम्मको कार्यतालिका र जिम्मेवारी निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४.४.२ संस्थागत संयन्त्र गठन

मध्यमकालीन खर्च संरचना आवधिक योजना र वार्षिक बजेटबीच तादत्म्यता अपनाउने साधन भएकोले वार्षिक बजेट निर्माणमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसको लागि संस्थागत व्यवस्थाका रूपमा देहाय बमोजिमको स्तरका समितिहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।

क. मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा निर्देशक समिति

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा कार्यको समग्र निर्देशनका लागि देहाय वमोजिमको एक निर्देशक समिति रहने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छः-

१.	उपाध्यक्ष, आयोग वा मन्त्री, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	संयोजक
२.	सदस्यहरू, आयोग	सदस्य
३.	प्रमुख सचिव, मुख्य मन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय	सदस्य
४.	सचिवहरू, प्रदेश विषयगत मन्त्रालय	सदस्य
५.	प्रमुख, योजना तथा बजेट महाशाखा, आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य सचिव

ख. प्रदेश बजेट तथा स्रोत समिति

प्रदेशमा प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम, अनुदान, ऋण र अन्य आयको प्रक्षेपण र सोको सन्तुलित वितरणको खाका तथा आगामी तीन वर्षको बजेट सीमा निर्धारण गर्न देहाय बमोजिमको बजेट तथा स्रोत समितिको गठन गर्नुपर्ने हुन्छः-

१.	उपाध्यक्ष, आयोग वा मन्त्री, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	अध्यक्ष
२.	सदस्य, आयोग	सदस्य
३.	सचिव, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य
४.	प्रमुख, प्रदेश कार्यालय, नेपाल राष्ट्र बैंक	सदस्य
५.	प्रमुख, प्रदेश कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय	सदस्य
६.	प्रमुख, योजना तथा बजेट महाशाखा, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य सचिव

समितिले आवश्यकतानुसार सम्बन्धित कर्मचारी र विषय विज्ञलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन सक्नेछ ।

ग. प्रदेश मध्यमकालीन खर्च संरचना प्राविधिक समिति

मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नको लागि देहाय बमोजिमको विभिन्न विषय/क्षेत्रगत प्राविधिक समिति रहने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ।

१.	सचिव, आयोग/आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	संयोजक
२.	प्रमुख, आयोग/आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य
३.	प्रमुख, योजना तथा अनुगमन महाशाखा, सबै प्रादेशिक मन्त्रालय वा निकाय	सदस्य
४.	शाखा अधिकृत, योजना तथा बजेट महाशाखा, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	सदस्य सचिव

यस समितिले निम्न लिखित कार्यहरू गर्नुपर्नेछः-

- सम्पूर्ण मन्त्रालय र निकायहरूसँग समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्ने,
- निर्देशिका, मार्गदर्शन तथा ढाँचा बनाउने, डाटावेस व्यवस्थापन गर्ने, कम्प्यूटराइज गर्ने तथा सन्जाल विकास गर्ने,
- मध्यमकालीन खर्च संरचनाको कार्य सम्पादनसम्बन्धी आवश्यक तालिम, गोष्ठी तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गर्ने,
- मध्यमकालीन खर्च संरचना तयारी सम्बन्धी अन्य कार्य गर्ने ।

घ. निकायगत मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यदल

सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरूमा आ-आफ्नो मातहतमा देहाय बमोजिमका मध्यमकालीन खर्च संरचना कार्यदल रहने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । सो कार्यदलले प्रत्येक क्रियाकलापको ईकाईगत लागत

आँकलन, परिमार्जनका साथै आफ्नो मन्त्रालय वा निकाय अन्तर्गतको मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमासम्बन्धी समन्वय गर्ने तथा सो निकायको बजेट मस्यौदा तयार गर्ने कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ।

१.	प्रमुख, योजना तथा बजेट महाशाखा सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रालय वा निकाय	संयोजक
२.	प्रमुख, सम्बन्धित निकायको आर्थिक प्रशासन शाखा	सदस्य
३.	सम्बन्धित निकाय अन्तर्गतको विभाग स्तरको कार्यालयको प्रतिनिधि	सदस्य
४.	प्रमुख, योजना तथा बजेट शाखा, प्रदेश मन्त्रालय वा निकाय	सदस्य सचिव

माथि उल्लिखित कार्यदलका कार्यहरू देहाय बमोजिम हुनेछन्:-

- प्रत्येक कार्यक्रम/आयोजनाको इकाइगत लागत आँकलन एवम् परिमार्जन गर्ने,
- आफ्नो मन्त्रालय वा निकाय अन्तर्गतको बजेट तर्जुमासम्बन्धी सम्पूर्ण काममा समन्वय गर्ने,
- मन्त्रालयगत मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी आयोग वा मन्त्रालयमा पेश गर्ने ।

४.४.३ त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहित कुल बजेटको आकार तयारी

गत आर्थिक वर्षको यथार्थ स्थिति, चालु आर्थिक वर्षको प्रक्षेपित अवस्था र मध्यमकालीन खर्च संरचनाको आधारमा सम्बन्धित निकाय/मन्त्रालय, आर्थिक मन्त्रालय र आयोगबीच नीतिगत छलफल गरी आगामी आर्थिक वर्षको बजेट प्रक्षेपणको प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने हुन्छ ।बजेट तथा स्रोत समितिले प्रदेशको समष्टिगत अर्थतन्त्रको वर्तमान स्थिति, चालु आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रक्षेपण, वित्तीय स्थिति, वित्तीय साधनको सम्भावना, करको लचकता, राजस्व प्रक्षेपण तथा कार्यगत नीति र प्राथमिकताको आधारमा आगामी तीन आर्थिक वर्षको कुल बजेटको आकार र सीमा निर्धारण तथा प्रक्षेपण गर्नु पर्ने हुन्छ ।

४.४.४ बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने

बजेट तथा स्रोत समितिले तयार गरेको बजेटको सीमाभित्र आयोग र मन्त्रालयबाट मन्त्रालयगत र कार्यगत रूपमा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थासहितको बजेटको सीमा र मार्गदर्शन तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । माथि उल्लेख भएअनुसार तयार भएको मन्त्रालयगत बजेट सीमा र मार्गदर्शन आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (LMBIS) वा सुत्र (SuTRA) मा प्रविष्टि गरी सम्बन्धित मन्त्रालयहरूमा पठाउनुपर्ने हुन्छ।

४.४.५ आयोजना बैंक र आयोजनाको छनौट तथा प्राथमिकीकरण

सम्बन्धित प्रदेशको आवश्यकता, समस्या र सम्भाव्यता अनुसार कार्यान्वयनयोग्य र बढी प्रतिफल प्राप्त हुने आयोजनाहरू छनौट गरी उक्त प्रदेशमा सञ्चालन गर्ने विभिन्न विषयगत क्षेत्रको आयोजनाको पहिचान, विश्लेषण तथा प्राथमिकीकरण र छनौट गरी प्राथमिकता क्रमका आधारमा आयोजना समावेश गरी आयोजना बैंक बनाउनुपर्ने हुन्छ । **आयोजना बैंक सम्बन्धी विवरण अनुसूची ८ मा उल्लेख गरिएको छ । साथै, आयोजना प्रस्ताव (Project Document) को ढाँचा अनुसूची ९, आयोजना विश्लेषण प्रक्रिया अनुसूची १० र विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) को ढाँचा अनुसूची ११ मा उल्लेख गरिएको छ ।**

देहायका कारणले आयोजना प्राथमिकीकरण आवश्यक रहेको हुन्छ

- संविधानको कार्यान्वयन गर्न,
- आवधिक योजना तथा दिगो विकास लक्ष्यलाई कार्यान्वयनमा लैजान,
- गरिबी निवारण तथा क्षेत्रगत सन्तुलन कायम गर्न,
- विनियोजन कुशलता हासिल गर्न,
- महत्वपूर्ण आयाजनाका लागि स्रोत सुनिश्चिता गर्न,
- आयोजना कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउन ।

आयोजनाको प्राथमिकताको आधारहरू अनुसूची १२ मा समावेश गरिएको छ । आयोजना बैंकमा समावेश भएका आयोजनाको प्राथमिकता क्रमको आधारमा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा आयोजना छनौट गरी समावेश गर्नु पर्नेछ । यसरी छनौट गरी समावेश गरिएको आयोजनाको लागि त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहित आगामी आर्थिक वर्ष र थप दुई आर्थिक वर्षको लागि बजेट विनियोजन गर्नुपर्नेछ ।

४.४.६ मध्यमकालीन खर्च संरचना, कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव

प्रदेश बजेट तथा स्रोत समितिले तयार गरी पठाएको सीमा र मार्गदर्शनभित्र रही सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायले आफ्ना आवश्यकता र प्राथमिकीकरणका आधारमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमको त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तयार गरी एल.एम.बि.आइ.एस. (LMBIS) वा सुत्र (SuTRA) मा प्रविष्टि गरी आयोग र मन्त्रालयमा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

४.४.७ विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल

विभिन्न निकाय/मन्त्रालयबाट प्रस्तावित आयोजना/कार्यक्रमको त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र बजेटमाथि सम्बन्धित विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी छलफल गर्दा नेपालको संविधान (मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरू र राज्यका नीति र सम्बन्धित स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र/क्षेत्राधिकार), राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, राष्ट्रिय आवधिक योजना, प्रदेशको आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, सम्बन्धित प्रदेशको आवश्यकता, समस्या र सम्भावना एवम् आयोजना बैंकबाट छनौट गरिएका आयोजनाको प्राथमिकीकरणलाई आधार बनाउनुपर्नेछ ।

४.४.८ मस्यौदा तयारी

विषयगत प्राविधिक समितिमा छलफल पश्चात् प्रस्ताव गरिएका कार्यक्रम/आयोजनाको त्रि-वर्षीय खर्च प्रक्षेपणसहितको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको तयारी गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो मस्यौदा तयारी गर्दा **अनुसूची ६ मा समावेश भएको मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा** अनुरूप हुनुपर्नेछ ।

४.४.९ मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रदेश सभामा पेश गर्ने

आयोग वा मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको मध्यमकालीन खर्च संरचना छपाई गरी आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रीबाट वार्षिक बजेटसँगै प्रदेश सभामा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

भाग ५

वार्षिक योजना/वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा

५.१ अवधारणा

आवधिक योजनाको सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्ने माध्यम वार्षिक योजना/वार्षिक विकास कार्यक्रम हो। तसर्थ, वार्षिक विकास कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन अति महत्वपूर्ण छ। वार्षिक विकास कार्यक्रमलाई योजनाको सोच वा लक्ष्यसँग तादात्म्यता मिलाउने औजारको रूपमा मध्यमकालीन खर्च संरचना रहेको हुन्छ।वार्षिक विकास कार्यक्रम तयार गर्दा चालु मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई विशेष ध्यान दिनुपर्दछ। कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा नेपालको संविधानमा भएका नीतिगत व्यवस्था मौलिक हक, निर्देशक सिद्धान्त, अनुसूची र अन्य सम्बन्धित प्रावधान, प्रदेशको आवधिक योजनाको उद्देश्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, प्रदेशको आवधिक योजना तथा राष्ट्रिय योजनामा उल्लिखित उद्देश्य, लक्ष्य, रणनीति तथा प्राथमिकता, प्रदेशको आवश्यकता, समस्या तथा सम्भावनालाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ।साथै, नेपाल सरकारको नीति कार्यक्रम तथा प्राथमिकता, दिगो विकास लक्ष्य, २०३० को मार्गचित्र, लगायतका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताजस्ता पक्ष समेतलाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ।

वार्षिक विकास कार्यक्रममा समावेश गरिएका आयोजनाहरूको प्रदेशको आवधिक योजनाको रणनीतिक स्तम्भ, दिगो विकास लक्ष्य संकेत, लैङ्गिक संकेत र जलवायु संकेतका आधारमा स्रोत वितरणलाई विश्लेषणसहित प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ।

५.२ आवश्यकता तथा औचित्य

नेपालको संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, वार्षिक बजेट बनाउने, निर्णय गर्ने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ। अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले सार्वजनिक खर्चको अनुमानित विवरण तर्जुमा, मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा, आवश्यकताको प्रक्षेपण गर्ने, राजस्वको प्रक्षेपण र वित्तीय अनुशासन कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

आवधिक योजनाले लिएको लक्ष्य, मध्यमकालीन खर्च संरचनाले गरेका व्यवस्थालाई स्रोत साधनसँग तालमेल गरी प्राथमिकताका साथ स्रोतको विनियोजन गर्न वार्षिक विकास कार्यक्रमको आवश्यकता पर्दछ।

५.३ उद्देश्य

वार्षिक योजना, वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाको मुख्य उद्देश्य मध्यमकालीन योजनाको उद्देश्य एवम् लक्ष्य प्राप्तिको लागि प्रदेश तहमा संचालन गरिने विकास आयोजना तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन प्रभावकारिता कायम गर्नु हो। तसर्थ, वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा आवधिक योजना र मध्यमकालीन खर्च संरचनासँग तादाम्यता कायम गर्नु अनिवार्य हुन्छ।

यसका साथै, विकास कार्यक्रममा पारदर्शिता, प्रदेशको स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण र विनियोजित बजेटबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु हो।

५.४ वार्षिक योजना तथा वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमाका आधार

प्रदेशले वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा देहायका विषयलाई आधार मान्नु पर्ने हुन्छः

(क) नेपालको संविधान

(ख) दीर्घकालीन सोच

(ग) संघीय र प्रादेशिक आवधिक विकास योजना

(घ) प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचना

(ङ) दिगो विकास लक्ष्य

(च) विकासका अन्तरसम्बन्धित विषय

(छ) नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा जनाएका प्रतिबद्धताबाट सिर्जित दायित्व

(ज) संघ र प्रदेश सरकारले अबलम्बन गरेका अन्य आर्थिक नीति ।

साथै, प्रदेशको वार्षिक योजना, वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमासँग सम्बन्धित निम्नलिखित ऐन, नियम तथा निर्देशिकालाई समेत आधार लिनु पर्नेछः

(क) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४

(ख) अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

(ग) संघीय र प्रदेश सरकारले जारी गरेका नीति, कानून तथा मापदण्ड

(घ) सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४ का सान्दर्भिक दफा तथा नियम

वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा देहायको व्यवस्था रहेको छः

भाग–१६ प्रदेश आर्थिक कार्यप्रणाली

२०७. राजस्व र व्ययको अनुमानः

(१) प्रदेशको अर्थमन्त्रीले प्रत्येक आर्थिक वर्षको सम्बन्धमा प्रदेश सभा समक्ष देहायका कुरा समेत खुलाई वार्षिक अनुमान पेश गर्न सक्नेछः–

(क) राजस्वको अनुमान,

(ख) प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकम, र

(ग) प्रदेश विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने आवश्यक रकम।

(२) उपधारा (१) बमोजिम वार्षिक अनुमान पेश गर्दा अघिल्लो आर्थिक वर्षमा प्रत्येक मन्त्रालयलाई छुट्याइएको खर्चको रकम र खर्च अनुसारको लक्ष्य हासिल भयो वा भएन त्यसको विवरण पनि साथै पेश गर्नुपर्नेछ।

२०८. प्रदेश विनियोजन ऐनः

प्रदेश विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने रकम शीर्षकमा उल्लेख गरी विनियोजन विधेयकमा राखिनेछन्।

२०९. पूरक अनुमानः

(१) कुनै आर्थिक वर्षमा देहायको अवस्था पर्न आएमा प्रदेशको अर्थमन्त्रीले प्रदेश सभा समक्ष पूरक अनुमान पेश गर्न सक्नेछः–

(क) चालू आर्थिक वर्षका लागि प्रदेश विनियोजन ऐन बमोजिम कुनै सेवाका लागि खर्च गर्न अख्तियारी दिइएको रकम अपर्याप्त भएमा वा त्यस वर्षका लागि प्रदेश विनियोजन ऐनले अधिकार नदिएको नयाँ सेवामा खर्च गर्न आवश्यक भएमा, वा

(ख) चालू आर्थिक वर्षमा प्रदेश विनियोजन ऐन बमोजिम अख्तियारी दिएको रकमभन्दा बढी खर्च हुन गएमा।

(२) पूरक अनुमानमा राखिएको रकम सम्बन्धित शीर्षकमा उल्लेख गरी पूरक विनियोजन विधेयकमा राखिनेछ।

२१०. पेश्की खर्चः

(१) यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि प्रदेश विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा आर्थिक वर्षका लागि अनुमान गरिएको व्ययको कुनै अंश पेश्कीका रूपमा प्रदेश ऐन बमोजिम खर्च गर्न सकिनेछ।

(२) धारा २०७ बमोजिम राजस्व र व्ययको अनुमान पेश नगरिएसम्म पेश्की खर्च विधेयक प्रस्तुत गरिने छैन र पेश्कीको रकम आर्थिक वर्षको व्यय अनुमानको एक तिहाई भन्दा बढी हुने छैन।

(३) प्रदेश पेश्की खर्च ऐन बमोजिम खर्च भएको रकम प्रदेश विनियोजन विधेयकमा समावेश गरिनेछ।

२११. उधारो खर्चः

यस भागमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्राकृतिक कारण वा अन्य कारणले गर्दा प्रदेशमा संकटको अवस्था परी धारा २०७ को उपधारा (१) बमोजिम चाहिने विवरण खुलाउन अव्यावहारिक वा प्रदेशको सुरक्षा वा हितको दृष्टिले अबाञ्छनीय देखिएमा प्रदेशको अर्थमन्त्रीले व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च विधेयक प्रदेश सभा समक्ष पेश गर्न सक्नेछ।

२१२. प्रदेश आकस्मिक कोषः

(१) प्रदेश ऐन बमोजिम प्रदेश आकस्मिक कोषको नामले एउटा कोष स्थापना गर्न सकिनेछ र त्यस्तो कोषमा समय समयमा प्रदेश ऐन बमोजिम निर्धारण भएको रकम जम्मा गरिनेछ।

(२) उपधारा (१) बमोजिमको कोष प्रदेश सरकारको नियन्त्रणमा रहनेछ। प्रदेश सरकारले त्यस्तो कोषबाट आकस्मिक कार्यका लागि खर्च गर्न सक्नेछ।

(३) उपधारा (२) बमोजिमको खर्चको रकम प्रदेश ऐन बमोजिम यथाशीघ्र सोधभर्ना गरिनेछ।

२१३. आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी ऐनः
प्रदेश ऐन बमोजिम विनियोजित रकम एक शीर्षकबाट अर्को शीर्षकमा रकमान्तर गर्ने र आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रदेश ऐन बमोजिम हुनेछ।

५.५ वार्षिक योजना, वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा प्रक्रिया

सामान्यतः प्रदेशले आफ्नो वार्षिक विकास योजना तर्जुमा गर्दा देहायका चरण अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ।

वार्षिक योजना (बजेट तथा कार्यक्रम) तर्जुमा देहायको चरण र समय सीमा

क्र.सं.	चरणहरू	समय सीमा
१.	आयव्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्यांकसहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश	पुष मसान्तभित्र
२.	संघबाट प्रदेशलाई वित्तीय हस्तान्तरणको सीमा र मार्गदर्शन प्राप्ति	फागुन मसान्तभित्र
३.	स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण - बजेट तथा स्रोत समितिले प्रदेशको स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण	चैत १५ गते भित्र
४.	आगामी आर्थिक वर्षको बजेट सीमा मन्त्रालय/निकायलाई पठाउने	चैत्र २० गते भित्र
५.	विषयगत मन्त्रालय/निकायले बजेट तथा कार्यक्रम पेश गर्ने	वैशाख १० गते भित्र
६.	बजेट तथा कार्यक्रम छलफल समाप्त गरी अन्तिम रूप दिने	जेठ १५ गते भित्र
७.	आयोगबाट वार्षिक विकास कार्यक्रम स्वीकृति	जेठ २५ गते भित्र
८.	प्रदेश सभामा बजेट पेश	असार १ गते भित्र
९.	प्रदेश सभाबाट बजेट स्वीकृति	असार मसान्त भित्र
१०.	बजेट तथा कार्यक्रम सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गर्नुपर्ने	प्रदेश सभामा पेश भएको दिन

५.५.१ आयव्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण नेपाल सरकारमा पेश गर्ने

प्रदेशले आगामी आर्थिक वर्षको आय व्ययको प्रक्षेपण गरिएको तथ्याङ्कसहितको विवरण बजेट तथा स्रोत अनुमान समितिको सिफारिसमा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट निर्णय गरी प्रत्येक वर्षको **पुष मसान्तभित्र** देहायका विवरणसहित नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने हुन्छ।

- व्ययको अनुमान,

- आफ्नो स्रोतबाट संकलन हुनसक्ने अनुमानित राजस्व,
- राजस्व बाँडफाडबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुमानित रकम, र
- वित्तीय हस्तान्तरण अनुदानबाट प्राप्त हुनसक्ने अनुमानित रकम ।

५.५.२ संघबाट वित्तीय हस्तान्तरणको खाका र मार्गदर्शन प्राप्ति

नेपाल सरकारबाट राजस्व बाँडफाँट र वित्तीय समानीकरण अनुदान बापत प्रदेश सरकारलाई आगामी आर्थिक वर्षमा उपलव्ध हुने स्रोतको विवरण फागुन मसान्तभित्र पठाउनुपर्ने हुन्छ । प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई परदान गर्ने राजस्व बाँडफाँट र वित्तीय अनुदानको अनुमानित विवरण चैत्र मसान्तभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहमा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

५.५.३ स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण

बजेट सीमा निर्धारण गर्ने कार्य मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गर्नको लागि गठन गरिएको बजेट तथा स्रोत समितिले गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

क. बजेट तथा स्रोत समिति

बजेट तथा स्रोत समितिको कार्यहरू देहाय बमोजिम हुनेछः

(क) आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने आय, नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण, आन्तरिक ऋण तथा अन्य आयको प्रक्षेपण गर्ने,

(ख) प्रादेशिक प्राथमिकता र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी प्रक्षेपित स्रोत र साधनको सन्तुलित वितरणको खाका तय गर्ने,

(ग) आगामी आर्थिक वर्षको लागि स्रोत अनुमानको आधारमा बजेटको कुल सीमा निर्धारण गर्ने,

(घ) विषय क्षेत्रगत बजेटको सीमा निर्धारण गर्ने,

(ङ) नेपाल सरकारबाट प्राप्त मार्गदर्शन, प्रदेशको आर्थिक अवस्था, आन्तरिक आयको अवस्था समेतको आधारमा बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणका आधार तय गर्ने,

(च) विषय क्षेत्रगत बजेट तर्जुमासम्बन्धी मार्गदर्शन तय गर्ने, र

(छ) स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण सम्बन्धमा प्रदेशको आवश्यकता र निर्णय बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने ।

समितिले आफ्नो कार्य प्रत्येक आर्थिक वर्षको चैत्र १५ गतेभित्र सम्पन्न गरिसक्नु पर्नेछ । समितिले बजेट तथा स्रोत प्रक्षेपण गर्दा आगामी आर्थिक वर्षपछिको थप दुई वर्षको समेत प्रक्षेपण गर्नुपर्दछ ।

सीमा निर्धारण तथा बाँडफाँट गर्दा प्रदेशमा प्राप्त हुने आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम, अनुदान, ऋण र अन्य आयको प्रक्षेपण र सोको विषय क्षेत्रगत मन्त्रालय/निकायलाई सन्तुलित वितरणलाई समावेश गर्नुपर्नेछ ।

ख. बजेट तर्जुमामा गर्नुपर्ने कार्यहरू

यस चरणमा बजेट सीमा र आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधार तथा योजना तर्जुमाको मागदर्शन तयारीका क्रममा देहायका कार्य गर्नुपर्दछ ।

- आन्तरिक आय (कर, शुल्क, दस्तुर र राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम) को अनुमान,
- नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने वित्तीय हस्तान्तरण (वित्तीय समानीकरण, सःशर्त, विशेष र समपूरक अनुदान) को अनुमान,
- कुल स्रोतको अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण,
- आयोजना प्राथमिकता निर्धारणका आधार र मार्गदर्शन तयारी ।

यस्तो अनुमान गर्दा संघीय तथा प्रदेश कोषबाट प्राप्त हुने स्रोतको समेत अनुमान गर्नुपर्दछ । यसरी तयार भएको आगामी आर्थिक वर्षको बजेट सीमा चालु आर्थिक वर्षको **चैत्र २० गतेभित्र आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले** विषयगत मन्त्रालय/निकायलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ ।

ग. बजेट सीमा निर्धारण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने पक्ष

प्रदेशले बजेट सीमाको निर्धारण गर्दा देहाय बमोजिमको प्राथमिकताको आधारमा गर्नु पर्नेछः–

(क) प्रदेश स्तरका गौरवका आयोजनाको लागि आवश्यक रकम,

(ख) समपुरक कोष आवश्यक पर्ने आयोजनाको लागि चाहिने रकम,

(ग) सशर्त अनुदानको कार्यक्रमको लागि तोकिएको रकम,

(घ) दिगो विकासका लक्ष्य लगायत राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने रकम,

(ङ) ऐन बमोजिम प्रदेशले आफैंले गर्नुपर्ने अन्य अत्यावश्यक कार्य,

(च) बजेट सीमा निर्धारण गर्दा प्रदेशमा रहेको सामाजिक तथा साँस्कृतिक विविधतालाई आधार मानी यस्ता क्षेत्रको सशक्तीकरणको लागि आवश्यक पर्ने रकम ।

साथै, प्रदेशको कूल बजेट सीमाबाट तलब भत्ता तथा कार्यालय सञ्चालनको लागि आवश्यक पर्ने बजेट छुट्याई अन्य कार्यक्रमको लागि बजेट सीमा निर्धारण गर्नुपर्नेछ । प्रशासनिक खर्चको लागि बजेट सीमा निर्धारण गर्दा राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम र आन्तरिक आयको रकमभन्दा बढी नहुने गरी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५.५.४ बजेट सीमा र मार्गदर्शन पठाउने

बजेट तथा स्रोत समितिले तयार गरेको बजेटको सीमाभित्र प्रदेश नीति तथा योजना आयोग र आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट मन्त्रालयगत र कार्यगत रूपमा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थासहितको बजेटको सीमा र मार्गदर्शन तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । मन्त्रालयगत बजेट सीमा र मार्गदर्शन आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले मन्त्रालयगत बजेट सूचना प्रणाली (LMBIS) वा सुत्र (SuTRA)मा प्रविष्टि गरी सम्बन्धित

मन्त्रालयहरूमा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।सम्बन्धित मन्त्रालयले मातहतका कार्यालय/निकायलाई बजेट सीमा तथा मार्गदर्शन पठाउनु पर्दछ ।

५.५.५ आयोजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

विषयगत मन्त्रालय/निकाय मातहतका कार्यालय वा निकायले कार्यक्रम तर्जुमा गरी निर्देशनालयमा र निर्देशनालयले तालुक मन्त्रालयमा कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव गरी पठाउनुपर्छ । कार्यक्रम वा आयोजना प्रस्ताव गर्दा अनुसूची १० मा उल्लिखित आधारमा आयोजनाको विश्लेषण गरी तयार गरिएको आयोजना प्रस्ताव बमोजिम आयोजना बैंकमा समाबेश भएका आयोजना मात्र छनौट गर्नुपर्दछ । छनौट भएका आयोजनाको अनुसूची १२ मा उल्लिखित आधार बमोजिम प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५.५.६ वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा

विषयगत रूपमा प्राथमिकीकरणसहित पेश भएका आयोजनालाई सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय/ निकायहरूले कार्यक्रममा दोहोरो नपर्ने गरी देहायका आधारमा आयोजनाको बजेट तर्जुमा गर्नु पर्नेछ ।

(क) प्रदेशको आवधिक योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति,

(ख) प्रदेशको मध्यमकालीन खर्च संरचना,

(ग) नीति तथा योजना आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट प्राप्त बजेट सीमा, मार्गदर्शन र आयोजना प्राथमिकीकरणका आधार,

(घ) आयोजना बैंक र मध्यमकालीन खर्च संरचनामा समावेश नभएका तर प्रदेश स्तरका महत्वपूर्ण आयोजना छनौट गर्नुपर्ने भएमा स्पष्ट आधार र औचित्य समेतको आधारमा बजेटको सुनिश्चितता हुने गरी त्यस्ता आयोजना समावेश गर्नु पर्ने हुन्छ।

(ङ) प्रदेशको स्रोत साधनले मात्र योजना सम्पन्न गर्न संम्भव नभएका तर प्रदेशका लागि अत्यावश्यक र तोकिएको मापदण्ड पूरा गरेका योजनालाई समपुरक अनुदानबाट संचालन गर्नको लागि प्रस्ताव गर्न सकिनेछ ।

सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायले आफ्ना आवश्यकता र प्राथमिकीकरणका आधारमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमको त्रिबर्षीय खर्च प्रक्षेपण सहितको मध्यमकालीन खर्च संरचना र आगामी आर्थिक वर्षको बजेट तयार गरी एल.एम.बि.आइ.एस. (LMBIS) वा सुत्र (SuTRA) मा प्रविष्टि गरी आयोग र आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयमा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

५.५.७ बजेट तथा कार्यक्रम माथि छलफल

विभिन्न निकाय/मन्त्रालयहरूबाट प्रस्तावित आयोजना/कार्यक्रमहरूको बजेट र वार्षिक विकास कार्यक्रम माथि आयोग र मन्त्रालयमा छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी छलफल गर्दा नेपालको संविधान (मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीति र सम्बन्धित प्रदेशको कार्यक्षेत्र/क्षेत्राधिकार), राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, राष्ट्रिय आवधिक योजना, प्रदेशको आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य, सम्बन्धित प्रदेशको आवश्यकता,

समस्या र सम्भावना र आयोजना बैङ्कबाट छनौट गरिएका आयोजनाको प्राथमिकीकरणलाई आधार बनाउनुपर्ने हुन्छ ।

बजेट तथा कार्यक्रम छलफल जेठ १५ गते भित्र समाप्त गरी अन्तिम रूप दिनुपर्ने हुन्छ ।

५.५.८ मस्यौदा तयारी

आयोग र मन्त्रालयमा छलफल गरी प्रस्ताव भएका कार्यक्रम/आयोजनाको वार्षिक विकास कार्यक्रमको दस्तावेज तयार गर्नुपर्ने हुन्छ । **यस्तो मस्यौदा तयारी गर्दा अनुसूची १३ मा समावेश भएको वार्षिक विकास कार्यक्रमको ढाँचा अनुरूप हुनुपर्ने हुन्छ ।**

५.५.९ बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृति

बजेट तथा कार्यक्रम छलफल गरी प्रस्ताव भएका कार्यक्रम/आयोजनाहरू आयोगको पूर्ण बैठक वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट वार्षिक विकास **कार्यक्रम जेठ २५ गतेभित्र स्वीकृत गरी सक्नुपर्नेछ ।**

५.५.१० प्रदेश सभामा बजेट तथा कार्यक्रम पेश

मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा बजेट आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएपछि छपाई गरी आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रीबाट वार्षिक बजेटका साथै मध्यमकालीन खर्च संरचना प्रदेश सभामा असार एक (१) गते भित्र पेश गर्नु पर्ने हुन्छ । प्रदेश सभाले स्वीकृत गरेको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशित गर्नुपर्नेछ । साथै, सम्बन्धित प्रदेशको बेवसाईटमा समेत प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । यसको एक/एक प्रति प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयमा पठाउनुपर्ने हुन्छ।

५.६ कार्यान्वयन कार्ययोजना

वार्षिक विकास कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न यसको कार्यान्वयन योजना बनाउन आवश्यक छ। कार्यान्वयन योजनामा आवधिक योजनाको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक कार्यान्वयन विधि, कार्यान्वयन कार्यतालिका र जिम्मेवारी तालिका समेटिएको हुन्छ । वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेटको सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय/निकायले प्रत्येक आयोजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। विकास आयोजनाको कार्यन्वयन गर्ने क्रियाकलापको विस्तृत विवरण र त्यसको बजेटको विभाजन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

(क) प्रदेश सभाले पारित गरेको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले साउन १ गते सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालय/निकायहरूलाई बजेटको खर्च गर्ने अख्तियारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(ख) विषयगत मन्त्रालय/निकायले अख्तियारी प्राप्त भएको ७ दिनभित्र आफ्नो विभाग/महाशाखा/शाखा/इकाइलाई लिखित रूपमा बजेट कार्यान्वयनको अख्तियारी दिनुपर्ने हुन्छ।

(ग) बजेट कार्यान्वयनको अख्तियारी प्राप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र विभाग/महाशाखा/शाखा र एकाइले कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यतालिका सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(घ) विभाग/महाशाखा/शाखा/एकाइबाट पेश भएको कार्यान्वयन कार्ययोजनामा प्राविधिक क्षमता, आयोजनाको सम्वेदनशीलता, कार्यान्वयन प्राथमिकीकरण, नगद प्रवाहको अवस्था समेतको आधारमा कुनै संशोधन गर्नुपर्ने देखिएमा सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायले सुझाव दिनुपर्ने हुन्छ । यसरी प्राप्त भएको सुझाव समेतको आधारमा सम्बन्धित निकायले कार्यान्वयन कार्ययोजनामा संशोधन गरी ५ दिन भित्र पुनः पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(ङ) सबै विभाग/महाशाखा/शाखा/इकाइबाट प्राप्त कार्ययोजनालाई सम्बन्धित मन्त्रालय/निकायले एकत्रित गरी मन्त्रालय/निकायगत एकीकृत कार्यान्वयन कार्ययोजना प्रदेश मुख्य मन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, आयोग र मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने हुन्छ।

५.६.१ वार्षिक विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन विधि

क. कार्यान्वयन विधि निर्धारण

आयोजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वाधार सिर्जना गर्नुपर्ने तथा सरोकारवालाबीच समन्वय एवम् साझेदारी गर्नुपर्ने भएकाले प्रदेशले आवधिक योजनामा उल्लिखित योजनाको सार्वजनिक निर्माण एवम् सेवा खरिद सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ तथा आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ र प्रदेशले संविधान तथा अन्य प्रचलित कानूनको अधिकार क्षेत्रभित्र रही निर्माण गरेका ऐन नियमानुसार कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ । यसरी कार्यान्वयन विधि निर्धारण गर्दा ठेक्कापट्टा, उपभोक्ता समिति, अमानत, सेवा करार, संयुक्त व्यवस्थापन वा साझेदारी, गैरसरकारी संस्थामार्फत गर्ने सम्वन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐनको परिधिभित्र रही आयोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन हुनुपूर्व निश्चित गर्नुपर्दछ । प्रदेशले आर्थिक वर्ष शुरु भएको एक महिनाभित्र आफ्नो वार्षिक खरिद योजना र गुरुयोजना स्वीकृत गरी सो अनुरूप खरिद कार्यको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

ख. आयोजना कार्यान्वयन तालिका

आयोजना कार्यान्वयन गर्ने निकायले कुन काम कहिले शुरु गर्ने, कहिले सम्पन्न गर्ने समय किटान गरिएको कार्यतालिका बनाई कार्यान्वयन व्यवस्था गर्नुपर्दछ । आयोजना कार्यान्वयन गर्दा सम्बद्ध निकाय र व्यक्तिलाई तोकिएका कार्य जिम्मेवारी र क्रियाकलापप्रति जिम्मेवार बनाउन उपलब्धि परिणाम सूचकसहित कार्यसम्पादन करार गर्ने प्रणाली अपनाउनुपर्ने हुन्छ।

तालिकाः ५.१

आयोजना कार्यान्वयन तालिका (नमूना)

आयोजना	उपलब्धि सूचक परिणाम तहको	बजेट	जिम्मेवार निकाय	प्रारम्भ गर्ने अवधि	सम्पन्न गर्नुपर्ने अवधि
बुटवल मझौला खानेपानी आयोजना	१००० घरधुरीमा धारा जडान तथा खानेपानी वितरण	२०० लाख	सामाजिक विकास मन्त्रालय-खानेपानी तथा सरसफाई डीभिजन कार्यालय, डिभिजन प्रमुख	२०७५ मार्ग	२०७६ पौष

५.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था

आयोजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो/भएन र आयोजनाको कार्यान्वयनबाट आयोजनाका अपेक्षित लाभग्राही जनतालाई लक्ष्य बमोजिम फाइदा भयो/भएन भनी गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई आयोजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । कार्यान्वयन गरिएका योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजना के-कति सान्दर्भिक, लाभदायी र प्रभावकारी छन् तथा के-कस्ता उपलब्धि एवम् प्रभाव हासिल भएका छन् भन्ने कुराको आन्तरिक वा बाह्य मूल्याङ्कनकर्ताबाट उद्देश्यपूर्ण र व्यवस्थित तरिकाले लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो । सामान्यतया योजनाको मूल्यांकन तीन प्रकारको हुन्छ :

१. आयोजनाको कार्यान्वयन चरणमा गरिने आयोजनाको लेखाजोखा ।

२. आयोजनाको कार्यान्वयन समाप्तिपछि आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य अनुरूप काम भए, नभएको लेखाजोखा गरिने आयोजनाको मूल्याङ्कन ।

३. आयोजना समाप्त पछि त्यसको संचालनको ६-७ वर्षपछि गरिने प्रभाव मूल्याङ्कन ।

योजनाका उपलब्धि र प्रभाव तहका सूचकमा के-कति परिमाणमा परिबर्तन आयो भन्ने जानकारी मुल्याङ्कनबाट हुन्छ । प्रदेशले आवश्यकता र आयोजना वा कार्यक्रमको प्रकृति अनुसार उल्लिखित दुवै तहमा तेश्रो पक्षबाट पनि मूल्याङ्कन गर्नु गराउनुपर्छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार गरिएको प्रदेश अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनका प्रावधान अनुरूप गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५.८ सःशर्त, विशेष र समपूरक अनुदानबाट सञ्चालित योजना कार्यान्वयन

संघबाट प्रदेशलाई दिइने सःशर्त, विशेष र समपूरक अनुदानका आयोजनाको कार्यान्वयन संघबाट प्राप्त मार्गदर्शन बमोजिम हुनु पर्नेछ।

नेपाल सरकारले प्रदेशलाई पूर्वाधार विकाससम्बन्धी कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न समपूरक अनुदान प्रदान गर्न सक्नेछ । समपूरक अनुदानका आधारहरू देहाय बमोजिम हुनेछनः–

(अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ दफा १०)

(क) आयोजनाको सम्भाव्यता,

(ख) आयोजनाको लागत,

(ग) आयोजनाबाट प्राप्तहुने प्रतिफल वा लाभ,

(घ) आयोजना कार्यान्वयन गर्न सक्ने वित्तीय वा भौतिक क्षमता वा जनशक्ति,

(ङ) आयोजनाको आवश्यकता र प्राथमिकता।

विशेष अनुदानका आधार देहाय बमोजिम हुनेछन् (अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ दफा ११) :

(क) शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाको विकास र आपूर्ति गर्ने

(ख) अन्तरप्रदेश र अन्तर स्थानीय तहको सन्तुलित विकास गर्ने

(ग) आर्थिक, सामाजिक वा अन्य कुनै प्रकारले विभेदमा परेको वर्ग वा समुदायको उत्थान वा विकास गर्ने ।

विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान प्रदान गर्ने कार्यविधि तथा अन्य व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

५.९ विविध

५.९.१ प्रदेशले ऋण लिन सक्ने

प्रदेशले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिसको सीमाभित्र रही सम्बन्धित प्रदेश सभाबाट स्वीकृत हुने गरी उत्पादनशील, रोजगारमूलक, आन्तरिक आय वृद्धि तथा पुँजीगत कार्यको लागि आन्तरिक ऋण लिन सक्नेछन् । त्यस्तो ऋणको अवधि अधिकतम २५ वर्षसम्म हुनेछ ।

नेपाल सरकारबाट प्राप्त भएको ऋण वा नेपाल सरकार जमानी बसी लिएको ऋण सम्बन्धित प्रदेशले निर्धारित समयमा चुक्ता नगरेमा नेपाल सरकारले त्यस्तो प्रदेशलाई उपलब्ध गराउने अनुदानबाट कट्टा गरी सो रकम प्राप्त गर्ने वा ऋण भुक्तानी गरिदिनेछ ।

५.९.२ वस्तुगत विवरण/पार्श्वचित्र (Profile) तयार गर्नु पर्ने

प्रदेशले वार्षिक योजना र बजेट तर्जुमा गर्नु पूर्व प्रदेशको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार लगायतका क्षेत्रको यथार्थ स्थिति देखिने गरी वस्तुगत विवरण (Profile) तयार वा अद्यावधिक गर्नु पर्नेछ । अद्यावधिक वस्तुगत विवरण आफ्ना वेबसाइट (Website) मार्फत् सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ । **यसको ढाँचा अनुसूची ४ मा दिइएको छ।**

अनुसूची

अनुसूची १- नेपालको संविधानका सान्दर्भिक धाराहरू

नेपालको संविधानका सान्दर्भिक धारा देहाय अनुसार छन्

भाग ३ मौलिक हक र कर्तव्य

धारा १८. समानताको हकः

(१) सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्। कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन ।

(२) सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, शारीरिक अवस्था, अपांगता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

(३) राज्यले नागरिकका बीच उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्नेछैन ।

(४) समान कामका लागि लैंगिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव गरिने छैन ।

(५) पैतृक सम्पत्तिमा लैंगिक भेदभाव विना सबै सन्तानको समान हक हुनेछ ।

धारा २५. सम्पत्तिको हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ। तर राज्यले व्यक्तिको सम्पत्तिमा कर लगाउन र प्रगतिशील करको मान्यता अनुरूप व्यक्तिको आयमा कर लगाउन सक्नेछ।

(२) सार्वजनिक हितका लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन। तर कुनै पनि व्यक्तिले गैरकानूनी रूपले आर्जन गरेको सम्पत्तिको हकमा यो उपधारा लागू हुने छैन।

(३) उपधारा (२) बमोजिम सार्वजनिक हितका लागि राज्यले कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐन बमोजिम हुनेछ।

(४) उपधारा (२) र (३) को व्यवस्थाले भूमिको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, कृषिको आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण, वातावरण संरक्षण, व्यवस्थित आवास तथा शहरी विकास गर्ने प्रयोजनका लागि राज्यले कानून बमोजिम भूमि सुधार, व्यवस्थापन र नियमन गर्न बाधा पर्ने छैन।

(५) उपधारा (३) बमोजिम राज्यले सार्वजनिक हितका लागि कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गरेकोमा त्यस्तो सार्वजनिक हितको सट्टा अर्को कुनै सार्वजनिक हितका लागि त्यस्तो सम्पत्ति प्रयोग गर्न बाधा पर्ने छैन।

धारा २७. सूचनाको हकः

प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुनेछ। तर कानून बमोजिम गोप्य राख्नु पर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई बाध्य पारिने छैन।

धारा ३१. शिक्षासम्बन्धी हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ।

(३) अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

(४) दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइसम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

(५) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ।

धारा ३३. रोजगारीको हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुनेछ। रोजगारीको शर्त, अवस्था र बेरोजगार सहायता संघीय कानून बमोजिम हुनेछ।

(२) प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको छनौट गर्न पाउने हक हुनेछ।

धारा ३४. श्रमको हकः

(१) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यासको हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ।

(३) प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हक हुनेछ।

धारा ३५. स्वास्थ्यसम्बन्धी हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन।

(२) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक हुनेछ।

(३) प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक हुनेछ।

(४) प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ।

धारा ३६. खाद्यसम्बन्धी हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यसम्बन्धी हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ।

(३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ।

धारा ३७. आवासको हकः

(१) प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक हुनेछ।

(२) कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि नागरिकलाई निजको स्वामित्वमा रहेको वासस्थानबाट हटाइने वा अतिक्रमण गरिने छैन।

धारा ३८. महिलाको हकः

(१) प्रत्येक महिलालाई लैंगिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक हुनेछ।

(३) महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन। त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ।

(४) राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ।

(५) महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ।

(६) सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुनेछ।

धारा ३९. बालबालिकाको हकः

(१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वांगीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ।

(३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ।

(४) कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन।

(५) कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन।

(६) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन।

(७) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन।

(८) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ।

(९) असहाय, अनाथ, अपांगता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवम् जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ।

(१०) उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ।

धारा ४०. दलितको हकः

(१) राज्यका सबै निकायमा दलितलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ। सार्वजनिक सेवा लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तीकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ।

(२) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म कानून बमोजिम छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ। प्राविधिक र व्यावसायिक उच्च शिक्षामा दलितका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ।

(३) दलित समुदायलाई स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ।

(४) दलित समुदायलाई आफ्नो परम्परागत पेशा, ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोग, संरक्षण र विकास गर्ने हक हुनेछ। राज्यले दलित समुदायका परम्परागत पेशासँग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा उनीलाई प्राथमिकता दिई त्यसका लागि आवश्यक पर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउनेछ।

(५) राज्यले भूमिहीन दलितलाई कानून बमोजिम एक पटक जमीन उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(६) राज्यले आवासविहीन दलितलाई कानून बमोजिम बसोबासको व्यवस्था गर्नेछ।

(७) दलित समुदायलाई यस धाराद्वारा प्रदत्त सुविधा दलित महिला, पुरुष र सबै समुदायमा रहेका दलितले समानुपातिक रूपमा प्राप्त गर्ने गरी न्यायोचित वितरण गर्नु पर्नेछ।

धारा ४१. ज्येष्ठ नागरिकको हकः

ज्येष्ठ नागरिकलाई राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ।

धारा ४२. सामाजिक न्यायको हकः

(१) सामाजिक रूपले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारू, अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, सीमान्तीकृत, मुस्लिम, पिछडा वर्ग, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, युवा, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिकरूपले विपन्न खस आर्यलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ।

(२) आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ।

(३) अपांगता भएका नागरिकलाई विविधताको पहिचान सहित मर्यादा र आत्मसम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न पाउने र सार्वजनिक सेवा तथा सुविधामा समान पहुँचको हक हुनेछ।

(४) प्रत्येक किसानलाई कानून बमोजिम कृषि कार्यका लागि भूमिमा पहुँच, परम्परागत रूपमा प्रयोग र अवलम्बन गरिएको स्थानीय बीउ बिजन र कृषि प्रजातिको छनौट र संरक्षणको हक हुनेछ।

(५) नेपालमा अग्रगामी लोकतान्त्रिक परिवर्तनको लागि भएका सबै जन आन्दोलन, सशस्त्र संघर्ष र क्रान्तिका क्रममा जीवन उत्सर्ग गर्ने शहीदका परिवार, बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका परिवार, लोकतन्त्रका योद्धा, द्वन्द्वपीडित र विस्थापित, अपांगता भएका व्यक्ति, घाइते तथा पीडितलाई न्याय एवम् उचित सम्मान सहित शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, आवास र सामाजिक सुरक्षामा कानून बमोजिम प्राथमिकताका साथ अवसर पाउने हक हुनेछ।

धारा ४३. सामाजिक सुरक्षाको हकः

आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपांगता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ।

धारा ४४. उपभोक्ताको हकः

(१) प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुनेछ।

भाग ४ राज्यको निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व

धारा ४९. मार्गनिर्देशनका रूपमा रहनेः

(१) यस भागमा उल्लिखित निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व राज्य सञ्चालनको मार्गनिर्देशनका रूपमा रहनेछन्।

(२) राज्यले यस भागमा उल्लिखित सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयन गर्न आवश्यकता अनुसार स्रोत साधन परिचालन गर्ने गराउनेछ।

धारा ५०. निर्देशक सिद्धान्तहरूः

(१) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई सर्वोपरि राख्दै नागरिकको जीउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानूनको शासन, मौलिक हक तथा मानव अधिकारका मूल्य र मान्यता, लैंगिक समानता, समानुपातिक समावेशीकरण, सहभागिता र सामाजिक न्यायको माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्दै लोककल्याणकारी राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने तथा परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताका आधारमा संघीय इकाइबीचको सम्बन्ध सञ्चालन गर्दै स्थानीय स्वायत्तता र विकेन्द्रीकरणको आधारमा शासन व्यवस्थामा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने राज्यको राजनीतिक उद्देश्य हुनेछ।

(२) धर्म, संस्कृति, संस्कार, प्रथा, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा हुने सबै प्रकारका विभेद, शोषण र अन्यायको अन्त्य गरी सभ्य र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने एवम् राष्ट्रिय गौरव, लोकतन्त्र, जनपक्षीयता, श्रमको सम्मान, उद्यमशीलता, अनुशासन, मर्यादा र सहिष्णुतामा आधारित सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यको विकास गर्ने तथा सांस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्दै सामाजिक सद्भाव, ऐक्यबद्धता र सामञ्जस्य कायम गरी राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने राज्यको सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य हुनेछ।

(३) सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने राज्यको आर्थिक उद्देश्य हुनेछ।

(४) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मानको अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुनेछ।

धारा ५१. राज्यका नीतिहरूः

राज्यले देहायका नीति अवलम्बन गर्नेछः–

(क) राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीतिः

(१) नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनताको संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्ने,

(२) विभिन्न जात, जाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र सम्प्रदायबीच पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र ऐक्यबद्धता कायम गरी संघीय इकाइबीच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय एकता प्रवर्द्धन गर्ने,

(३) राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गरी शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने,

(४) सर्वाङ्गीण मानवीय सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने,

(५) राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिका आधारमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, बल नेपाल लगायत सबै सुरक्षा निकायलाई सबल, सुदृढ, व्यावसायिक, समावेशी र जनउत्तरदायी बनाउने,

(६) राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप नागरिकलाई राष्ट्रको सेवा गर्न तत्पर र सक्षम बनाउने,

(७) पूर्व कर्मचारी, सैनिक र प्रहरी लगायतका पूर्व राष्ट्रसेवकमा रहेको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई राष्ट्र हितमा समुचित उपयोग गर्ने।

(ख) राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीतिः

(१) राजनीतिक उपलब्धिको रक्षा, सुदृढीकरण र विकास गर्दै आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरणका माध्यमबाट जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नति प्रत्याभूत गर्ने,

(२) मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने,

(३) नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन गर्ने,

(४) सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने,

(५) आमसञ्चारलाई स्वच्छ, स्वस्थ, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

(६) संघीय इकाइबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार गर्ने।

(ग) सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीतिः

(१) स्वस्थ र सभ्य संस्कृतिको विकास गरी सामाजिक सुसम्बन्धमा आधारित समाजको निर्माण गर्ने,

(२) ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्धन र विकासका लागि अध्ययन, अनुसन्धान, उत्खनन तथा प्रचार प्रसार गर्ने,

(३) सामाजिक, सांस्कृतिक तथा सेवामूलक कार्यमा स्थानीय समुदायको सिर्जनशीलताको प्रवर्द्धन र परिचालन गरी स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै सामुदायिक विकास गर्ने,

(४) राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा रहेका कला, साहित्य र सङ्गीतको विकासमा जोड दिने,

(५) समाजमा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त गर्ने,

(६) देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जातजाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने,

(७) बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने।

(घ) अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीतिः

(१) सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकासमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने,

(२) अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्व दिदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने,

(३) सहकारी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्यधिक परिचालन गर्ने,

(४) आर्थिक क्षेत्रका सबै गतिविधिमा स्वच्छता, जवाफदेही र प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नियमनको व्यवस्था गर्दै सर्वांगीण राष्ट्रिय विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने,

(५) उपलब्ध साधन, स्रोत तथा आर्थिक विकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,

(६) तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तारद्वारा निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधीकरण र विस्तार गर्ने,

(७) कालाबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने र प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको अन्त्य गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाई व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,

(८) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

(९) राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

(१०) राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पूँजी तथा प्रविधिको लगानीलाई आकर्षित गर्दै पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन एवम् परिचालन गर्ने,

(११) वैदेशिक सहायता लिंदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने,

(१२) गैरआवासीय नेपालीको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पूँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने,

(१३) औद्योगिक करिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र, राष्ट्रिय परियोजना, विदेशी लगानीका परियोजनाको सन्दर्भमा अन्तर प्रदेश तथा प्रदेश र संघ बीच समन्वय स्थापित गराई आर्थिक विकासलाई गतिशीलता प्रदान गर्ने।

(ङ) कृषि र भूमिसुधारसम्बन्धी नीतिः

(१) भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने,

(२) अनुपस्थित भू–स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने,

(३) किसानको हक हित संरक्षण र संवर्धन गर्दै कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भूउपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन र कृषिको व्यवसायीकरण, औद्योगिकीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने,

(४) भूमिको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन समेतका आधारमा नियमन र व्यवस्थापन गर्दै त्यसको समुचित उपयोग गर्ने,

(५) कृषकका लागि कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको व्यवस्था गर्ने।

(च) विकाससम्बन्धी नीतिः

(१) क्षेत्रीय सन्तुलन सहितको समावेशी आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय विकासको योजनाअन्तर्गत दिगो सामाजिक आर्थिक विकासका रणनीति र कार्यक्रम तर्जुमा गरी समन्वयात्मक तवरले कार्यान्वयन गर्ने,

(२) विकासका दृष्टिले पछाडि परेका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिंदै सन्तुलित, वातावरण अनुकूल, गुणस्तरीय तथा दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने,

(३) विकास निर्माणको प्रक्रियामा स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,

(४) वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाको संरक्षण गर्ने,

(५) राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना प्रविधिको विकास र विस्तार गरी त्यसमा सर्वसाधारण जनताको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्ने,

(६) विकासको प्रतिफल वितरणमा विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता दिंदै आम जनताले न्यायोचित रूपमा पाउने व्यवस्था गर्ने,

(७) एकीकृत राष्ट्रिय परिचय व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरी नागरिकका सबै प्रकारका सूचना र विवरण एकीकृत रूपमा व्यवस्थापन गर्ने तथा यसलाई राज्यबाट उपलब्ध हुने सेवा सुविधा र राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने,

(८) जनसांख्यिक तथ्यांकलाई अद्यावधिक गर्दै राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने।

(छ) प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिः

(१) राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संवर्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिंदै प्राप्त प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,

(२) जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिंदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने,

(३) नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने,

(४) जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने,

(५) जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवम् भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्धन र दिगो उपयोग गर्ने,

(६) वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भूभागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने,

(७) प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने,

(८) वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व ब्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने,

(९) प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनरुथापना गर्ने।

(ज) नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीतिः

(१) शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने,

(२) शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,

(३) उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाई क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने,

(४) नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने,

(५) नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने,

(६) गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

(७) नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रूपमा रहेको आयुर्वेदिक, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोपेथिक लगायत स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने,

(८) स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै यस क्षेत्रमा भएको निजी लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,

(९) स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानमा जोड दिंदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको संख्या वृद्धि गर्दै जाने,

(१०) नेपालको क्षमता र आवश्यकताका आधारमा जनसंख्या व्यवस्थापनका लागि परिवार नियोजनलाई प्रोत्साहित गर्दै मातृ शिशु मृत्युदर घटाई औसत आयु बढाउने,

(११) अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने,

(१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने,

(१३) आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने,

(१४) यातायात सुविधामा नागरिकको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिंदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपांगता भएका व्यक्ति अनुकूल बनाउने,

(१५) नागरिकको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने।

(झ) श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीतिः

(१) सबैले काम गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्दै देशको मुख्य सामाजिक आर्थिक शक्तिको रूपमा रहेको श्रमशक्तिलाई दक्ष र व्यावसायिक बनाउने र स्वदेशमा नै रोजगारी अभिवृद्धि गर्ने,

(२) मर्यादित श्रमको अवधारणा अनुरूप सबै श्रमिकको आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्दै सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने,

(३) बालश्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने,

(४) श्रमिक र उद्यमी व्यवसायीबीच सुसम्बन्ध कायम गर्दै व्यवस्थापनमा श्रमिकको सहभागिता प्रोत्साहन गर्ने,

(५) वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न तथा श्रमिकको रोजगारी र अधिकारको प्रत्याभूति गर्न यस क्षेत्रको नियमन र व्यवस्थापन गर्ने,

(६) वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने।

(ञ) सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीतिः

(१) असहाय अवस्थामा रहेका एकल महिलालाई सीप, क्षमता र योग्यताको आधारमा रोजगारीमा प्राथमिकता दिँदै जीविकोपार्जनका लागि समुचित व्यवस्था गर्दै जाने,

(२) जोखिममा परेका, सामाजिक र पारिवारिक बहिष्करणमा परेका तथा हिंसा पीडित महिलालाई पुनःस्थापना, संरक्षण, सशक्तीकरण गरी स्वावलम्बी बनाउने,

(३) प्रजनन अवस्थामा आवश्यक सेवा सुविधा उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने,

(४) बालबच्चाको पालन पोषण, परिवारको हेरचाह जस्ता काम र योगदानलाई आर्थिक रूपमा मूल्यांकन गर्ने,

(५) बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने,

(६) मुक्त कमैया, कम्हलरी, हरवा, चरवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीको पहिचान गरी बसोबासका लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनका लागि कृषियोग्य जमीन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनःस्थापना गर्ने,

(७) राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वांगीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने,

(८) आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्धन गर्ने,

(९) अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(१०) मधेशी समुदाय, मुस्लिम र पिछडा वर्गलाई आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवसर र लाभको समान वितरण तथा त्यस्ता समुदायभित्रका विपन्न नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(११) उत्पीडित तथा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण, विकास र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

(१२) सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दा सबै लिंग, क्षेत्र र समुदायभित्रका आर्थिक रूपले विपन्नलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने,

(१३) स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकूद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकूदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवम् अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्न्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने,

(१४) सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै त्यस्ता संस्थाको स्थापना, स्वीकृति, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनका लागि एकद्वार प्रणाली अपनाउने र राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र त्यस्ता संघ संस्थालाई संलग्न गराउने।

(ट) न्याय र दण्ड व्यवस्थासम्बन्धी नीतिः

(१) न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने,

(२) सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थता जस्ता वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्ने,

(३) राजनीतिक, प्रशासनिक, न्यायिक, सामाजिक लगायत सबै क्षेत्रको भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्ने।

(ठ) पर्यटनसम्बन्धी नीतिः

नेपालका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्विक र प्राकृतिक सम्पदाको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्द्धन एवम् प्रचार प्रसार मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आधारको रूपमा पर्यावरण अनुकूल पर्यटन उद्योगको विकास गर्ने, पर्यटन संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक वातावरण एवम् नीति निर्माण गर्ने तथा पर्यटन उद्योगको लाभ वितरणमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिने।

(ड) अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी नीतिः

(१) नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहँदै संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र विश्वशान्तिको मान्यताका आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने,

(२) विगतमा भएका सन्धिको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि सम्झौता गर्ने।

धारा ५२ राज्यको दायित्वः

नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई अक्षुण्ण राख्दै मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्धन, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुसरण तथा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै नेपाललाई समृद्ध तथा समुन्नत बनाउने राज्यको दायित्व हुनेछ।

भाग–१६ प्रदेश आर्थिक कार्यप्रणाली

२०३. कर लगाउन वा ऋण लिन नपाइनेः

(१) कानून बमोजिम बाहेक प्रदेशमा कुनै कर लगाइने र उठाइने छैन।

(२) संघीय कानून बमोजिम बाहेक प्रदेश सरकारले कुनै ऋण लिने र जमानत दिने छैन।

२०४. प्रदेश सञ्चित कोषः

गुठी रकम बाहेक प्रदेश सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका राजस्व, राजस्वको धितोमा लिइएका सबै कर्जा, प्रदेश ऐनको अधिकार अन्तर्गत दिइएको जुनसुकै ऋण असुल हुँदा प्राप्त भएको सबै धन र नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान एवं ऋण रकम प्रदेश ऐनद्वारा अर्को कुनै व्यवस्था नगरिएमा एक प्रदेश सरकारी कोषमा आम्दानी बाँधिनेछ जसलाई प्रदेश सञ्चित कोष भनिनेछ।

२०५. प्रदेश सञ्चित कोष वा प्रदेश सरकारी कोषबाट व्ययः

देहायका रकम बाहेक प्रदेश सञ्चित कोष वा अन्य कुनै प्रदेश सरकारी कोषबाट कुनै रकम झिक्न सकिने छैनः–

(क) प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभार भएको रकम,

(ख) विनियोजन ऐन बमोजिम खर्च हुने रकम,

(ग) विनियोजन विधेयक विचाराधीन रहेको अवस्थामा पेश्कीको रूपमा ऐन बमोजिम खर्च हुने रकम, वा

(घ) विशेष अवस्थामा व्ययको विवरण मात्र भएको उधारो खर्च ऐनद्वारा व्यय हुने रकम।

तर प्रदेश आकस्मिक कोषका हकमा धारा २१२ बमोजिम हुनेछ।

२०६. प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभारः

देहायका विषयसँग सम्बन्धित खर्च प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुनेछ र त्यस्तो व्ययका लागि प्रदेश सभाको स्वीकृति आवश्यक पर्ने छैनः–

(क) प्रदेश सभामुख र प्रदेश उपसभामुखलाई दिइने पारिश्रमिक र सुविधाका रकम,

(ख) प्रदेश लोकसेवा आयोगका अध्यक्ष र सदस्यलाई दिईने पारिश्रमिक र सुविधाका रकम,

(ग) प्रदेश सरकारको दायित्वको ऋण सम्बन्धी व्ययभार,

(घ) प्रदेश सरकारको विरुद्ध अदालतबाट भएको फैसला वा आदेश अनुसार तिर्नु पर्ने रकम, र

(ङ) प्रदेश कानूनले प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने भनी निर्धारण गरेको रकम।

अनुसूची २ - नेपाल सरकारबाट जारी भएका राष्ट्रिय नीतिहरू

क्र.सं.	नीति
१	सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति , २०७२
२	विकास सहायता नीति , २०७१
३	आपूर्ति नीति, २०६९
४	विदेशी लगानी नीति , २०७१
५	औद्योगिक नीति , २०६७
६	राष्ट्रिय वौध्दिक सम्पत्ति नीति, २०७३
७	जलविद्युत विकास नीति , २०५८
८	राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१
९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति,२०६३
१०	कृषि जैविक विविधता नीति,२०६३
११	राष्ट्रिय चिया नीति,२०५७
१२	राष्ट्रिय कफि नीति,२०६०
१३	राष्ट्रिय विउ विजन नीति, २०५६
१४	राष्ट्रिय मल नीति, २०५८
१५	खर्क नीति, २०६८
१६	पुष्प प्रवर्द्धन नीति,२०६९
१७	कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति,२०७१
१८	मौरी प्रवर्द्धन नीति–२०७३
१९	ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाइ सम्वन्धी राष्ट्रिय नीति,२०६०
२०	सहरी खानेपानी तथा सरसफाइ नीति, २०६६
२१	लागूऔषध नियन्त्रण राष्ट्रिय नीति , २०६३

क्र.सं.	नीति
२२	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति , २०७१
२३	ग्रामीण उर्जा नीति , २०६३
२४	नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति , २०६९
२५	जलवायु परिवर्तन नीति , २०६७
२६	परराष्ट्र सेवाका कर्मचारीहरूको लागि तालिम नीति, २०६९
२७	दुग्ध विकास नीति,२०६४
२८	पन्छिपालन नीति,२०६८
२९	राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति , २०७२
३०	वातावरण सम्बन्धी सवारी तथा यातायात निती , २०७१
३१	राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८
३२	बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति , २०६९
३३	अपाङ्गता सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति र कार्ययोजना , २०६३
३४	राष्ट्रिय युवा नीति , २०७२
३५	राष्ट्रिय खेलकूद नीति , २०६७
३६	राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, २०७३
३७	वन नीति, २०७१
३८	राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९
३९	जडिवुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावर विकास नीति, २०६१
४०	घर पालुवा हात्ती व्यवस्थापन नीति, २०६०
४१	वाणिज्य नीति , २०७२
४२	राष्ट्रिय परमाणु नीति, २०६४
४३	जैविक प्रविधि नीति, २०६३

क्र.सं.	नीति
४४	विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१
४५	आन्तरिक रूपमा विस्थापित व्यक्तिसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति , २०६३
४६	अनौपचारिक शिक्षा नीति , २०६३
४७	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम सीप विकाससम्बन्धी नीति , २०६४
४९	उच्च शिक्षा नीति , २०७२
५०	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको तालिम नीति , २०६२
५१	विशेष शिक्षा नीति , २०५३
५२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति , २०६९
५३	निजी लगानीमा सञ्चालन गरिने प्राविधिक महाविद्यालय (कलेज/ क्याम्पस) सम्वन्धमा बनेको आधारभूत नीति २०६३
५४	अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागी सभावेशी शिक्षा नीति, २०७३
५५	राष्ट्रिय रोजगार नीति , २०७१
५६	वैदेशिक रोजगार नीति , २०६८
५७	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति , २०६६
५८	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
५९	सावर्जनिक–निजी साझेदारी नीति (स्थानीय निकायको लागि) , २०६०
६०	पर्यटन नीति , २०६५
६१	हवाइ नीति , २०६३
६२	राष्ट्रिय संस्कृति नीति , २०६७
६३	राष्ट्रिय सहकारी नीति , २०६९
६४	राष्ट्रिय सहरी नीति २०६४
६५	राष्ट्रिय आवास नीति २०६८

क्र.सं.	नीति
६६	फोहोरमैला व्यवस्थापन राष्ट्रिय नीति, २०५३
६७	निजामती कर्मचारी राष्ट्रिय तालिम नीति , २०७१
६८	सिंचाइ नीति , २०७०
६९	जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति , २०७२
७०	ब्रोडब्याण्ड नीति , २०७१
७१	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति , २०७२
७२	दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्य) सम्बन्धी नीति , २०६९
७३	दूरसञ्चार नीति – २०६०
७४	राष्ट्रिय चलचित्र नीति , २०७१
७५	सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति २०५९
७६	आम संचार नीति, २०७३
७७	विज्ञापन रहित नीति, २०७३
७८	मानसिक स्वास्थ्य सम्वन्धी राष्ट्रिय नीति, २०५३
७९	राष्ट्रिय आयुर्वेद स्वास्थ्य नीति, २०५२
८०	शहरी स्वास्थ्य नीति , २०७२
८१	राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति , २०७१
८२	राष्ट्रिय औषधी नीति , २०५१
८३	राष्ट्रिय स्वास्थ्य सञ्चार नीति , २०६९
८४	गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी नीति , २०६४
८५	राष्ट्रिय स्वास्थ्य प्रयोगशाला नीति , २०६९
८६	राष्ट्रिय पोषण नीति तथा रणनीति , २००८
८७	एम्वुलेन्स सेवा संचालन नीति , २०६०

क्र.सं.	नीति
८८	राष्ट्रिय मुख स्वास्थ्य नीति , २०७०
८९	राष्ट्रिय स्वास्थ्य वीमा नीति , २०७१
९०	राष्ट्रिय रक्त संचार नीति, २०७१

स्रोतः प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय (१८ असोज २०७५ मा https://www.opmcm.gov.np/national-acts/ बाट लिइएको ।)

अनुसूची ३- दिगो विकास लक्ष्य तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र प्रदेशतहमा स्थानीयकरण

१. पृष्ठभूमि

संविधानले तीनै तहका एकल र साझा कार्यसूचीमार्फत सहकारीता, समन्वय र सहअस्तित्वमा आधारित शासन व्यवस्थाको सिद्धान्त अवलम्बन गरेको छ । यसै सन्दर्भमा दिगो विकासका लक्ष्यलाई कार्यान्वयन तहमा लैजान यसका लक्ष्यहरू, परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र सूचकहरूलाई स्थानीयकरण गरी प्रदेश स्तर र स्थानीय तहको योजनामा आन्तरिकीकरण / मूलप्रवाहीकरण (internalization / mainstreaming) गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। यसका लागि प्रदेश तथा स्थानीय स्तरमा दिगो विकास लक्ष्य २०३० को आन्तरिकीकरण प्रक्रिया र यसको लागि गठन हुने संस्थागत संयन्त्रमा एकरूपता कायम गर्नुपर्ने र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको अन्तरआवद्धता (Inter-connection) कायम गरी राष्ट्रिय लक्ष्यका साथै अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता हासिल गर्न सहयोगी भूमिका खेल्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

२. दिगो विकासका लक्ष्य (Goals) तथा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (Targets)

दिगो विकास लक्ष्य १ - हरेक क्षेत्रमा रहेको सबै स्वरूपहरूको गरिबीको अन्त्य गर्ने । *(End poverty in all its forms everywhere)* ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.१: सन् २०३० सम्ममा जहाँसुकै रहेका भएपनि सबै जनताको चरम गरिबी, हाल प्रतिदिन १.२५ डलरभन्दा कम आम्दानीमा जीवन निर्वाह गरिरहेका जनताको रूपमा मापन गरिएको, उन्मूलन गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.२: सन् २०३० सम्ममा राष्ट्रिय परिभाषाबमोजिम गरिबीका सबै आयाममा बाँचिरहेका सबै उमेरका पुरुषहरू, महिलाहरू र बालबालिकाहरूको अनुपात कम्तीमा आधा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.३: राष्ट्रिय रूपमा उपयुक्त सामाजिक सुरक्षा प्रणाली र न्यूनतम आधार (Floors) लगायतका उपाय सबैका लागि कार्यान्वयन गर्ने र सन् २०३० सम्ममा गरिब र संकटग्रस्त/ कम्जोर अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूलाई उल्लेख्य रूपमा समावेश गरिसक्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.४: सबै महिला तथा पुरुष विशेष गरेर गरिब र संकटग्रस्त अवस्थामा रहेका महिलाहरू र पुरुषहरू को आर्थिक स्रोतसाधनमा समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने, यसका साथै आधारभूत सेवासुविधाहरूमा पहुँच, भूमिमाथिको स्वामित्व र नियन्त्रण एवम् अन्य स्वरूपका सम्पत्ति, उत्तराधिकार (Inheritance), पैतृक सम्पत्ति, प्राकृतिक स्रोत साधन, उपयुक्त नयाँ प्रविधि तथा लघुवित्त लगायतका वित्तीय सेवामा यिनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.५: गरिबी र संकटग्रस्त अवस्थामा रहेका मानिसहरूको उत्थानशीलता (Resilience) निर्माण गर्ने र यिनीहरूको वातावरणसँग सम्बन्धित विषम घटनाका साथै अन्य आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय नकारात्मक असर (Shocks) र विपदको जोखिमलाई कम गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १ क: सबै आयामका गरिबी अन्त्य गर्नको निम्ति कार्यान्वयन गरिने नीति तथा कार्यक्रमहरूका लागि विकासशील राष्ट्रको निम्ति खासगरी अति कम विकसित राष्ट्रका निम्ति पर्याप्त एवम् अनुमानयोग्य साधनहरू उपलब्ध गराउनका लागि विस्तारित विकास सहयोगलगायत विभिन्न माध्यमहरूबाट स्रोतसाधनहरूको उल्लेखनीय परिचालनको सुनिश्चितता गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १.ख: गरिबी निवारण कार्यक्रमहरूमा बढ्दै गएको लगानीलाई सहयोग पुऱ्याउन गरिबमुखी तथा लैङ्गिक संवेदनशील विकास रणनीतिहरूको आधारमा राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा दरिलो नीतिगत संरचनाहरू सिर्जना गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य २ - भोकमरी अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा र उन्नत पोषण प्राप्त गर्ने र दिगो कृषि प्रवर्द्धन गर्ने । *(End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture)*।

परिमाणात्मक लक्ष्य २.१: सन् २०३० सम्ममा भोकमरी अन्त्य गर्ने र खासगरी शिशुलगायत गरिब र संकटग्रस्त अवस्थाहरूमा रहेका व्यक्ति सहित सबै जनताको सुरक्षित, पोषणयुक्त र पर्याप्त खानामा वर्षैभरि पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य २.२: सबै किसिमका कुपोषणको अन्त्य गर्ने, २०३० सम्ममा ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको पुड्कोपना (Stunting) र उचाई आनुसार कम तौल हुने (Wasting) सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै सहमति भएका लक्ष्यहरू सन् २०२५ सम्ममा हासिल गर्ने लगायतका परिणात्मक लक्ष्यहरू र किशोरी, गर्भवती र स्तनपान गराउने (Lactating) महिला तथा ज्येष्ठ नागरिकको पोषणसम्बन्धी आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य २.३: सन् २०३० सम्ममा विशेषतः महिला, आदिवासी जनजाति, पारिवारिक कृषक, वस्तुभाउ पाल्ने व्यक्ति) र मछुवार्हरुको कृषि उत्पादकत्व, जमिन, अन्य उत्पादनशील साधन तथा लगानी (Inputs), ज्ञान, वित्तीय सेवा, बजारका साथै मूल्य अभिवृद्धि (Value addition) र गैरकृषि रोजगारी जस्ता अवसरमा सुरक्षित र समान पहुँचको माध्यमबाट सानास्तरका खाद्यान्न उत्पादकको कृषि उत्पादकत्व तथा आम्दानी दोब्बर पार्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य २.४: सन् २०३० सम्ममा दिगो खाद्यान्न उत्पादन प्रणाली/ पद्दतिहरू सुनिश्चित गर्ने साथै उत्थानशील (Resilient) कृषि अभ्यासहरू (Practices) जसले उत्पादकत्व र उत्पादन वृद्धि गर्दछन, जसले जलवायु परिवर्तन, विषम मौसम, सुख्खा, बाढी तथा अन्य विपदसँगको अनुकूलन (Adaptation) को निम्ति क्षमता बढाउछन र जमिन र माटोको गुणस्तर अग्रगामी रूपमा अभिवृद्धि गर्दछन् त्यस्ता अभ्यासहरू कार्यान्वयन गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य २.५: सन् २०३० सम्ममा राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा राम्रोसँग व्यवस्थापन तथा विविधीकरण गरिएको बीज र वनस्पति बैंकद्वारा बीउबिजनको अनुवांशिक विविधता, खेती गरिएका (Cultivated) वनस्पति र फार्ममा राखिएका तथा घरपालुवा जनावर र तिनका सम्बन्धित

जङ्गली प्रजातिलाई व्यवस्थित तुल्याउने साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सहमति भएअनुसार अनुवांशिक स्रोत तथा सम्बद्ध परम्परागत ज्ञानबाट निसृत भएका लाभमा पहुँच सुनिश्चित गर्दै यिनीको उचित तथा समतामूलक हिस्सेदारी गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य २ क: गरिबीका सबै आयामहरूको अन्त्य गर्नका निम्ति विकासशील देशहरू विशेषगरी अति कम विकशित देशहरूमा कृषिको उत्पादकत्व क्षमता अभिवृद्धि, ग्रामीण पूर्वाधार, कृषि अनुसन्धान तथा प्रसारण सेवाहरू, प्रविधि विकास र वनस्पति तथा प्राणी/ जीव बैंकहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता समेतको माध्यमबाट लगानी वृद्धि गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य २ खः दोहा विकास राउण्ड बमोजिम कृषि उपजहरूको निर्यातका लागि विश्व कृषि बजारमा रहेका सबै प्रकारका सहायता/ अनुदानहरू र यस्तै समान प्रकारका निर्यातका व्यवस्थाहरू हटाई व्यापार प्रतिबन्धहरू र विकृतिहरू वा व्यवधानहरूलाई सच्याउने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य २ ग: खाद्यसामग्रीहरूको मूल्यमा हुने उच्च उतार चढावलाई सीमित गर्नका लागि खाद्यान्न बजार र तिनीद्वारा व्युत्पादित संयन्त्र (Derivatives) को उपयुक्त तवरले सञ्चालनको सुनिश्चितता गर्न उपाय अपनाउने र खाद्य सञ्चयलगायत बजारको सूचनामा सामयिक पहुँचका लागि सहजीकरण गर्ने ।

दिगो विकास लक्ष्य ३ - सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने । *(Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages)*।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.१: सन् २०३० सम्ममा, विश्वव्यापी मातृमृत्यु दर (प्रत्येक १ लाख जीवित जन्ममा) ७० भन्दा कम गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.२: सबै देशहरूका नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) कम्तीमा १२ मा घटाउने र ५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा) कम्तीमा २५ मा ओराल्ने उद्देश्य भएकाले सन् २०३० सम्ममा नवजात शिशु र ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको रोक्न सकिने (Preventable) मृत्युको अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.३: सन् २०३० सम्ममा एचआईभी एड्स, क्षयरोग, औलोजरो र उष्णप्रदेशीय उपेक्षित रोगको महामारी (Epidemics) अन्त्य गर्ने र हेपाटाइटिस, पानीजन्य रोग एवम् अन्य सरुवा रोगहरू नियन्त्रण (Combat) गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.४: सन् २०३० सम्ममा नसर्ने रोगबाट हुने असामयिक मृत्युदरलाई रोकथाम र उपचारबाट एकतिहाइले कम गर्नुका साथै मानसिक स्वास्थ्य तथा समृद्धि प्रवर्द्धन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.५: लागूपदार्थ तथा मादक पदार्थको प्रयोगको रोकथाम तथा उपचार पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.६: सन् २०२० सम्ममा विश्वभर सडक यातायात दुर्घटनाबाट हुने मृत्यु र घाइतेको सङ्ख्यालाई आधा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.७ : सन् २०३० सम्ममा यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवाका साथै परिवार नियोजन, सूचना र शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै प्रजनन स्वास्थ्यलाई राष्ट्रिय रणनीति र कार्यक्रममा एकीकरण गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.८: स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच हासिल गर्नका निम्ति वित्तीय जोखिम सुरक्षा कायम गर्दै सुरक्षित, प्रभावकारी र गुणस्तरीय अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरूका साथै सबैको लागि क्षमता अनुसार धान्न सकिने मूल्यमा अत्यावश्यक औषधी तथा खोप हरूको उपलब्धता बढाउने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.९: सन् २०३० सम्ममा हानिकारक रासायनिक पदार्थ, हावा, पानी एवम् माटोको प्रदुषण र दुर्गन्धबाट मृत्यु तथा बिरामी हुनेको सङ्ख्या उल्लेख्य रूपमा घटाउने।

परिमाणात्मकलक्ष्य ३ क: सबै देशहरूमा विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको सूर्तीजन्य पदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी सम्मेलनले तयार पारेको मापदण्ड (Framework) कार्यान्वयनलाई आवश्यकता अनुसार सुदृढ गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३.ख: विकासोन्मुख देशहरूमा नकारात्मक असर पुऱ्याइरहेका सर्ने तथा नसर्ने रोगविरुद्धका खोप तथा औषधीको अनुसन्धान र विकासको लागि सहयोग गर्ने, ट्रिप्स सम्झौता र जनस्वास्थ्यसम्बन्धी दोहा घोषणाको मर्मअनुसार विकासोन्मुख राष्ट्रको अधिकार पुष्टिका लागि बौद्धिक सम्पत्ति अधिकारको व्यापारसम्बन्धी सम्झौतामा रहेका सबै प्रावधानको प्रयोगलाई सुनिश्चित गर्दै आवश्यकताअनुसार जनस्वास्थ्यको संरक्षण गर्न विशेषगरी औषधी र खोपमा सबैको पहुँच बढाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३. ग: विकासशील देशहरू खासगरेर अति कम विकशित देश र विकासोन्मुख साना टापु राष्ट्रमा स्वास्थ्यकर्मीको भर्ना, विकास, तालिम र थमौतीसमेतका लागि स्वास्थ्य क्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा वित्त बजेटको वृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ३. घ: राष्ट्रिय तथा विश्वस्तरका स्वास्थ्यसम्बन्धी जोखिमको पूर्व चेतावनी, जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको निम्ति सबै देश विशेषगरी विकासशील देशको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य ४- समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र सबैका लागि आजीवन सिकाइका अवसर प्रवर्द्धन गर्ने। *(Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all)*

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.१: सन् २०३० सम्ममा सबै छात्रछात्राहरूलाई सान्दर्भिक साथै सिकाइका सकारात्मक उपलब्धी तिर दोर्याउनको लागि उनीका निम्ति निःशुल्क, समतामूलक तथा गुणस्तरीय प्राथमिक र माध्यमिक शिक्षाको सुनिश्चितता गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.२: सन् २०३० सम्ममा सबै बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षाको लागि तयार गर्न गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास, हेरचाह र पूर्व-प्राथमिक शिक्षामा यिनीको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.३: सन् २०३० सम्ममा क्षमताले धान्न सकिने तथा गुणस्तरीय प्राविधिक, व्यावसायिक र उच्च शिक्षाका साथै विश्वविद्यालयसम्मको शिक्षामा सबै महिला र पुरुषको समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.४: सन् २०३० सम्ममा रोजगारी, मर्यादित पेशा र उद्यमशीलताको निम्ति प्राविधिक एवम् व्यावसायिक दक्षतालगायतका सान्दर्भिक सीप/दक्षता भएका युवा र वयस्कको सङ्ख्या वृद्धि गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.५: सन् २०३० सम्ममा शिक्षामा लैङ्गिक असमानताको अन्त्य गर्ने र समान पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.६: सन् २०३० सम्ममा सबै युवा र कम्तीमा ९५ प्रतिशत वयस्क (महिला पुरुष दुवै) लाई साक्षरता र साङ्ख्यिक (सामान्य गणित) ज्ञान हासिल गर्न सक्षम तुल्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.७: सन् २०३० सम्ममा सबै सिकारुले दिगो विकास प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक ज्ञान र सीप हासिल गरिसक्ने कुराको सुनिश्चितता गर्ने । यस किसिमको ज्ञान र सीप अन्य कुराको अलावा दिगो विकास र दिगो जीवनपद्धति, मानव अधिकार, लैङ्गिक समानता, शान्तिकामी संस्कृति र अहिंसाको प्रवर्द्धन, विश्वबन्धुत्त्व (Global citizenship) र सांस्कृतिक विविधताको आत्मसात साथै दिगो विकासमा संस्कृतिको योगदानसम्बन्धी शिक्षाको माध्यमद्वारा प्रदान गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४ क: बालबालिका, अपाङ्गता र लैङ्गिक संवेदनशील शिक्षाका सुविधा निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने र सबैको निम्ति सुरक्षित, अहिंसात्मक, समावेशी र प्रभावकारी सिकाइ वातावरण प्रदान गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.ख: सन् २०२० सम्ममा विकसित मुलुक र अरू विकासशील देशमा व्यावसायिक तालिम, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, प्राविधिक र इन्जिनियरिङ, वैज्ञानिक कार्यक्रम आदि विषयमा उच्च शिक्षाको निम्ति भर्नाका लागि विकाशील देश विशेषगरी अति कम विकसित देश, विकासशील साना टापु राष्ट्र र अफ्रिकी देशलाई उपलब्ध भएका छात्रवृत्तिको सङ्ख्या विश्वव्यापी रूपमा विस्तार गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ४.ग : सन् २०३० सम्ममा विकासशील देशहरू विशेषगरी कम विकसित देश र विकासोन्मुख साना टापु राष्ट्रहरूमा शिक्षक तालिमका निम्ति प्राप्त हुने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगसमेत उपयोग गरी दक्ष/योग्य शिक्षकको आपूर्ति बढाउने।

दिगो विकास लक्ष्य ५- लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाहरूलाई सशक्त बनाउने । *(Achieve gender equality and empower all women and girls)*

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.१: सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाविरुद्ध जुनसुकै क्षेत्र र स्थानमा हुने सबै प्रकारका विभेदलाई अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.२: सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रहरूमा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाहरू विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा मानव बेचबिखन, यौन तथा अन्य प्रकारको शोषण अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.३: बालविवाह, कम उमेर र जबर्जस्ती विवाह र महिला जनेन्द्रीय अङ्गभङ्ग गर्ने जस्ता सबै घातक व्यवहार (Practices) को अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.४: सार्वजनिक सेवाको प्रावधान, पूर्वाधार, सामाजिक सुरक्षण नीतिहरूको प्रवर्धन गर्ने, पारिश्रमिक बिना गरिने हेरचाह र घरायसी कामलाई मान्यता दिने तथा घरेलु एवं पारिवारिक कामको राष्ट्रिय प्रावधान अनुसार बाँडफाँड गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.५: राजनीतिक, आर्थिक र सार्वजनिक जीवनको निर्णय-निर्माणको सबै तहको नेतृत्वमा महिलाको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता र समान अवसरको सुनिश्चितता गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.६: जनसङ्ख्या र विकाससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको प्रोग्राम अफ एक्सन र बेइजिङ प्लेटफर्म फर एक्सन तथा तिनीको समीक्षासम्बन्धी सम्मेलनको दस्तावेजमा सम्झौता भएअनुसार महिलाको यौन, प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजनन अधिकारमा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५.क: राष्ट्रिय कानूनहरूमा महिलालाई आर्थिक साधनमा समान अधिकार प्रदान गर्नुका साथै जमिन र अरू प्रकारका सम्पत्ति, वित्तीय सेवा, पैतृक र प्राकृतिक स्रोतसाधनमा पहुँच प्रदान गर्न आवश्यक सुधारहरू सुनिश्चित गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५ खः महिला सशक्तीकरणका लागि प्रविधिलाई विशेषतः सूचना तथा संचार प्रविधिको प्रयोगलाई बढावा दिने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ५ ग : सबै तहमा महिला, किशोरी तथा बालिकाहरूको लैङ्गिक समानतालाई प्रवर्द्धन तथा सशक्त बनाउन प्रभावकारी नीति र कार्यान्वयनयोग्य कानून बनाउने तथा सुदृढ गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य ६ - सबैको निम्ति पानी तथा सरसफाइको उपलब्धताका साथै यसको दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने। ***(Ensure availability of sustainable management of water and sanitation for all)***

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.१: सन् २०३० सम्ममा सबैको निम्ति सुरक्षित र व्यहोर्न सकिने खानेपानीको सर्वव्यापी र समानतामूलक पहुँच हासिल गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.२: सन् २०३० सम्ममा सबैको निम्ति पर्याप्त र समतामूलक सरसफाइ र स्वस्थ/आरोग्यपूर्ण अवस्थाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने साथै विशेष गरी महिला एवम् किशोरी र जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका व्यक्तिको आवश्यकतालाई ध्यान दिई खुला रूपमा दिसापिसाब गर्ने प्रचलन तथा बानीको अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.३: सन् २०३० सम्ममा प्रदूषण घटाउने, हानीकारक रसायन तथा वस्तुको विसर्जन अन्त्य गर्ने र निष्काशन कार्यलाई न्यूनीकरण गर्ने, प्रशोधन नगरिएका फोहोरपानीको हिस्सा आधा घटाउने र खेरगएका वस्तुको पुनःप्रयोगको लागि प्रशोधन गर्ने साथै सुरक्षित प्रयोग बढाएर खानेपानीको गुणस्तर सुधार गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.४: सन् २०३० सम्ममा सबै क्षेत्रमा पानी प्रयोगको कार्यदक्षता उल्लेख्य रूपमा वृद्धि गर्ने, पानीको अभावलाई सम्बोधन गर्नको लागि स्वच्छ पानीको दिगो रूपमा दोहन र आपुर्ती गर्ने कार्यको सुनिश्चितता गर्ने र पानीको अभावबाट पीडित व्यक्तिको सङ्ख्या उल्लेख्य रूपमा घटाउने।।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.५: सन् २०३० सम्ममा उपयुक्तता अनुसार सीमापार सहयोग लगायत सबै तहमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.६: सन् २०२० सम्ममा पर्वत, वन, सीमसार, नदी, भूमिगत जलभण्डार र माललगायत पानीसँग सम्बन्धित पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण र पुनर्स्थापना गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.क: सन् २०३० सम्ममा वर्षाको पानी सङ्कलन (Harvesting), पानीबाट नुन अलग गर्ने विलवीकरण, पानीको प्रयोगको दक्षता, फोहोर पानी प्रशोधन, पुनःप्रयोगका लागि प्रशोधन, पुनःप्रयोग प्रविधि लगायत पानी र सरसफाइसँग सम्बन्धित क्रियाकलाप र कार्यक्रमहरूमा विकासशील राष्ट्रहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय सहायता तथा क्षमता अभिवृद्धि सहयोग विस्तार गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.ख: पानी र सरसफाइसम्बन्धी व्यवस्थापनमा आवश्यक सुधार गर्न स्थानीय समुदायको सहभागितालाई समर्थन/सहयोग तथा सुदृढ गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य ७ - व्यहोर्न सकिने, भरपर्दो, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने । *(Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all)*

परिमाणात्मक लक्ष्य ७.१: सन् २०३० सम्ममा व्यहोर्न सकिने, भरपर्दो र आधुनिक ऊर्जा सेवामा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ७.२: सन् २०३० सम्ममा विश्वव्यापी रूपमा विभिन्न प्राथमिक ऊर्जा स्रोतको समिश्रण (Energy mix) मा नवीकरणीय ऊर्जाको हिस्सा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ७.३: सन् २०३० सम्ममा ऊर्जा दक्षतामा गरिने सुधारको दरलाई दोब्बर पार्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ७ क: सन् २०३० सम्ममा नवीकरणीय ऊर्जा, ऊर्जा दक्षता, विकसित तथा बढी स्वच्छ जीवाश्म-इन्धन (Fossil-fuel) प्रविधिलगायतका स्वच्छ ऊर्जा अनुसन्धान र प्रविधिको पहुँचलाई सहजीकरण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्ने र ऊर्जा पूर्वाधार तथा स्वच्छ ऊर्जा प्रविधिमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ७ ख: सन् २०३० सम्ममा विकासशील देशहरू विषेशत अति कम विकसित देशहरू र विकासोन्मुख साना टापु राष्ट्रहरूका सबैलाई आधुनिक र दिगो ऊर्जा सेवा उपलब्ध गराउनको निम्ति पूर्वाधारहरूको विस्तार गर्नुका साथै प्रविधिको स्तरोन्नति गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य ८- सबैका लागि, स्थिर, समावेशी तथा दिगो आर्थिक वृद्धि, पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्द्धन गर्ने। *(Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all)*

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.१: राष्ट्रिय परिस्थितिअनुरूप प्रतिव्यक्ति आर्थिक वृद्धिलाई कायम राख्ने र विशेषगरेर अति कम विकसित मुलुकमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिलाई कम्तीमा प्रतिवर्ष ७ प्रतिशत कायम राख्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.२: उच्च मूल्य अभिवृद्धि (High value added) र श्रममूलक क्षेत्रहरूमा केन्द्रित गर्दै विविधीकरण, प्रविधिको स्तरोन्नति र नवप्रवर्तनको माध्यमबाट उच्च स्तरको आर्थिक उत्पादकत्व हासिल गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.३: उत्पादनशील गतिविधि, मर्यादित रोजगारी सिर्जना, उद्यमशीलता, सिर्जनशीलता र नवप्रवर्तनलाई सहयोग गर्ने खालका विकासमुखी नीति प्रवर्द्धन गर्ने र वित्तीय सेवामा पहुँचलगायत लघु, साना र मझौला उद्यमको बैधानिकीकरण (formalization) र वृद्धिलाई प्रोत्साहन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.४: विकसित देशहरूले नेतृत्व लिएको दिगो उपभोग र उत्पादन सम्बन्धी कार्यक्रमको दशवर्षे ढाँचा अनुसार सन् २०३० सम्म उपभोग र उत्पादनमा विश्वव्यापी स्रोत साधनको दक्षतालाई अग्रगामी रूपमा सुधार गर्ने र वातावरणीय ह्रास रहित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न प्रयत्न गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.५: सन् २०३० सम्ममा युवा र अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत सबै महिला र पुरुषको निम्ति पूर्ण एवम् उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित काम उपलब्ध गराउनुका साथै समान प्रकृतिको कामका लागि समान ज्याला हासिल गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.६: सन् २०२० सम्ममा रोजगारी, शिक्षा वा तालिम नपाएका युवाको अनुपात उल्लेख्य रूपमा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.७: निकृष्ट स्वरूपको बालश्रमको निषेध र अन्त्य गर्न, बाध्यकारी श्रमको उन्मूलन गर्ने र सन् २०२५ सम्ममा बाल सैनिकको भर्ती र प्रयोग लगायतका सबै स्वरूपका बालश्रम अन्त्य गर्न तत्काल र प्रभावकारी उपायहरू अपनाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.८: आप्रवासी कामदार, विशेष गरेर महिला आप्रवासी कामदार र जोखिमपूर्ण रोजगारीमा रहेका आप्रवासी कामदार लगायत सबै कामदारको श्रमिक अधिकारको रक्षा गर्ने साथै उनीको लागि सुरक्षित एवम् भरपर्दो कार्यवातावरण प्रवर्द्धन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.९: सन् २०३० सम्ममा दिगो पर्यटन, जसले रोजगारी सिर्जना गर्दछ र स्थानीय संस्कृति र उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्छ, त्यसलाई प्रवर्द्धन गर्न नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ८.१०: बैङ्किङ, बिमा र वित्तीय सेवामा सबैको पहुँचमा प्रोत्साहन र विस्तार गर्नको लागि आन्तरिक वित्तीय संस्थाको क्षमता सुदृढ गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य ९ - उत्थानशील पूर्वाधारको निर्माण, समावेशी तथा दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवप्रवर्तनलाई प्रेरित गर्ने ***(Build resilient infrastructure, promote inclusive and sustainable industrialization and foster innovation)***

परिमाणात्मक लक्ष्य ९.१: व्यहोर्न सकिने र सबैका लागि समतामूलक पहुँचमा केन्द्रित रहेर आर्थिक विकास र मानवको सुख समृद्धिलाई सहयोग गर्ने क्षेत्रीय र सीमापार संरचना लगायत गुणस्तरीय, भरपर्दो, दिगो र उत्थानशील (Resilient) पूर्वाधारको विकास गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ९.२: समावेशी र दिगो रूपको औद्योगिक प्रवर्द्धन गर्ने र सन् २०३० सम्ममा राष्ट्रिय परिस्थिति अनुरूप रोजगारी र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको हिस्सा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि गर्ने साथै अति कम विकसित मुलुकमा यसको हिस्सा दोब्बर पार्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ९.३: आफ्नो क्षमता अनुसार लिन सकिने/ व्यहोर्न सकिने ऋण र मूल्य शृंखला एवम बजारमा तिनीहरूको एकीकरण लगायत वित्तीय सेवाहरूमा विशेष गरेर विकासशील देशहरूका साना स्तरका उद्दमहरूमा पहुँच बढाउने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ९.४: सबै देशहरू सँग भएको क्षमता अनुसार सन् २०३० सम्ममा पूर्वाधारको स्तरोन्नति गर्ने र साधनहरूको प्रयोगमा बढेको दक्षता र स्वच्छ तथा वातावारणीय दृष्टिकोणले प्रभावकारी प्रविधिहरू र औद्योगिक प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गर्दै उद्योगहरूलाई दिगो बनाउन प्रवालीकरण गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य ९.५: सन् २०३० सम्ममा नव परिवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्ने, प्रति १० लाख जनसंख्यामा अनुसन्धान र विकास कामदारहरूको संख्या ७५ प्रतिशत वृद्धि गर्ने र सार्वजनिक- निजी अनुसन्धान र विकास खर्च बढाउने लगायतका वैज्ञानिक अनुसन्धानलाई बढावा दिने, सबै देशहरू खास गरी विकासशील देशहरूको औद्योगिक क्षेत्रमा प्रविधिको स्तरोन्नति गर्ने ।

दिगो विकास लक्ष्य १० - देशभित्र तथा देशहरूबीचको असमानता घटाउने । ***(Reduce inequality within and among countries)***

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.१: सन् २०३० सम्ममा आयको दृष्टिकोणले तल रहेको ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको आयको वृद्धि राष्ट्रिय औसतभन्दा बढी दरले अग्रगामी रूपमा हासिल गरी त्यसलाई दिगो बनाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.२: सन् २०३० सम्म उमेर, लिङ्ग, अपाङ्गता, जात, जाति, उद्गम, धर्म वा आर्थिक वा अन्य अवस्था/हैसियत जेभएपनि सबै जनताको सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक समावेशितालाई सशक्त बनाउने र प्रवर्द्धन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.३: समान अवसरको सुनिश्चितता गर्ने र विभेदकारी कानुन, नीति र व्यवहार हटाई यीसँग सम्बन्धित उपयुक्त कानुन, नीति र कार्यको प्रवर्द्धन गरी प्रतिफल/असर (Outcome) का असमानतालाई घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.४: नीतिहरू विशेष गरेर वित्त, ज्याला र सामाजिक सुरक्षा नीति अङ्गीकार गर्ने र वृहत्तर समानता प्रगतिशील रूपमा हासिल गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.५: विश्व वित्तीय बजार र संस्थाको विनियम र अनुगमनलाई सुधार गर्ने र यस्ता नियमको कार्यान्वयनलाई सुदृढ तुल्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.६: अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक र वित्तीय संस्थाहरूमा निर्णय कार्यलाई अझै बढी प्रभावकारी, विश्वसनीय, जवाफदेही र वैध संस्थाको प्रवाह गर्न विकासोन्मुख देशहरूमा सुदृढ प्रतिनिधित्व र आवाजलाई सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.७: योजनाबद्ध र व्यवस्थित आप्रवास नीतिसमेतको कार्यान्वयन मार्फत मानिसको व्यवस्थित, सुरक्षित, नियमित र जिम्मेवारपूर्ण बसाइँसराइ र आवागमनलाई सहज तुल्याउने। ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १०.क: विश्व व्यापार सङ्गठनसँग भएका सम्झौताअनुसार विकासशील देश विशेषत अति कम विकसित राष्ट्रको निम्ति विशेष र फरकफरक ढङ्गले (Differential) भिन्नतामा आधारित व्यवहार गर्ने सिद्धान्त कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १० ख: सहयोगको बढी आवश्यकता पर्ने देश खासगरी अति कम विकसित देश, अफ्रिकी मुलुक, सामुन्द्रिक साना टापु राज्य र भूपरिवेष्टित विकासशील देशमा राष्ट्रिय योजना तथा कार्यक्रम अनुसार प्रवाह हुने अफिसियल विकास सहायता र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी लगायतका वित्तीय सहयोगलाई प्रोत्साहित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १० ग: सन् २०३० सम्ममा विदेशी कामदारको विप्रेषण सम्बन्धी कारोबार लागत ३ प्रतिशत भन्दा तल घटाउने र ५ प्रतिशतभन्दा बढी लागत भएका विप्रेषण करिडोर (Corridors) लाई हटाउने।

दिगो विकास लक्ष्य ११ - सहरहरू एवम् मानव बस्तीहरूलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील र दिगो बनाउने । *(Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable)*

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.१: सन् २०३० सम्ममा सबैलाई प्रयाप्त, सुरक्षित र व्यहोर्न सक्ने आवास तथा आधारभूत सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र अव्यवस्थित बस्ती (Slums) को स्तरोन्नति गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.२: सन् २०३० सम्ममा संकटग्रस्त अवस्थामा रहेका व्यक्ति, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र प्रौढको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिँदै सडक सुरक्षामा सुधार र त्यसमा पनि विशेषगरी सार्वजनिक यातायातको विस्तारद्वारा सबैका लागि सुरक्षित, व्यहोर्न सक्ने, पहुँचयोग्य र दिगो यातायात प्रणालीमा पहुँच पुर्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.३: सन् २०३० सम्ममा सबै देशमा समावेशी तथा दिगो सहरीकरणलाई साथै सहभागितामूलक, एकीकृत र दिगो मानवबस्ती योजना तथा व्यवस्थापनलाई क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.४: विश्वका सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदालाई संरक्षण तथा सुरक्षण दिने प्रयास सुदृढ गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.५: सन् २०३० सम्ममा जल उत्पन्न विपद लगायत अन्य विपदबाट मृत्यू हुने तथा प्रभावित हुनेहरूको संख्या घटाइ गरिबी तथा संकटमा परेका व्यक्तिहरूलाई विशेष ध्यान दिदै विश्वको कुल गार्हास्थ्य उत्पादनसँग सापेक्षित प्रत्यक्ष आर्थिक घाटालाई उल्लेख्य मात्रामा न्यून गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.६: सन् २०३० सम्ममा वायुको गुणस्तर, नगरस्तरीय तथा अन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन समेतलाई विशेष ध्यान दिई सहरको प्रतिव्यक्ति वातावरणीय प्रतिकूल प्रभावलाई घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.७: सन् २०३० सम्ममा विशेषगरेर महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक र अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत सबैको लागि सुरक्षित, समावेशी, पहुँचयोग्य र हरित तथा सार्वजनिक खुला स्थानमा सर्वसुलव पहुँच प्रदान गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.क: सहरी, सहरोन्मुख र ग्रामीण क्षेत्रबीचको सकारात्मक आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय सम्पर्कलाई सहयोग गर्न राष्ट्रिय र क्षेत्रीय/प्रादेशिक विकास योजनाको सुदृढ गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.ख: सन् २०२० सम्ममा समावेशी, साधनको दक्षता, वातावरण परिवर्तनलाई न्यूनीकरणका साथै अनुकूलन गर्ने, विपद्‌हरूप्रति समानुकूलन भएका तथा यससम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने सहर एवम् मानवबस्तीको सङ्ख्या वृद्धि गर्ने र हुनगइरहेको ह्युगो फ्रेमवर्कअनुरूप सबै तहमा सम्बन्धित सबै पक्षलाई समेट्ने विपद जोखिम व्यवस्थापन विकास गर्ने तथा कार्यान्वयन गर्ने र नीति तथा योजना बनाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य ११.ग : स्थानीय सामग्री प्रयोग गरी दिगो र उत्थानशील भवन निर्माण गर्नका लागि अति कम विकसित देशलाई वित्तीय र प्राविधिक लगायतका सहयोग गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य १२- दिगो उपभोग तथा उत्पादन प्रणाली /ढाँचाहरू सुनिश्चित गर्ने । *(Ensure sustainable consumption and production patterns)*

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.१: विकासोन्मुख देशको विकासलाई दृष्टिगत गर्दै सबै देशले दिगो उपभोग र उत्पादन कार्यक्रमको १० वर्षे खाका (Framework) कार्यान्वयन गर्ने साथै यस कार्यमा विकसित देशले नेतृत्व लिने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.२: सन् २०३० सम्ममा प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्दै यिनीको कुशल उपयोग हासिल गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.३: सन् २०३० सम्ममा खुद्रा र उपभोक्ताको तहमा हुने प्रतिव्यक्ति विश्व खाद्यवस्तुको दुरूपयोग/व्यर्थ प्रयोगलाई आधा घटाउने र बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षतिलगायत उत्पादन र आपूर्ति शृङ्खलामा हुने खाद्यान्नको क्षतिलाई घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.४: सम्झौता गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय ढाँचाहरू अनुरूप रसायनिक पदार्थ र सबै फोहोरमैलाको जीवनचक्रभरि वातावरणीय दृष्टिकोणले प्रभावकारी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्ने साथै मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा पर्ने यिनीको प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून पार्नका लागि वायु, जल र माटोमा गरिने यस्ता वस्तुको विसर्जनलाई उल्लेख्य रूपमा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.५: सन् २०३० सम्ममा फोहोरमैलाको उत्पादनलाई निषेध/रोकथाम तथा न्यूनीकरण गर्ने र खेर गएका वस्तुलाई पुनः प्रशोधनका साथै पुनः प्रयोग गरेर उल्लेख्य रूपमा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.६: कम्पनीहरू, विशेषगरी ठूला र बहुराष्ट्रिय कम्पनीलाई दिगो अभ्यास/पद्धति (Practices) अवलम्बन गर्न र आफ्ना प्रतिवेदन-चक्रमा दिगोपनासम्बन्धी सूचना समावेश गर्न प्रेरित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.७: दिगो प्रकृतिका सार्वजनिक खरिद पद्धतिहरूलाई राष्ट्रिय नीति र प्राथमिकता अनुरूप प्रवर्द्धन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.८: सन् २०३० सम्ममा जुनसुकै स्थानमा रहेका व्यक्तिसँग दिगो विकास र प्रकृतिसँग तालमेल/सङ्गति भएको जीवनपद्धतिका सान्दर्भिक सूचना रहेको साथै सचेतना भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य१२ क: विकासशील देशलाई उपभोग र उत्पादनका दिगो ढाँचा (Patterns) तर्फ अग्रसर हुनका लागि आवश्यक पर्ने वैज्ञानिक क्षमता अभिवृद्धिका निम्ति सहयोग गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.ख : रोजगारी सिर्जना गर्ने र स्थानीय संस्कृति र उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्ने खालको दिगो पर्यटनको निम्ति सहयोग पुऱ्याउने दिगो विकासका असरलाई अनुगमन गर्नको लागि औजार (Tools) को विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १२.ग: राष्ट्रिय परिस्थिति अनुसार बजार विचलनलाई हटाउनुका साथै कर निर्धारण, पुनर्संरचना र हानिकारक अनुदान भएको ठाँउमा तिनीहरूको वातावरणीय प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न अप्रयाप्त जीवाश्म इन्धन अनुदान योगदानको पुष्टि गर्ने र गरिब तथा प्रभावित समुदायहरूलाई सुरक्षित गर्ने गरी विकासमा पर्ने प्रतिकुल प्रभावलाई कम गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य १३- जलवायु परिवर्तन र यसका प्रभावसँग जुध्न तत्काल कार्य अघि बढाउने । *(Take urgent action to combat climate change and its impact)*

परिमाणात्मक लक्ष्य १३.१: सबै देशमा जलवायुसँग सम्बन्धित हानिकारक तथा प्राकृतिक प्रकोपको सामना गर्न समानुकूलित (Resilient) र अनुकूलन क्षमतालाई सुदृढ गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १३.२: जलवायु परिवर्तनका उपायलाई राष्ट्रिय नीति, रणनीति र योजनामा एकीकृत गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १३.३: जलवायु परिवर्तनलाई कम गर्न, अनुकूलन गर्न, असर घटाउन र पूर्वसावधानी गराउन शिक्षा, सचेतना र मानवीय तथा संस्थागत क्षमतामा सुधार गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १३.क: जलवायु परिवर्तनका असर कम गर्न तथा कार्यान्वयनमा पारदर्शिता ल्याउनको लागि विकासशील देशको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सन् २०२० सम्ममा संयुक्त रूपमा वार्षिक १ खर्ब डलर परिचालन गर्ने र हरित जलवायु कोष (ग्रीन क्लाइमेट फण्ड) लाई पुँजीकरणको माध्यमबाट जति सक्दो चाँडो पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा ल्याउनेसम्बन्धमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घ फ्रेमवर्क सम्मेलनमा विकसित देशद्वारा गरिएको प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १३ ख : अति कम विकसित देशहरूमा महिला, युवा र स्थानीय एवम् सीमान्तकृत समुदायमा केन्द्रित हुने लगायतका जलवायू परिवर्तनसँग सम्बन्धित प्रभावकारी योजना र व्यवस्थापनको लागि क्षमता बढाउने संयन्त्र प्रवर्द्धन गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य १४- दिगो विकासको निम्ति महासागर, समुन्द्र र सामुन्द्रिक स्रोत संरक्षण गर्ने र दिगो रूपमा प्रयोग गर्ने । ***(Converse and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development)***

यो लक्ष्य नेपालसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छैन ।

दिगो विकास लक्ष्य १५ -भूसतही/भूपरिधिस्तरीय पारिस्थितिकीय प्रणालीको दिगो उपयोग, रक्षा र पुनस्थापन गर्ने, वनको दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरणविरुद्ध लड्ने र जमिनको क्षयीकरण रोक्नुका साथै यस्लाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने। ***(Protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, sustainably manage forests, combat desertification, and halt and reverse land degradation and halt biodiversity loss)***

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.१: सन् २०३० सम्ममा अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता अन्तर्गतका दायित्वअनुरूप भूपरिधि र जमिनको स्वच्छ पानी पारिस्थितिकीय प्रणाली र तिनीको सेवा विशेषगरी वनजङ्गल, सीमसार क्षेत्र र सुख्खा क्षेत्रको संरक्षण, पुर्नस्थापना र दिगो प्रयोग सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.२: सन् २०२० सम्ममा सबै प्रकारका वनको दिगो व्यवस्थापनको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने, वन फडानी रोक्ने, ह्रास भएको वनको पुनःस्थापना गर्ने साथै वृक्षारोपण र विनास भएको वनमा पुनः रूखविरुवा लगाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.३: सन् २०२० सम्ममा मरुभूमीकरण, सुख्खा र खाद्य वस्तुद्वारा नकारात्मक रूपमा प्रभावित जमिनलगायतका क्षय भएको (Degraded) जमिन र माटोको पुनस्थापन गर्ने र एउटा भूक्षय निरपेक्ष विश्व (जमिनका स्रोतसाधनको मात्रा र गुणस्तर स्थिर वा वृद्धि हुने अवस्था) प्राप्त गर्नेतर्फ प्रयासरत (Strive) रहने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.४: सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासका निम्ति आवश्यक लाभ प्रदान गर्ने क्षमता वृद्धि गर्नको निम्ति जैविक विविधतालगायतका पर्वतीय पारिस्थितिकीय प्रणालीको संवर्धन/संरक्षणलाई सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.५: प्राकृतिक वासस्थानको क्षयीकरणलाई घटाउन आवश्यक महत्त्वपूर्ण कार्य तत्काल सुरु गर्ने, जैविक विविधताको ह्रासलाई रोक्ने र सन् २०२० सम्ममा सङ्कटापन्न प्रजातिलाई संरक्षण गर्नुका साथै लोप हुनबाट बचाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.६: अनुवांशिक स्रोतको उपयोगबाट प्राप्त लाभको निश्पक्ष र समतामूलक बाँडफाँट (Sharing) को सुनिश्चितता गर्ने र यस्ता स्रोतमा उपयुक्त पहुँच बढाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.७: वनस्पति र प्राणीका संरक्षित प्रजातिको चोरीसिकारी र बेचबिखन तथा गैरकानुनी ओसारपसार (Trafficking) अन्त्य गर्न तत्काल कार्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.८: सन् २०२० सम्ममा भू तथा जल पारिस्थितिकीय प्रणालीमा कुनै खास स्थानका लागि नौला/बिराना विरुवा, झ्याउ/च्याउ वा प्राणीका प्रजाति (जसको बढी फैलावटले

वातावरणका साथै मानव स्वास्थ्यलाई नै नकारात्मक असर पार्छ) लगाउने/विस्तार गर्ने कार्यलाई रोक्न एवम् यिनीको नकारात्मक प्रभावलाई उल्लेख्य रूपमा घटाउन र अति आवश्यक भएका प्रजाति (Priority species) को नियन्त्रण वा उन्मूलन गर्ने कार्यलाई रोक्न आवश्यक उपाय कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.९: पारिस्थिकीय प्रणाली र जैविक विविधताका मूल्य मान्यतालाई सन् २०२० सम्ममा राष्ट्रिय र स्थानीय योजना, विकास प्रक्रिया, गरिबी न्यूनीकरण रणनीति र लेखामा एकीकृत गरिसक्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.क: जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण र दिगो प्रयोगको लागि सबै स्रोतबाट वित्तीय स्रोतसाधन परिचालन गर्नुका साथै यिनीलाई उल्लेख्य रूपमा वृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५. ख : दिगो वन व्यवस्थापन को लागि आर्थिक स्रोत साधनहरू उपलब्ध गराउन र विनाश भएको साथै रूख बिरुवाहरू कम भएको वनमा पुनः रूख बिरुवा लगाउने लगायतका वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई अगाडी बढाउन विकासोन्मुख देशहरूलाई सबै स्रोतहरूबाट र सबै तह हरूमा पर्याप्त रकम तथा सुविधाहरू प्रदान गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १५.ग : संरक्षित प्रजातिको चोरीसिकारी र गैरकानुनी ओसारपसारविरुद्ध जुध्नको साथै दिगो जीविकोपार्जनका अवसर खोजी गर्नका लागि सक्षम तुल्याउन स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धि, दोहा विकास एजेन्डा र हङ्कङ मन्त्रीस्तरीय कार्यदिश (Mandate) लगायतका प्रयासको निम्ति विश्वव्यापी सहयोग अभिवृद्धि गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य १६ - दिगो विकासको निम्ति शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, न्यायमा सबैको पहुँच प्रदान गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्था निर्माण गर्ने ।

(Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels)

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.१: सबै ठाउँमा सबै प्रकारका हिंसा र यस सँग सम्बन्धित मृत्युदर उल्लेख्य रूपमा कम गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.२: बालबालिकामाथिको दुर्व्यवहार, शोषण, बेचबिखन र यिनीहरूविरुद्धका सबै प्रकारका हिंसा र शारीरिक/मानसिक यातनाको अन्त्य गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.३: राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा कानुनको शासन प्रवर्द्धन गर्ने र न्यायमा सबैको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.४: सन् २०३० सम्ममा गैरकानुनी/अवैध वित्तीय र हातहतियारको ओसारपसार/प्रवाह (Flows) लाई उल्लेख्य रूपमा घटाउने, चोरिएका सम्पत्ति पुनः प्राप्ति र वापसी गर्ने कार्यलाई सुदृढ तुल्याउने र सबै प्रकारका सङ्गठित अपराधविरुद्ध कारबाही गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.५: सबै प्रकार/स्वरूपका भ्रष्टाचार र घूसखोरीलाई सारभूत रूपमा घटाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.६: सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र पारदर्शी संस्था विकास गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.७ : सबै तहमा जवाफदेही, सहभागितामूलक र प्रतिनिधिमूलक निर्णय-निर्माणको सुनिश्चितता गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.८: विश्व शासनमा (Global governance) संलग्न भएका संस्थामा विकासशील देशको सहभागितालाई बिस्तार र सुदृढ तुल्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.९: सन् २०३० सम्ममा जन्मदर्तालगायतमा कानुनी पहिचान सबैलाई प्रदान गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.१०: राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताअनुरूप सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने र मौलिक स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.क: हिंसा रोक्न साथै आतङ्कवाद र अपराधविरूद्ध लड्न सबै तहमा विशेषगरी विकासोन्मुख देशमा क्षमता विकासका लागि सम्बन्धित राष्ट्रिय संस्था/निकायलाई अन्तर्राष्ट्रिय सहायतासमेतको माध्यमबाट सुदृढ गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १६.ख: दिगो विकासको निम्ति गैरविभेदकारी कानून र नीति प्रवर्द्धन गर्ने तथा कार्यान्वयन गर्ने।

दिगो विकास लक्ष्य १७ - दिगो विकासका लागि कार्यान्वयनका उपाय/साधनलाई सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीलाई पुनः जीवन्त तुल्याउने । *(Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development)*

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१: करका साथै अरू प्रकारका राजश्व सङ्कलनका लागि आन्तरिक क्षमतामा सुधार गर्नको लागि विकासशील देशलाई दिइने अन्तर्राष्ट्रिय सहायतासमेतको माध्यमबाट आन्तरिक स्रोतको परिचालनलाई सुदृढ तुल्याउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.२: आफ्नो कुल राष्ट्रिय आम्दानीको ०.७ प्रतिशत विकासशील देशलाई र ०.१५ देखि ०.२० प्रतिशत अति कम विकसित देशलाई प्रदान गर्ने लक्ष्य हासिल गर्न धेरै विकसित देशद्वारा गरिएको प्रतिबद्धतालगायत विकसित देशले गरेका अफिसियल सहायता प्रतिबद्धता पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.३: विकासशील देशका लागि विभिन्न स्रोतबाट थप वित्तीय स्रोतसाधन परिचालन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.४: विकासोन्मुख देशलाई आवश्यकताअनुसार ऋणको लागि आर्थिक सहयोग, ऋणबाट मुक्ति तथा यसको पुनर्संरचनालाई प्रेरित गर्ने उद्देश्य भएका समन्वित/संयोजित नीतिसमेतको माध्यमबाट दीर्घकालीन ऋण व्यवस्थापनको दिगोपनाका लागि सहयोग गर्ने र उच्च ऋणभारले थिचिएका गरिब मुलुकको ऋणसम्बन्धी पीडा/तनाव (Distress) लाई घटाउन तिनीको बाह्य ऋणलाई सम्बोधन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.५: अति कम विकसित मुलुकको निम्ति लगानी प्रवर्द्धन गर्ने वातावरण (Regimes) सिर्जना गरी कार्यान्वयन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.६: विज्ञान, प्रविधि र नव प्रवर्तनमा उत्तर-दक्षिण, दक्षिण-दक्षिण र त्रिकोणीय क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र पहुँचलाई बढाउने र विद्यमान संयन्त्र विशेषगरी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तहमा राम्रो सम्बन्ध कायम गरेर साथै विश्वस्तरीय प्रविधि सहजीकरण संयन्त्रसमेतको माध्यमबाट आपसमा सहमति भएका सर्तहरूको अधीनमा रही ज्ञान आदानप्रदान गर्न कार्य अगाडि बढाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.७: विकासोन्मुख देशहरूमा वातावरणीय दृष्टिकोणले प्रभावकारी प्रविधिको विकास, स्थानान्तरण र प्रचारप्रसार एवम् विस्तारसम्बन्धी कार्यलाई आपसमा सहमति भएअनुसारका सहुलियतपूर्ण र प्राथमिकताको क्रमसहित समावेश गरिएका अनुकूल सर्तको आधारमा प्रवर्द्धन गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.८: सन् २०१७ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रको निम्ति प्रविधिबैंक र विज्ञान, प्रविधि र नवप्रवर्तन क्षमता अभिवृद्धि संयन्त्रलाई पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा ल्याउने र विभिन्न क्षेत्रमा सघाउ पुऱ्याउने सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई बढवा दिने

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.९: विकासोन्मुख देशहरूमा प्रभावकारी एवम् लक्षित क्षमता अभिवृद्धि गर्दै दिगो विकासका सबै लक्ष्य कार्यान्वयन गर्नका लागि उत्तर-दक्षिण, दक्षिण-दक्षिण र त्रिकोणीय सहायतालगायत राष्ट्रिय योजनालाई सहयोग गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहायता बढाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१०: दोहा विकास कार्यसूचीअन्तर्गत गरिएका सम्झौताका निष्कर्षसमेतको आधारमा विश्व व्यापार सङ्गठन अन्तर्गत सर्वव्यापी, कानुनमा आधारित, खुला, भेदभावरहित र समातामूलक बहुपक्षीय व्यापार प्रणालीलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.११: सन् २०२० सम्ममा विश्वको कुल निर्यातमा विशेषगरेर अति कम विकसित देशको हिस्सा दोब्बर पार्ने दृष्टिकोणले विकासशील देशको निर्यातलाई उल्लेख्य मात्रामा बढाउने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१२: अति कम विकसित देशहरूबाट वस्तु आयात गर्दा लागू हुने प्राथमिकतायुक्त (Preferential) उत्पतिको नियम पारदर्शी र सहज हुनाका साथै बजारको पहुँचलाई सहजीकरण गर्न यिनीले योगदान गर्छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्दै विश्व व्यापार सङ्गठनका निर्णयअनुरूप सबै अति कम विकसित देशको निम्ति लामो समयसम्म रहिरहने आधारमा भन्सार तथा कोटारहित बजारको लागि गर्नुपर्ने कुरा यथासमयमै अनुभूत गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१३: नीतिको समन्वय र नीतिको तार्किक सङ्गति (Coherence) लाई समावेश गरी विश्वको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व अभिवृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१४: दिगो विकासका लागि नीतिको तार्किक सङ्गति अभिवृद्धि गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१५: गरिबी उन्मूलन र दिगो विकासका लागि नीति तर्जुमा (Establish) र कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक देशको नीति निर्माणको दायरा (Policy space) र नेतृत्वलाई सम्मान गर्ने ।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१६: दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी बढाउने साथै सबै देश विशेषगरेर विकासशील देशमा दिगो विकासका लक्ष्यको उपलब्धिलाई सहयोग गर्न विश्वव्यापी साझेदारीको सम्पूरकको रूपमा ज्ञान, विज्ञता, प्रविधि र वित्तीय स्रोत परिचालन गर्ने बहु-सरोकारवालालाई बढवा दिने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१७: साझेदारीहरूको अनुभव र स्रोतको व्यवस्थापनसम्बन्धी रणनीतिको जगमा (building on) प्रभावकारी सार्वजनिक-निजी र नागरिक समाजसम्बन्धी साझेदारीलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१८: सन् २०२० सम्ममा क्षमता अभिवृद्धि सहयोगलाई बढवा दिने र आय, लिङ्ग, उमेर, वर्ण, बसाइँ सराइको अवस्था, अपाङ्गता, भौगोलिक अवस्थिति/स्थान र अन्य विशेषताअनुसार खण्डीकृत (Disaggregated) गरिएका उच्च गुणस्तरीय, सामयिक र भरपर्दा तथ्याङ्कलाई उल्लेख्य रूपमा वृद्धि गर्ने।

परिमाणात्मक लक्ष्य १७.१९: सन् २०३० सम्ममा दिगो विकाससम्बन्धी प्रगतिका मापनलाई विद्यमान पहलकदमी (Initiatives) को जगमा आधारित हुँदै विकास गर्ने (यसबाट कुल गार्हस्थ्य उत्पादनका साथै विकासशील देशमा तथ्याङ्कसम्बन्धी क्षमता निर्माणमा सहयोग पुग्दछ)।

३. दिगो विकासका लक्ष्यहरूको आन्तरिकिकरण

संघीय शासन व्यवस्थामा कार्यान्वयनका मुख्य संयन्त्रका (Implementing Hands) रूपमा प्रदेश र स्थानीय तह रहेका छन् । प्रदेश र स्थानीय तहका तत्परतामा नै संघले तय गरेको उद्धेश्य हासिल हुन जान्छ । त्यसकारण संविधानको सफल कार्यान्वयनका साथै दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई कार्यान्वयनमा लग्न प्रदेश र स्थानीय तह संवेदनशिल र जिम्मेवार हुनु पर्दछ। नीति तथा योजनाहरू तयार गर्दा आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक र प्रशासनिक विशेषता र क्षेत्राधिकार जस्ता तत्वहरूलाई ध्यान पुऱ्याइएको हुन्छ । यिनै आवश्यकता तथा प्राथमिकताहरूसँग तादम्यता हुने गरी र दिगो विकासका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू हासिल हुने गरी प्रादेशिक योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । दिगो विकास १७ वटै लक्ष्यहरू सबै प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूका लागि बराबर महत्वका विषय नरहन सक्छन् । यसैले दिगो विकास लक्ष्यहरूलाइ आफ्नो यथार्थ वस्तुगत स्वरूपमा ढाल्नका लागि समेत स्थानीय स्तरबाट दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रादेशिक स्तरमा दिगो विकासलक्ष्यहरूको कार्यान्वयनको लागी निम्न विषयहरूमा ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ ।

३.१ संस्थागत संयन्त्रको निर्माण

दिगो विकास लक्ष्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय स्तरमा देहाय बमोजिमका संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको छ ।सम्माननिय प्रधानमन्त्रीको संयोजकत्वमा उच्चस्तरीय केन्द्रीय निर्देशक समिति रहेको छ । यस समितिले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको लागी नीतिगत दिशानिर्देश गर्नुका साथै स्रोत ब्यबस्थापन र उपलब्धीको आबधिक समीक्षा गर्दछ। यस्तै दिगो विकासका लक्ष्य सम्बन्धी योजना तथा बजेट, बाह्य सहयोग परिचालन र कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षको

संयोजकत्वमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति गठन गरिएको छ।दिगो विकास लक्ष्यहरूको कार्यान्वयनको संयोजन र प्रभावकारिताको अनुगमन गर्नको लागी राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्यहरूको संयोजकत्वमा सम्बन्धीत संघीय मन्त्रालयका सचिव र सो सँग सम्वन्धित अन्यसंस्थाका प्रतिनिधि सदस्य रहनेगरी ८ वटा विषयगत कार्य समितिहरूपनि गठन गरिएका छन।

यसर्थ, संघमा रहे जस्तै दिगो विकास लक्ष्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि प्रदेशमा मुख्य मन्त्रीको संयोजकत्वमा एक निर्देशक समिति गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको लागि नीतिगत दिशानिर्देश गर्नुका साथै स्रोत व्यवस्थापन र उपलब्धिको आवधिक समीक्षा गर्ने कार्य गर्छ।

यस्तै दिगो विकासका लक्ष्यसम्बन्धी योजना तथा बजेट, सहयोग परिचालन र कार्यान्वयनको अनुगमन तथा कार्यान्वयन गर्न आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्री वा प्रादेशिक नीति तथा योजना आयोगका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनको संयोजन र प्रभावकारिताको अनुगमन तथा कार्यान्वयन गर्नको लागि प्रदेश योजना आयोगका सदस्यहरू अथवा प्रदेश योजना आयोग गठन नभै सकेको अवस्थामा सचिवहरूको संयोजकत्वमा विषयगत कार्य समितिहरू पनि गठन गर्न सकिनेछ, र आवश्यकता अनुसार समितिमा रहने सदस्यहरूको संख्या निर्धारण गर्न सकिनेछ। यस्तै प्रत्येक प्रदेश मन्त्रालयमा दिगो विकास लक्ष्य फोकल यूनिट गठन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

३.२ दिगो विकास लक्ष्य र विकास योजनाबीच तादम्यता

नेपाल दिगो विकास लक्ष्य घोषणा बनाउने र कार्यान्वयन गर्न हस्ताक्षर गर्ने अग्रणी राष्ट्र हो। राज्यको पुनरसंरचना पश्चात स्थानीय तह र प्रदेश तहका निर्बाचन सम्पन्न भई स्थानीय र प्रदेश सरकारहरू गठन भई विकास निर्माणले गति लिन थालेको सन्दर्भमा राज्यका सबै तहका योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा दिगो विकास लक्ष्यलाई आन्तरिकीकरण र स्थानीयकरण गर्दै लानुपर्ने आबश्यकता छ ।

प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबीच प्रशस्त भौगोलिक विविधता छ।साथै प्राकृतिक स्रोत सम्भाव्यता, आर्थिक, सामाजिक विकास र पूर्वाधारको उपस्थितिको अबस्थामा पनि प्रशस्त भिन्नता रहेको छ।यी विविधता र भिन्नताबीच स्थानीय तहले आआफ्ना क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको संघीय प्रारूपलाई आत्मसात गर्दै आवश्यक आवधिक, वार्षिक र रणनीतिगत विषय क्षेत्रका विकास योजना तर्जुमा गर्नु हुन्छ । आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा वार्षिक विकास कार्यक्रममा समावेश गरिने आयोजनालाई दिगो विकास लक्ष्यमा पुऱ्याउने योगदान समेतको आधारमा आयोजनाको प्राथमिकीकरण, सांकेतिकीकरण तथा वर्गीकरण र सो अनुसारको खर्च तथा स्रोत प्रक्षेपण र वार्षिक बजेटमा विनियोजित बजेट समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ।

३.३ दिगो विकास लक्ष्यहरू कार्यान्वयनको लागी नीति तथा दस्तावेजहरूको निर्माण

दिगो विकास लक्ष्यहरूको वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्रसम्वन्धि दस्तावेज राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार भएको छ । उक्त दस्तावेजमा दिगो विकासका लक्ष्यहरू सम्वन्धि राष्ट्रिय सूचकहरूको पहिचान, २०१५ को आधार रेखा र तत् पश्चात सन् २०१९, २०२२, २०२५ र २०३० सम्म हासिल गर्ने लक्ष्यहरूको निर्धारण, सूचकहरूको तथ्यांकको स्रोत तथा जिम्मेवार निकायहरूको प्रारूप समेत समावेश गरिएको छ । यिनै सूचकहरूका साथै प्रदेशको वस्तुगत अवस्थाको समेत आधारमा प्रदेशले प्रदेश स्तरका दिगो विकास लक्ष्यको आधार रेखा सूचकाङ्क तयार गरी परिमाणात्मक लक्ष्यहरू समेत निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्तै प्रदेशले उक्त परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल गर्न लाग्ने वित्तीय स्रोतको आवश्यकता र त्यो स्रोत प्राप्त हुने आधारहरू समेत पहिचान गर्न आवश्यक हुन्छ ।

४. निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रसँगको समन्वय र सहकार्य

प्रदेश सरकारले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्दा निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा विकास साझेदार लगायत अन्य सरोकारवाला निकायसँग छलफल तथा समन्वय गरी कार्यक्रमहरू तय गर्नुपर्ने हुन्छ र उक्त समूहहरूको भूमिका तोक्नुपर्ने हुन्छ।

५. दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा संचार तथा सचेतीकरण

प्रदेशस्तरमा दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा संचार, सचेतीकरण, बहस तथा पैरवी, क्षमता विकास, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता कृयाकलाप संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुसूची ४- प्रदेशको पार्श्वचित्र (Profile) को ढाँचा

प्रदेशको पाश्वचित्रमा समाबेस हुने विषयहरूको सुची

१. परिचय

१.१ पृष्ठभूमी

१.२ उद्देश्य

१.३ अध्ययन विधि

१.३.१ वस्तुस्थितिको विवरण

१.३.२ तथ्यांङ्क र सूचना संकलन

१.३.३ आधार वर्षको तथ्याङ्क तथा सूचना

१.३.४ तथ्यांङ्कको तालिकीकरण

१.३.५ तथ्यांङ्कको विश्लेषण

१.४ अध्ययन सीमा

२. प्रदेशको आधारभूत (भौगोलिक तथा भौतिक) चरित्र

२.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा राजनीतिक, प्रशासनिक विभाजन

२.२ भू-उपयोग

२.३ भू-क्षेत्र (टोपोग्राफी, भिरालोपना)

२.४ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति

२.५ भू-क्षय संभावित क्षेत्र

२.६ जलवायू

२.७ जलश्रोत/वन जंगल तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत साधन

३. जनसंख्याको चरित्र

३.१ जनसंख्याको आकार (स्थानीय तह तथा जिल्लास्तरीय विवरण)

३.२ जनसंख्याको वृद्धिदर (गा.पा., न.पा. र जिल्ला छुट्टिने गरी)

३.३ जनसंख्याको विश्लेषण

(प्रजननदर, जन्म, औषत आयु (महिला र पुरुषको औषत आयु समेत) , मृत्यु (मातृ/बाल/शिशु मृत्युदर) र बसाईसराई)

३.४ जनसंख्याको बनावट

(उमेर, उमेर समूह, लिङ्ग, एकल महिला, शहरी तथा ग्रामीण जनसंख्या, जनघनत्व, धर्म, जातजाति तथा भाषागत एवम् अपाङ्गता अनुसार जनसंख्या विवरण)

४. प्रदेशको आर्थिक स्थिति तथा रोजगारीको स्थिति

५.१ प्रदेशको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप

५.२ कृषि तथा सिंचाई क्षेत्र

- कृषि उत्पादन तथा खाद्यान्न आत्मनिर्भरता (मुख्य कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन र फलफूल समेत)
- प्रदेशमा खाद्य सुरक्षाको अवस्था
- सिंचित क्षेत्र तथा सिंचाई प्रणाली

५.३ प्रदेशको अर्थतन्त्रको विशिष्टीकरण

५.४ आर्थिक अन्तरसम्वन्ध

- अन्तर क्षेत्र जस्तै कृषि, वन आदि
- अन्तर प्रदेश आर्थिक सम्बन्ध

५.५ प्रदेशमा वैदेशिक लगानीको स्थिति

५.६ घरपरिवारको आयस्तर तथा गरिबीको स्थिति

५.७ श्रमशक्ति तथा रोजगारी स्थिति

- उमेर समुह १६ देखि २४ सम्मको अवस्था (युवा रोजगारीको अवस्था)
- उमेर समूह २४ देखि ५९ वर्षसम्मको अवस्था
- स्वेदेशी तथा विदेशी रोजगारीको अवस्था (लिंग तथा जातजाति अनुसार)

५.८ उद्योग तथा खानी क्षेत्रको स्थिति

- औद्योगिक विकासको स्थिति तथा औद्योगिक उत्पादन (ठूला, मझौला, लघु, घरेलु तथा साना समेत)
- प्रमुख प्रादेशिक उत्पादनको वजारीकरण र प्रतिष्प्रर्धाको स्थिति
- उद्यमशीलता, सिप विकास, बजारीकरण, कर्जा, बजार सूचनामा उद्यमीको पहुँचको स्थिति
- कच्चा पदार्थको उपलव्धता तथा उपयोगको स्थिति
- खानी स्रोत तथा उपयोग
- अन्य उद्योग तथा खानीजन्य विवरण

५.९ व्यापार, पर्यटन तथा सेवा क्षेत्रको स्थिति

- थोक तथा खुद्रा व्यापार
- निकासी, पैठारी स्थिति
- ढुवानी तथा भण्डार
- वित्तीय तथा व्यवसाय सेवा
- पर्यटन क्षेत्र

५.१० आर्थिक विकासका अन्य क्षेत्रहरू

६. भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधारको स्थिति

६.१ सडक यातायात

(सडक यातायातको स्थिति, सडक वर्गिकरण तथा सडक घनत्व र सडक पुनर्निर्माणको अवस्था)

६.२ अन्य यातायातका साधनको (हवाइ यातायात, जल यातायात र रोप-वे, रेल)

६.३ सूचना प्रविधि तथा सञ्चार क्षेत्रको स्थिति

(हुलाक, टेलिफोन, मोबाइल, इन्टरनेट, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका, रेडियो)

६.४ विद्युत तथा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको स्थिति

६.४.१ विद्युतीकरणको अवस्था

- उर्जा उपलब्धता र प्रयोगको अवस्था
- ठूला तथा मझौला जलविद्युत
- लघु तथा साना जलविद्युत, नवीकरणीय ऊर्जा विकास र तिनीहरूको परिप्रयोगको सम्भावना

  (वायोग्यास, सौर्य ऊर्जा, सुधारिएको घट्ट, उन्नत चुल्हो/वायो ब्रिकेट/जैविक इन्धन)

६.५ खानेपानी तथा सरसफाईको स्थिति

- शहरी तथा ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति र पहुँच स्थिति
- शहरी तथा ग्रामीण सरसफाईको स्थिति
- खानेपानीका सम्भावित स्रोतहरू र तिनको उपयोगको स्थिति
- विद्यालयहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइ (छात्र र छात्राका लागि चर्पी) सुविधाको स्थिति
- खुल्ला दिशामुक्त क्षेत्रको स्थिति

६.६ ढल निकास र फोहोरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन

६.७ नदी नियन्त्रण

७. सामाजिक क्षेत्रको स्थिति

७.१ शिक्षा

- प्रदेशको शैक्षिक तथा साक्षरता स्थिति (न.पा./गा.पा. र जिल्ला छुट्टिने गरी)
- शिक्षा सेवा तथा सुविधा, पूर्वाधारको अवस्था
- मानव संसाधनको माग र आपूर्तिको स्थिति
- बाल विकास
- छात्र छात्राको अवस्था

- बिद्यालय भर्ना दर तथा परित्याग दर, (आधारभूत र माध्यामिक तह)
- वैकल्पिक एवम् अनौपचारिक शिक्षा
- उच्च शिक्षा, क्याम्पस, विश्वविद्यालय आदिको स्थिति

७.२ स्वास्थ्य

- स्वास्थ्य सेवा सुविधाको स्थिति

  (उपस्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, आयुर्वेद, अस्पताल, निजी अस्पताल, विशिष्टीकृत अस्पताल (क्यान्सर, मुटु मृगौला आदि), वर्थिङ्ग केन्द्र तथा शिशु स्याहार केन्द्र, औषधी पसल, शिक्षण अस्पताल र अस्पताल शैया, खोपको अवस्था, निशुल्क उपचार तथा औषधी उपलब्धताको अवस्था, स्वास्थ्य संस्थामा मानव संसाधनको स्थिति (डाक्टर, नर्स, स्वास्थ्य कर्मी)
- स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था

  (कोरा जन्म तथा मृत्यु दर, मातृस्वास्थ्य, महिला स्वास्थ्य, HIV/ AIDS को स्थिति (संक्रमित, प्रभावित संख्या, जोखिम क्षेत्र, सही जानकारी भएको १५ देखि २४ वर्ष उमेर समूह), पोषण, प्रमुख रोगहरू र तिनको रोकथाम)
- स्वास्थ्य बिमाको स्थिति

७.३ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

(रंगशाला, कवर्ड हल, पौडी पोखरी, व्यायाम केन्द्र, खेल प्रशिक्षण केन्द्र, चलचित्र घर तथा नाटक घर र सांस्कृतिक केन्द्र)

७.४ समाज कल्याण तथा सामाजिक सुरक्षा

- बालगृह र बृद्धाआश्रमको स्थिति
- सडक बालबालिकाको स्थिति
- सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्रासकर्ता र नागरिकको स्थिति
- छात्रवृत्ति र पोषण भत्ता वितरणको स्थिति

७.५ नागरिक सुरक्षा सेवा

(अपराधिक घटनाको प्रकृति र प्रवृत्ति, जनसंख्या प्रहरीको अनुपात, महिला प्रहरी, सुरक्षा अवस्था)

७.६ महिला तथा बालबालिकाको विकास स्थिति

- शैक्षिक स्थिति र पहुँच
- स्वास्थ्य स्थिति तथा प्रजनन् स्वास्थ्य
- सीप विकास र क्षमता विकासको स्थिति

- रोजगार स्थिति र पहुँच (स्वदेशी तथा विदेशी रोजगारी, समग्र आर्थिक विकासको स्थिति)
- वैवाहिक स्थिति/बाल विवाह
- समग्र सामाजिक स्थिति (भेदभाव, छुवाछुत, महिला विरुद्ध हिंसा)
- सामुदायिक र राजनीतिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिता र प्रतिनिधित्व
- सेवा र सुविधा माथिको पहुँच र नियन्त्रण
- विकासको हरेक चरणमा महिला तथा पिछडिएका वर्गको सहभागिता तथा विकासको प्रतिफलबाट लाभान्वित
- जन्म दर्ता/विवाह दर्ता मृत्यु दर्ता
- एकल महिलाको स्थिति/विधवा
- द्वन्दपिडित महिला, बालबालिकाको संख्या
- बाल श्रमको अवस्था
- उपेक्षामा परेका र अभिभावकविहीन बालबालिकाको अवस्था
- समुदायमा आधारित बाल संरक्षण प्रणाली
- पीडित महिला/बालबालिकाको न्यायमा पहुँचको स्थिति
- महिला/बालबालिकाको लागि अल्पकालीन आश्रयस्थलको स्थिति
- वृद्धाश्रमको अवस्था
- महिला/बालबालिका घरमूली रहेको अवस्था

७.७ पछाडि परेका उत्पिडित, दलित तथा जनजातिको स्थिति

- (शैक्षिक स्थिति, गरिबीको स्थिति, रोजगारीको स्थिति, स्वास्थ्य स्थिति)
- समग्र सामाजिक स्थिति (नियन्त्रण र शक्ति विश्लेषण (निर्णय प्रक्रियामा पहुँच) सामुदायिक र राजनीतिक क्रियाकलापमा सहभागिता र प्रतिनिधित्व तथा
- सेवा र सुविधा माथिको पहुँच

७.८ अपाङ्गता भएकाको अवस्था

७.९ लैङ्गिक अल्पसंख्यकको स्थिति

८. वन, वातावरण तथा जलबायू परिवर्तनको स्थिति

८.१ वन क्षेत्रको स्थिति

८.२ वन संरक्षण तथा जैविक विविधता

८.३ वन उत्पादन तथा सामुदायिक सहभागिता

८.४ वन पैदावारको माग तथा आपूर्ति स्थिति

८.५ शहरी वातावरण स्थिति

(वायु तथा जलीय प्रदुषण, ध्वनी प्रदुषण, माटो-जमिन प्रदुषण, फोहरमौला व्यवस्थापन, अन्य वातावरणीय समस्याहरू र ढल निकास)

८.६ ग्रामीण वातावरण स्थिति

- भूक्षय तथा वाढीपहिरो, नदी कटान
- वन डढेलो
- घरभित्रको वायू प्रदुषण
- अन्य वातावरणीय समस्या

८.७ जलाधारको अवस्था

८.८ बाढी, पहिरो, नदी कटान, हुरी बतासबाट सम्भावित जोखिमको अवस्था

९. संस्थागत स्रोत तथा क्षमता

९.१ वित्तीय स्रोत तथा क्षमता विश्लेषण

- प्रदेश सरकार
- प्रदेशमा गैसस/नगारिक समाजहरूको क्षमता विकास र वित्तीय अवस्था

९.२ आर्थिक स्रोत तथा आय

- आन्तरिक स्रोत स्थिति तथा प्रक्षेपण
- अनुदान, सहयोग तथा राजस्व बाँडफाँटवाट प्राप्त रकम र सो को प्रक्षेपण

९.३ आर्थिक स्रोत परिचालन तथा आय स्थिति

९.४ जनसहभागिता परिचालन स्थिति तथा प्रक्षेपण

९.५ सुशासनको अवस्था

- सूचना तथा अभिलेख केन्द्र व्यवस्थापन
- नागरिक समाज, संगठनको प्रबर्द्धनको स्थिति
- योजना, आयोजना र कार्यक्रमहरूको अनुगमन
- बाल बालिका, महिला, दलित, जनजाति समितिहरूको प्रभावकारिता स्थिति
- प्रदेश स्तरमा गठित समिति र तिनिहरूको क्रियाशीलता
- नागरिक वडापत्रको अनुगमन स्थिति

९.६ योजना तथा कार्यान्वयन क्षमता विश्लेषण

- योजना तथा कार्यान्वयनको लागि संस्थागत स्वरूप
- संस्थागत समन्वय तथा संजाल
- स्रोत उपयोग स्थिति (शीर्षकगत खर्च विश्लेषण, संचालन आयोजना संख्या र आयोजना सम्पन्न गर्ने दर, विनियोजित रकम निकासा र खर्च स्थिति)

९.७ प्रदेशमा दिगो विकास लक्ष सूचकको अवस्था

अनुसूची ५-प्रादेशिक आवधिक योजनाको खाका

आधार पत्र र मूल दस्तावेजको खाका

परिच्छेद १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ प्रदेशको वस्तुस्थिति विवरण

१.३ प्रदेशको विकासको समीक्षा

परिच्छेद २: प्रादेशिक योजना

२.१ पृष्ठभूमि

२.२ चुनौती तथा अवसर

२.३ योजना खाका

- २.३.१ प्रादेशिक सोच
- २.३.२ प्रादेशिक लक्ष्य
- २.३.३ प्रादेशिक उद्देश्य
- २.३.४ परिमाणात्मक लक्ष्य
- २.३.५ रणनीति

२.४ समष्टिगत आर्थिक लक्ष्य र खाका

- २.४.१ आर्थिक वृद्धिदर
- २.४.२ लगानीको आवश्यकता र स्रोत
- २.४.३ सार्वजनिक स्रोत व्यवस्था
- २.४.४ अन्तर सरकारी वित्त
- २.४.५ स्रोत साधनको बाँडफाँट तथा परिचालनका आधार

परिच्छेद ३: समष्टिगत आर्थिक नीति

३.१ सार्वजनिक वित्त

- ३.१.१ सार्वजनिक खर्च
- ३.१.२ राजस्व
- ३.१.३ वैदेशिक सहायता परिचालन
- ३.१.४ सार्वजनिक ऋण

३.२ सार्वजनिक, निजी र सहकारी साझेदारी

३.३ वैदेशिक लगानी

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि तथा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन

 ४.१.१ कृषि विकास

 ४.१.२ पशुपन्छी विकास

 ४.१.३ खाद्य सुरक्षा तथा पोषण

 ४.१.४ सिंचाइ

 ४.१.५ भूमि व्यवस्था

 ४.१.६ जलस्रोत

 ४.१.७ वन तथा वनस्पति सम्पदा

 ४.१.८ खनिज सम्पदा

४.२ उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ति र पर्यटन

 ४.२.१ उद्योग

 ४.२.२ वाणिज्य

 ४.२.३ आपूर्ति

 ४.२.४ पर्यटन

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ जनसंख्या तथा बसाइँसराइ

५.२ शिक्षा

५.३ स्वास्थ्य तथा पोषण

५.४ खानेपानी तथा सरसफाइ

५.५ युवा

५.६ महिला

५.७ बालबालिका तथा किशोरकिशोरी

५.८ ज्येष्ठ नागरिक

५.९ अपांगता भएका व्यक्ति

५.१० खेलकूद

५.११ सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र

६.१ ऊर्जा

६.१.१ जलविद्युत्

६.१.२ वैकल्पिक तथा अन्य ऊर्जा

६.२ यातायात पूर्वाधार

६.२.१ सडक

६.२.२ केबलकार, रज्जुमार्ग तथा अन्य यातायात

६.२.३ यातायात व्यवस्थापन

६.३ सञ्चार तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधार

६.४ प्रादेशिक तथा स्थानीय पूर्वाधार

६.५ विज्ञान तथा प्रविधि

६.६ सहरी विकास

६.७ ग्रामीण विकास

६.८ आवास तथा बस्ती विकास

६.९ पुनर्निर्माण

परिच्छेद ७: लोकतन्त्र र सुशासन

७.१ राष्ट्रिय एकता

७.२ सुरक्षा

७.३ शान्ति र सुव्यवस्था

७.४ नेतृत्व निर्माण

७.५ मानव अधिकार

७.६ न्याय प्रणाली

७.७ संघीय शासन प्रणाली

७.८ प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको सन्तुलित विकास

७.९ शासकीय सुधार

७.१० प्रशासकीय सुशासन

७.११ वित्तीय सुशासन

७.१२ भ्रष्टाचार निवारण

७.१३ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण

परिच्छेद ८: अन्तरसम्बन्धित विषय

८.१ तथ्यांक प्रणाली

८.२ गरिबी निवारण

८.३ श्रम तथा रोजगारी

८.४ मानव संसाधन विकास

८.५ अनुसन्धान तथा विकास

८.६ उद्यमशीलता विकास

८.७ समानता

८.८ समावेशीकरण

८.९ सामाजिक सुधार

८.१० सामाजिक सांस्कृतिक विविधता

८.११ विपद् व्यवस्थापन

८.१२ वातावरण

८.१३ जलवायु परिवर्तन

८.१४ सामुदायिक साझेदारी र गैरसरकारी संस्था

परिच्छेद ९: योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्यांकन

९.१ योजना तर्जुमा

९.२ आयोजना बैंक

९.३ संस्थागत तथा कार्यान्वयन व्यवस्था

९.४ तहगत सम्बन्ध तथा अन्तरसरकार समन्वय

९.५ जोखिम व्यवस्थापन

९.६ अनुगमन तथा मूल्यांकन

परिच्छेद १०: प्रादेशिक आवधिक योजनाको नतिजा खाका

१०.१ पृष्ठभूमि

१०.२ नतिजाखाकामा समावेश गरिएका विषयहरू

(विषयक्षेत्रगत आधारमा समावेश भएका विषयहरू उल्लेख गर्ने)

१०.३ नतिजाखाकाको प्रयोग

(मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक विकास कार्यक्रम)

१०.४ नतिजा सूचक

(विषय क्षेत्रगत रूपमा विभाजन गरी विषयक्षेत्रगत नतिजाखाकाबाट समावेश गर्ने)

विषय क्षेत्रगत खाका

१. पृष्ठभूमि

२. प्रमुख समस्या

३. चुनौती तथा अवसर

४. क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति

४.१ सोच

४.२ लक्ष्य

४.३ उद्देश्य

४.४ रणनीति

४.५ कार्यनीति

४.६ प्रमुख कार्यक्रम (आधार पत्रमा समावेश गर्नु नपर्ने)

४.७ अपेक्षित उपलब्धि

५. नतिजा खाका (आधार पत्रमा समावेश गर्नु नपर्ने)

क्र. सं.	**प्रमुख नतिजा (Key Results)**	**एकाई**	**आधार वर्ष २०७५/ ७६ अनुमानित**	**आ. व. २०८०/८१ को लक्ष्य**	**सूचनाको स्रोत**	**जिम्मेवार निकाय**	**अनुमान तथा जोखिम**
	प्रभाव						
	असर						
	प्रतिफल						
	कार्यक्रम तथा आयोजना						

आवधिक योजनाको अवधारणा-पत्रको खाका

१. पृष्ठभूमि

२. योजनाको आवश्यकता र औचित्य

३. विद्यमान अवस्था

४. योजना खाका

४.१ प्रादेशिक सोच

४.२ प्रादेशिक लक्ष्य

४.३ उद्देश्य

४.४ प्रादेशिक रणनीति

५. विषयवस्तु

६. तर्जुमा विधि तथा प्रक्रिया

७. अपेक्षित नतिजा

८. जोखिम पक्ष तथा अनुमान

९. अनुसूचीहरू

अनुसूची १. प्रादेशिक आवधिक योजनाको विषय सूची

अनुसूची २. समय तालिका

क्र.स.	क्रियाकलाप	जिम्मेवार निकाय/महाशाखा	सहयोगी	समय सीमा
१				
२				
३				
४				

अनुसूची ६- प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचनाको ढाँचा

परिच्छेद १ परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ अवधारणा तथा उद्देश्य

१.३ संस्थागत व्यवस्था

१.४ तर्जुमा प्रक्रिया

परिच्छेद २ मध्यमकालीन खर्च संरचना

२.१ पृष्ठभूमि

२.२ सोच, उद्देश्य तथा रणनीति

२.३ मध्यमकालीन खर्च संरचनाको त्रिवर्षीय बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपण

२.४ बजेट अनुमान तथा प्रक्षेपणको विवरण

२.५ प्रमुख विषय क्षेत्रगत आधारमा खर्चको अनुमान तथा प्रक्षेपण

परिच्छेद ३: आर्थिक क्षेत्र

३.१ अर्थ

३.२ वन तथा वातावरण

३.३ उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

३.४ पर्यटन

३.५ श्रम तथा रोजगारी

परिच्छेद ४: कृषि, सहकारी तथा भूमी व्यवस्था

४.१ कृषि

४.२ पशुपन्छी

४.३ भूमिव्यवस्था

४.४ सहकारी तथा गरिबी निवारण

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

४.१ शिक्षा

४.२ विज्ञान तथा प्रविधि

४.३ स्वास्थ्य

४.४ युवा तथा खेलकुद

४.५ महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण

४.६ खानेपानी तथा सरसफाई

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र

५.१ उर्जा

५.२ सिँचाई तथा जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन

५.३ भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था

५.४ भवन, आवास तथा सहरी विकास

५.५ सूचना तथा सञ्चार

परिच्छेद ७: शासकीय तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र

६.१ प्रदेश संसद

६.२ प्रदेश मन्त्रिपरिषद्

६.३ आन्तरिक मामिला, शान्ति सुरक्षा, कानुन, न्याय तथा संसदीय मामिला

६.४ अर्थ — विविध

अनुसूची ७ - प्रादेशिक मध्यमकालीन खर्च संरचना दस्तावेजमा समावेश हुने विषयवस्तु (विषय क्षेत्रगत मात्र)

१. पृष्ठभूमि

विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रादेशिक सन्दर्भ, वर्तमान अवस्था, दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा विषय क्षेत्रगत व्यवस्था र विषय क्षेत्रगत नीति, रणनीति एवम् प्रदेश सरकारको क्षेत्रगत प्राथमिकता तथा प्रतिबद्धता समेटेर एक अनुच्छेदमा र बढीमा आधा पृष्ठसम्म लेख्न सकिने ।

२. समस्या तथा चुनौती

यस क्षेत्रका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा विद्यमान प्रमुख समस्या दुई वाक्यमा नबढ्ने गरी एक अनुच्छेद तथा आगामी दिनमा सामना गर्नुपर्ने चुनौती समेत गरी एक अनुच्छेदमा लेख्न सकिने ।

३. सोच

प्रादेशिक योजना (हाल १४ औं योजना) मा उल्लिखित विषय क्षेत्रगत सोच लेख्ने, एक भन्दा बढी क्षेत्रको भएमा सबै क्षेत्रको सोच लेख्ने र कोष्ठमा क्षेत्र खुलाउँदा उपयुक्त हुने ।

४. उद्देश्य

प्रादेशिक योजनामा उल्लिखित विषय क्षेत्रगत उद्देश्य लेख्ने, एक भन्दा बढी क्षेत्रको भएमा सबै क्षेत्रको उद्देश्य लेख्ने र कोष्ठमा क्षेत्र खुलाउन उपयुक्त हुने । कुनै विषय क्षेत्रमा नयाँ उद्देश्य समावेश गरेमा सो पनि खुलाउन उपयुक्त हुने ।

५. रणनीति

प्रादेशिक योजनामा उल्लिखित विषय क्षेत्रगत रणनीति लेख्ने, एक भन्दा बढी क्षेत्रको भएमा सबै क्षेत्रको रणनीति लेख्ने र कोष्ठमा क्षेत्र खुलाउने । कुनै विषय क्षेत्रमा नयाँ रणनीति समावेश गरेमा सो पनि खुलाउन सकिने ।

६. विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य (दफा १७ (२)(ङ, छ))

नेपाल सरकारको मध्यमकालीन खर्च संरचनाका विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित नतिजा सूचक उल्लेख गर्ने । आ.व. २०७६/७७ मा प्रदेश स्तरको विवरण भएमा सो विवरण उल्लेख गर्ने । आगामी ३ आ.व.को लक्ष्य निर्धारण गर्दा प्रादेशिक योजनालाई मूल आधार मानी प्रदेशस्तरमा हासिल गर्ने लक्ष्य उल्लेख गर्ने र सो विषय क्षेत्रसम्बन्धी प्रदेश सरकारको प्राथमिकता र प्रतिबद्धता एवम् सन् २०१९ र २०२२ मा दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी राष्ट्रिय लक्ष्यलाई आधार मान्न सकिने ।

विषय क्षेत्रगत नतिजा सूचक र लक्ष्य

सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ सम्मको वास्तविक उपलब्धि	आ.व. २०७५/७६ को अनुमानित उपलब्धि	मध्यमकालीन लक्ष्य		
				२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
१	२	३	४	५	६	७

७. विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान (दफा १७ (२)(घ))

अनुसूची १ र २ को आधारमा तयार गर्ने ।

विषय क्षेत्रगत खर्च तथा स्रोतको त्रिवर्षीय अनुमान

आ.व.	बजेट अनुमान				स्रोत		
	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुमान	वैदेशिक ऋण
२०७६/७७							
२०७७/७८							
२०७८/७९							

८. कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण (दफा १७ (२) (क), (ख), (ग))

उद्देश्य तथा पुष्टाईं संक्षिप्तमा लेख्ने (जस्तैः गरिबी निवारण, क्षमता विकास) । कार्यक्रम वा आयोजनाको सुरु र समाप्त हुने मिति अनिवार्य रूपमा खुलाउने । सालबसाली प्रकृतिका कार्यक्रम भएमा ५ वर्षको अवधिलाई एक चरण मानी सो अनुसार उल्लेख गर्ने र आयोजना अवधिको कुल लागत उल्लेख गर्ने । साधारण प्रशासन तर्फ अवधि र लागत उल्लेख गर्नु नपर्ने । आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक उल्लेख गर्दा परिमाण खुलाउने तथा खुलाउन नसकिने प्रकृतिको भएमा छोटो बुँदामा "....." भएको हुने भनी उल्लेख गर्ने ।

कार्यक्रम/आयोजनाको संक्षिप्त विवरण

ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	उद्देश्य	आयोजना अवधि (सुरु र समाप्ति)	लागत तथा पुष्ट्याईं		आगामी तीन वर्षको उपलब्धि सूचक
				लागत (रु. लाखमा) (अर्ब)	पुष्टयाई	
१	२	३	५	६	७	८

९. जोखिम पक्ष तथा अनुमान

आगामी तीन वर्षमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा आइपर्ने सम्भावित जोखिमको आँकलन तथा सम्बोधन सहित २ वाक्यमा बढीमा एक अनुच्छेद लेख्ने । पहिलो वाक्यमा उल्लेख प्रमुख अनुमान उल्लेख गर्ने । दोस्रो वाक्यमा उक्त कार्यहरू नभएमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल नहुने कस्तो जोखिम रहन्छ, उल्लेख गर्ने ।

१०. कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण, सांकेतीकरण तथा त्रिवर्षीय खर्च अनुमान (दफा १७ (२) (च))

अनुसूची १

कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण, सांकेतीकरण तथा त्रिवर्षीय खर्च अनुमान

(रकम रु.लाखमा)

क्र. सं.	बजेट उपशीर्षक	कार्यक्रम / आयोजना	आ.व. २०७६/७७ को विनियोजन				आ.व. २०७७/७८ को खर्च अनुमान				आ.व. २०७८/७९ को खर्च अनुमान				रणनीतिक स्तम्भ	प्राथमिकता क्रम	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	गरिबी न्यूनीकरण संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
			कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	कुल	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था						
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१

- प्रदेशको कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण तथा सांकेतीकरण सम्बन्धमा उल्लेख भए बमोजिम गर्ने ।
- त्रिवर्षीय खर्च अनुमान विषयगत मन्त्रालय वा निकायले उपलब्ध गराउने ।
- उक्त खर्च अनुमान गर्दा सूत्रमा उल्लेख गरिएको भएमा सोलाई आधार मान्ने ।
- आ.व. २०७६/७७ को बजेट अनुमान खर्च तथा स्रोत प्रदेश सभामा प्रस्तुत भएको बजेट रकम उल्लेख गर्ने । सो समेतको आधारमा पछिल्ला दुई वर्षको खर्चको प्रक्षेपण गर्ने ।
- खर्च प्रक्षेपण गर्दा आगामी आ.व.मा सम्पन्न हुने आयोजनाका लागि पर्याप्त रकमको व्यवस्था गर्ने तथा सो सम्पन्न हुने अवधिपछि रकम व्यवस्था गर्ने ।
- सशर्त अनुदान अन्तरर्गत संचालन हुने कार्यक्रमको प्रकृति हेरी बढ्दो वा घट्दो प्रवृत्तिमा प्रक्षेपण गर्ने ।
- साधारण खर्चको हकमा तलब बाहेकको खर्चमा मुद्रास्फितिलाई आधार मान्ने ।
- स्रोत समितिले आँकलन गरेको स्रोत भित्र रहेर मात्र कुल खर्च प्रक्षेपण गर्ने ।
- प्रक्षेपण गर्दा रकम बाँकी रहेमा नयाँ कार्यक्रम वा आयोजनाको लागि बाँकी रकम एकमुष्ट अनुमान गर्ने ।

११. त्रिवर्षीय खर्चको स्रोत प्रक्षेपण (दफा १७ (२) (ङ))

- अनुसूची १ मा उल्लिखित कार्यक्रमगत खर्चको स्रोतको विवरण उल्लेख गर्ने, वैदेशिक सहायता अनुमान गर्दा सम्झौता भइसकेको वा प्रतिबद्धताको क्रममा रहे सोको पुष्ट्याईं सहित तयार गर्ने ।

- नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा वैदेशिक सहायताको रकम एकिन भएपछि मात्र बाँकी रकम प्रदेश सरकारबाट व्यहोर्ने व्यवस्था गर्ने ।

१२. प्रति एकाइ लागत अनुमान

अनुसूची २

प्रति एकाई लागत अनुमान

क.सं.	विषय क्षेत्र	प्रतिफल	एकाई	प्रति एकाई लागत (रु. हजारमा)	कैफियत
१		२	३	४	५

अनुसूची ८ - आयोजना बैङ्क (Project Bank)

१. पृष्ठभूमि

वर्तमान नेपाल सरकारले देशको आर्थिक विकास र समृद्धि प्राप्तिको लागि "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन लक्ष्य निर्धारण गरेको छ। नेपालले योजनाबद्ध विकास प्रयासमा विभिन्न योजनाहरू तर्जुमा गर्दै आएको छ तर योजनाको उपलब्धी लक्ष्य अनुरूप हुन सकिरहेको छैन। वास्तबमा आवधिक योजना तर्जुमाले मात्र योजनामा उल्लिखित उद्देश्य एवम् लक्ष्यहरू प्राप्त हुँदैनन्। यसका लागि गुणस्तरीय र कार्यान्वयनयोग्य आयोजना तर्जुमा, छनौट र प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक पर्दछ। विद्यमान परिस्थितिमा तत्काल आयोजना कार्यान्वयनमा लिएर जान सकिने आयोजनाहरूको विवरण समेत तयार गरिएको पाईँदैन।

२. आवश्यकता

विकास आयोजनाको चक्रका चरणहरू मध्ये आयोजना तर्जुमा (Project formulation) पहिलो चरण हो। यस चरणमा आयोजनाको पहिचान, पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन, विश्लेषण र छनौट आदि कार्य गरिन्छ। विशेष गरी आयोजनाको पहिचान, पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन र विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) को आधारमा मात्र आयोजनाको सहि पहिचान र त्यसको प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ। प्राथमिकताका आधारमा छनौट गरिएका आयोजनाहरूका लागि आर्थिक स्रोत जुटाउन र आयोजनाकै प्रकृति र त्यसको स्वरूपले आयोजना कार्यान्वयनको प्रक्रियागत ढांचा समेत सुनिस्चित गर्न सकिन्छ । यथार्थमा आयोजनाको कार्यान्वयन गर्ने तरिका र प्रक्रियागत बिधि विगत र वर्तमानमा खासै फरक नदेखिएको परिस्थितिमा नेपालको आर्थिक समृद्धितर्फको अभियानमा ठूलो बाधकको रूपमा रहेकोछ।

नेपालको सन्दर्भमा धेरैजसो विकास आयोजनाहरू वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालन हुने भएकोले आयोजनाहरू दातामुखी (Donor-driven) का रूपमा रहेका छन। यी आयोजनाहरूको पहिचान र सम्भाव्यता अध्ययन पनि दातृ निकायबाट गरिने भएबाट राष्ट्रको आवश्यकता, क्षमता र प्रविधि ग्रहण क्षमता भन्दा फरकका आयोजनाहरू पनि छनौट भइ कार्यान्वयन हुने अवस्था रहेकोछ। यसबाट वैदेशिक सहायताको प्रभावकारिता बढाउनको निम्ति पेरिस घोषणा, २००५ (Paris Declaration, 2005) का पाँच (५) सिद्धान्तमध्ये राष्ट्रिय स्वामित्व (Country Ownership) लाई अभिवृद्धि गर्ने सिद्धान्तको विषयले वास्तबमा व्यवहारमा प्राथमिकता पाउन सकेको छैन। विकास आयोजनालाई राष्ट्रको प्राथमिकता अनुरूप बनाउन र राष्ट्रिय स्वामित्व अभिवृद्धि गर्न आयोजना बैङ्क (Project Bank) को अवधारणाले सहयोग पुऱ्याउछ।

वास्तवमै तदर्थवाद र कुनै तयारी बिना हँचुवाको भरमा आयोजना छनौट र कार्यान्वयन गर्दा आयोजना कार्यान्वयन चरणमा विभिन्न समस्या र जोखिम पहिचान हुन नसकि यस्ता आयोजनाले अपेक्षित प्रतिफल दिन सकिरहेको छैन र कतिपय अवस्थामा प्रत्युत्पादक समेत बन्न पुगेका छन। यी समस्या समाधान गरी बढी प्रतिफलमुखी वित्तीय र आर्थिक रूपमा सम्भाव्य (Financially and economically viable) आयोजना छनौट गरी गर्न आयोजना बैङ्क आवश्यक छ। तसर्थ यसै विषयलाई मध्यनजर गर्दै राष्ट्रिय योजना आयोग (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०७४ को दफा ६(क) को उपदफा (४) मा लागत लाभ लगायतका बिबिध

बिश्लेषणका आधारमा आयोजना बैङ्क निर्माण गर्ने/गराउने प्रावधान रहेको छ। यस्तो आयोजना बैङ्क प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत निर्माण गर्नु जरुरी छ।

३. उद्देश्य

- प्रतिफलमुखी वित्तीय र आर्थिक रूपमा सम्भाव्य (Financially and economically viable) आयोजना छनौट गर्नु ।
- आयोजनामा राष्ट्रिय स्वामित्व (Country ownership) लाई अभिवृद्धि गर्नु ।

४. आयोजना बैङ्क निर्माणका लागि गर्नुपर्ने कार्य

क. कार्यान्वयन चरणमा रहेका आयोजनाको हकमा

- आयोजना बैक निर्माण गर्ने सम्बन्धमा विषय-क्षेत्रगत मन्त्रालय/निकायबाट बिवरण माग गर्ने,
- प्राप्त भएका त्यस्ता आयोजनाका विवरण, अध्ययन प्रतिवेदनको चरण र अवस्था समेतलाई मध्यनजर गरी आयोजनाको प्राथमिकीकरण गरी आयोजना अद्यावधिक गर्ने,
- आयोजनाको कार्यन्वयन तह समेतलाई विचार गरी आयोजनाहरूको बर्गीकरणको आधार समेत स्पष्ट हुने गरी आयोजना बैंकको व्यवस्थापन गर्ने, र
- यसरी प्रोजेक्ट बैंकमा समावेश गरिएका आयोजनाको कार्यन्वयनका लागि प्रदेश नीति तथा योजना आयोग वा आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयको पूर्वस्वीकृति अनिवार्य गर्ने।

ख. नयाँ आयोजनाको हकमा

- विषय-क्षेत्रगत मन्त्रालय/निकायले आ-आफ्नो आवश्यकता अनुसार आयोजनाको पहिचान गर्ने,
- पहिचान गरिएका आयोजनाको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने र आवश्यकता अनुसार विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने,
- आयोजनाको विश्लेषण गरी वित्तीय, आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय रूपमा सम्भाव्य आयोजनाको सूची (आयोजना बैङ्क) तयार गर्ने,
- सूचीमा परेका आयोजनालाई अनुसूची ११ मा दिइएको आयोजना प्राथमिकीकरणका आधारमा प्राथमिकीकरण गर्ने,
- प्राथमिकीकरणमा परेका आयोजना मध्ये आयोजनाको प्राथमिकता क्रम, उपलब्ध स्रोत साधन र कार्यान्वयन क्षमता समेतलाई ध्यानमा राखी आयोजना कार्यान्वयनको लागि छनौट गरी बजेट विनियोजन गर्ने।

अनुसूची ९- आयोजना प्रस्ताव (Project Proposal) को ढाँचा

१. **आयोजनाको परिचय**

- आयोजनाको नाम
- लक्ष्य
- उद्देश्य
- कार्यान्वयन अवधि

  सुरु (आ.व.) समाप्ति (आ.व.)
- कार्यान्वयन हुने क्षेत्र

  जिल्लाः- गाउँपालिका/नगरपालिकाः-

२. **आयोजनाको कुल लागत**

- विकास तथा निर्माण लागत
- संचालन लागत
- अन्य लागत

३. वित्तीय स्रोत

४. अपेक्षित प्रतिफल

५. आयोजनाका प्रमुख क्रियाकलाप

६. आयोजनाको वित्तीय र आर्थिक विश्लेषण

७. आयोजना कार्यान्वयन तथा खर्च योजना

८. आयोजना कार्यान्वयनमा आवश्यक जनशक्ति र प्रमुख निर्माण सामाग्री

९. आयोजना संचालन प्रस्ताव

१०. संचालन प्रबन्ध

- खर्च अनुमान (कम्तीमा ३ वर्षको)
- उपभोक्तालाई खर्च गर्ने भए नेपाल सरकारको सहयोग आवश्यक पर्ने वा नपर्ने
- सम्भावित आय आर्जन (कम्तीमा ३ वर्षको)

अनुसूची १०- आयोजना विश्लेषण प्रक्रिया

१. आयोजनाको लगानी योग्यता र औचित्यता मापनको आधार

२. आयोजना छनौट (स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने औजार)

३. विधि

- आर्थिक औचित्यता
- लागत लाभ विश्लेषण
- लागत प्रभावकारिता

आर्थिक विश्लेषण

१. आयोजनाको उद्देश्य र आर्थिक औचित्यता

२. आर्थिक लागत विश्लेषण

३. लाभ मापन सकिने आयोजना

- लागत लाभ विश्लेषण

४. लाभ मापन गर्न नसकिने आयोजना

- लागत प्रभावकारिता विश्लेषण (न्यूनतम लागत)

५. निष्कर्ष र सुझाव

लागत लाभ विश्लेषण

१. आयोजान हुँदा र नहुँदाको अवस्था

२. विश्लेषण विधि

३. आर्थिक खुद वर्तमान मूल्य (Economic Net Present Value)

४. आर्थिक आन्तरिक प्रतिफल दर (Economic Internal Rate of Return)

५. लागत लाभ अनुपात (Cost Benefit Ratio)

६. सम्बेदनशीलता विश्लेषण (Sensitivity Analysis)

७. वितरणात्मक विश्लेषण (Distributive Analysis)

वित्तीय विश्लेषण

१. आयोजनाको पुँजीगत लगानी, संचालन र वित्तीय लागत अनुमान

२. राजस्व सिर्जना गर्ने आयोजना

- राजस्व अनुमान
- लागत लाभ विश्लेषण

३. राजस्व सिर्जना नगर्ने आयोजना

- वित्तीय दिगोपना विश्लेषण

४. निष्कर्ष र सुझाव

अनुसूची ११- विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) को ढाँचा

१. क्षेत्रगत विश्लेषण
२. आयोजनाको परिचय
३. आयोजनाको विस्तृत अध्ययन, अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण
४. विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन
५. विस्तृत लागत अनुमान
६. आर्थिक र वित्तीय विश्लेषण
७. वातावरणीय र सामाजिक विश्लेषण
८. विस्तृत वित्तीय योजना
९. विस्तृत कार्य योजना
१०. विस्तृत खरिद योजना
११. विस्तृत कार्यान्वयन योजना
१२. संचालन तथा मर्मत ढाँचा
१३. जोखिम व्यवस्थापन योजना

अनुसूची १२ - आयोजना प्राथमिकीकरणका आधार

१. **विकास आयोजना/कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गर्नको लागि समग्र विषयगत क्षेत्रलाई ५ क्षेत्रमा वर्गीकरण गरिएको छ।**

(१) आर्थिक, (२) कृषि, सहकारी तथा भूमि व्यवस्था, (३) सामाजिक, (४) पूर्वाधार,

(५) सुशासन तथा अन्य

२. **विकास आयोजना/कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गर्नको लागि ६ वटा सामान्य आधार र २ वटा क्षेत्रगत आधारहरू तय गरी सामान्य आधारलाई कुल ७० अंक र क्षेत्रगत आधारलाई कुल ३० अंक राखिएको छ।**

३. **कार्यक्रमलाई P_1 र P_2 गरी २ वटा प्राथमिकताक्रममा वर्गीकरण गरिएको छः**

४. **साधारण बजेटलाई ५ आधारमा P_1 र P_2 गरी २ वटा प्राथमिकीकरणमा वर्गीकरण गरिएको छ ।**

विकास कार्यक्रमको अंक प्रदान

क्र.स.	योगदान	अंक
१	प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान गरेमा - अति उत्तम	३
२	अप्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान गरेमा - उत्तम	२
३	कम वा सामान्य योगदान गरेमा - सामान्य	१
४	योगदान नपुऱ्याएमा - न्युन	०

विकास कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण

क्र.स.	कूल प्राप्ताङ्क	प्राथमिकता क्रम
१	७५ वा सो भन्दा बढी अंक भएमा	पहिलो (P1)
२	७५ भन्दा कम अंक भएमा	दोस्रो (P2)

सामान्य आधार (७० अंक)

१. तीव्र, दिगो र रोजगारमुलक आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुर्‍याउनेः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने - प्रादेशिक उत्पादन - प्रादेशिक आय वृद्धि	अति उत्तम

ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

१. प्रादेशिक प्राथमिकता वा तुलनात्मक लाभका क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउनेः (१० अंक)

क	प्रदेशको प्राथमिकता वा तुलनात्मक लाभ भएका प्रमुख दुई क्षेत्रको उत्पादन वा आय वृद्धिमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्तिमा योगदान पुऱ्याउनेः (१० अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने - दिगो विकास लक्ष्य १ (SDG 1) (सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य) - दिगो विकास लक्ष्य ८ (SDG 8) (पुर्ण र उत्पादनमूलक रोजगागरी प्राप्ती वा वृद्धि)	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

४. सहभागिताको अवस्थाः (१० अंक)

क	निम्न क्षेत्र वा संस्थाहरू मध्ये कुनै एकको सहभागिता रहने - नागरिक समाज, सामुदायिक संस्था, गैरसरकारी संस्था, उपभोक्ता समूह वा सेवाग्राही, वा - स्थानीय सरकार, वा - निजी क्षेत्र	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

५. समावेशीकरणमा योगदान (१० अंक)

(क) क्षेत्रीय समावेशीकरणमा योगदानः (५ अंक)

क	मानव विकास सूचकाङ्कमा तलदेखि २५ औ स्थानसम्मका जिल्लाहरूमा सञ्चालित हुने आयोजनाकार्यक्रम/	अति उत्तम
ख	मानव विकास सूचकाङ्कमा २६ औ देखि ५० औ स्थानसम्मका जिल्लाहरूमा सञ्चालित हुने आयोजनाकार्यक्रम/	उत्तम
ग	मानव विकास सूचकाङ्कमा ५१औ देखि ७५औ स्थानसम्मका जिल्लाहरूमा सञ्चालित हुने आयोजनाकार्यक्रम/	सामान्य
घ	मानव विकास सूचकाङ्कमा ७५औ स्थान देखि माथिका जिल्लाहरूमा सञ्चालित हुने वा क्षेत्रीय सन्तुलनमा स्पष्ट योगदान नपुऱ्याउने आयोजनाकार्यक्रम/	न्यून

५. समावेशीकरणमा योगदानः (१० अंक)

(ख) सामाजिक समावेशीकरण र लैंगिक मूलप्रवाहीकरणमा योगदानः (५ अंक)

क	सामाजिक र लैंगिक मूलप्रवाहीकरण, समानता र सशक्तीकरण (SDG 5) लाई प्रत्यक्ष तथा उल्लेख्य रूपमा बढावा दिने	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

६. आयोजनाको पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारी कार्य (१५ अंक)

क	**<u>चालु आयोजनाको लागि</u>** - गत आ.व.को दोस्रो चौमासिकसम्मको औषत भौतिक तथा वित्तीय प्रगति ८० प्रतिशत वा सो भन्दा माथी रहेको, वा - आगामी आ.व.मा आयोजना सम्पन्न हुने सुनिश्चित रहेको, वा **<u>नयाँ आयोजनाको लागि</u>** - आयोजना कार्यान्वयन तयारी कार्य पुरा भएको।	अति उत्तम

ख	**<u>चालु आयोजनाको लागि</u>** - गत आ.व.को दोस्रो चौमासिकसम्मको औषत भौतिक तथा वित्तीय प्रगति ६५ प्रतिशत देखि ८० प्रतिशतसम्म रहेको, वा - आगामी दुई वर्षमा आयोजना सम्पन्न हुने सुनिश्चित रहेको, वा **<u>नयाँ आयोजनाको लागि</u>** - आयोजना कार्यान्वयन तयारी कार्य अन्तिम चरणमा रहेको।	उत्तम
ग	**<u>चालु आयोजनाको लागि</u>** - गत आ.व.को दोस्रो चौमासिकसम्मको औषत भौतिक तथा वित्तीय प्रगति ५० प्रतिशत देखि ६५ प्रतिशतसम्म रहेको, वा - आगामी तीन वर्षमा आयोजना सम्पन्न हुने सुनिश्चित रहेको, वा **<u>नयाँ आयोजनाको लागि</u>** - आयोजना कार्यान्वयन तयारी कार्य भैरहेको।	सामान्य
घ	**<u>चालु आयोजनाको लागि</u>** - गत आ.व.को दोस्रो चौमासिकसम्मको औषत भौतिक तथा वित्तीय प्रगति ५० प्रतिशत भन्दा कम रहेको, वा - आगामी चार वर्षसम्ममा पनि आयोजना सम्पन्न हुने सुनिश्चितता नरहेको, वा **<u>नयाँ आयोजनाको लागि</u>** - आयोजना कार्यान्वयन तयारी कार्य नभएको।	न्यून

क्षेत्रगत आधार

प्रमुख क्षेत्र तथा उपक्षेत्रहरू

क.सं.	प्रमुख क्षेत्र	उपक्षेत्रहरू
१	आर्थिक क्षेत्र	अर्थ, उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ती, वन तथा वातावरण, पर्यटन, श्रम तथा रोजगार
२	कृषि, सहकारी तथा भूमी व्यवस्था	कृषि विकास, पशुपन्छी, सहकारी तथा भूमि व्यवस्था
३	पूर्वाधार	सडक तथा अन्य यातायात, सहरी विकास, सिँचाई, सूचना तथा सञ्चार, उर्जा र प्रादेशिक पूर्वाधार विकास

४	सामाजिक क्षेत्र	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि, स्वास्थ्य तथा पोषण, महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण, खानेपानी तथा सरसफाई र संस्कृति
५	सुशासन तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र	माथि उल्लिखित वर्गीकरणमा नपरेका अन्य सम्पूर् क्षेत्रहरू जस्तैः जनसंख्या, महिला तथा बालबालिका,आन्तरिक मामिला तथा न्याय, योजना तथा तथ्याङ्क र विपद व्यवस्थापन

क्षेत्रगत आधार अंक-३०

(अ) आर्थिक क्षेत्र

(अर्थ, वन तथा वातावरण उद्योग, वाणिज्य, आपूर्ति, पर्यटन र श्रम)

१. चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम
ख	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा अप्रत्यक्ष र उच्च योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा सामान्य वा कम योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासको क्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने - दिगो वकास लक्ष्य ९ (SDG 9) को दिगो समावेशी औधोगिकीकरण प्रवर्द्धन गर्न, वा - दिगो विकास लक्ष्य १३ (SDG 13) को जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र वातावरण संरक्षण गर्न, वा - दिगो विकासको लक्ष्य १५ (SDG 15) को वनको दिगो व्यवस्थापन, भूक्षयीकरणको रोकथाम, जैविक विविधताको क्षति रोक्न, वा - राजस्व वृद्धि र खर्च व्यवस्थापन गर्न	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका सबै विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य

घ	माथिका सबै विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

(आ) कृषि, सहकारी तथा भूमी व्यवस्था

(कृषि विकास, पशुपन्छी, सहकारी तथा भूमि व्यवस्था)

२. चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम
ख	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा अप्रत्यक्ष र उच्च योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा सामान्य वा कम योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासको क्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुर्याउने - दिगो वकास लक्ष्य २ (SDG 9)को दिगो समावेशी औधोगिकीकरण प्रवर्द्धन गर्न, वा - दिगो विकासको लक्ष्य १५ (SDG 15) को वनको दिगो व्यवस्थापन, भूक्षयीकरणको रोकथाम, जैविक विविधताको क्षति रोक्न, वा	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका सबै विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका सबै विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

इ) सामाजिक क्षेत्र

(शिक्षा, विज्ञान, तथा प्रविधि, स्वास्थ्य तथा पोषण, महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण, खानेपानी तथा सरसफाई, संस्कृति)

१. चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम

ख	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा अप्रत्यक्ष र उच्च योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा सामान्य वा कम योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासको क्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुपुऱ्याउने - दिगो विकास लक्ष्य ३ (SDG ३) को स्वस्थ जीवन प्राप्तिका लागि बाल मृत्यूदर न्यूनीकरण गर्न, वा - मातृ मृत्यूदर न्यूनीकरण वा मलेरिया, क्षयरोग, HIV/AIDS नियन्त्रण गर्न, वा - दिगो वकास लक्ष्य ४ (SDG 4) को सबैको लागि समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्ति गर्न, वा - दिगो विकास लक्ष्य ५ (SDG 5) को लैंगिक समानता र महिला तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरणमा योगदान पुऱ्याउने, - प्राथमिकत एवम् माध्यमिक तहमा छात्राः छात्रको अनुपात वृद्धि गर्न, वा - दिगो विकास लक्ष्य ६ (SDG 6) को खानेपानी र सरसफाई सेवाको उपलब्धताको दिगो सुनिश्चितता गर्न, वा - संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न,	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका सबै विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका सबै विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

(ई) पूर्वाधार क्षेत्र

(ऊर्जा, सिंचाई, सडक तथा अन्य यातायात, सहरी विकास, सूचना तथा सञ्चार तथा प्रादेशिक पूर्वाधार विकास)

१. चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम

ख	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा अप्रत्यक्ष र उच्च योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा सामान्य वा कम योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासको क्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने - दिगो विकास लक्ष्य ७ ((SDG 7)) को दिगो र आधुनिक उर्जा सुनिश्चित गर्न, वा - दिगो विकास लक्ष्य ९ (SDG 9) को दिगो यातायात विकास गर्न, वा नवीन खोज गर्न र प्रविधि प्राप्ति गर्न - दिगो विकास लक्ष्य ११ (SDG 11) को सुरक्षित, सवल, समावेशी र दिगो सहर विकास गर्न	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका सबै विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका सबै विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

(उ) सुशासन तथा अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र

(जनसख्या, विपद् व्यवस्थापन, आन्तरिक मामिला तथा न्याय, शान्ति, योजना, तथा तथ्यांक)

१. चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने	अति उत्तम
ख	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा अप्रत्यक्ष र उच्च योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा सामान्य वा कम योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	चालु आवधिक योजनाको क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप नतिजा प्राप्तिमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

२. दिगो विकासको क्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिमा योगदानः (१५ अंक)

क	निम्न विषयहरूमा प्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने - दिगो विकास लक्ष्य १० (SDG १०) को असमानता हटाउने, - सुशासन अभिवृद्धि गर्न, वा - दिगो विकास लक्ष्य १३ (SDG 13) को जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र वातावरण संरक्षण गर्न, - दिगो विकास लक्ष्य १६ (SDG 16) को शान्ति सुरक्षा अभिवृद्धि गर्न, वा - न्यायमा सबैलाई पहुँच बढाउन, वा - जनसंख्या व्यवस्थापन गर्न, वा - विपद व्यवस्थापन गर्न, वा - योजना तथा तथ्याङ्क प्रणालीमा सुधार र सुदृढीकरण गर्न	अति उत्तम
ख	माथिका विषयहरूमा अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय रूपमा योगदान पुऱ्याउने	उत्तम
ग	माथिका सबै विषयहरूमा कम वा सामान्य योगदान पुऱ्याउने	सामान्य
घ	माथिका सबै विषयहरूमा योगदान नपुऱ्याउने	न्यून

साधारण बजेटको प्राथमिकीकरण

क्र.सं.	आधार	अंक
१	जनतालाई प्रत्यक्ष सेवा गर्न सहयोग गर्ने	५
२	सुशासन कायम गर्न योगदान पुऱ्याउने	५
३	राजश्व वृद्धि गर्न सहयोगी कार्यहरू	५
४	विकास कार्यमा योगदान पुऱ्याउने	५
५	मानव संसाधन विकास, वातावरण संरक्षण र क्षेत्रीय सन्तुलनमा योगदान पुऱ्याउने	५
	जम्मा	२५

साधारण बजेटको भार प्रदान गर्ने तरिका

क्र.सं.	योगदान	अंक
१	अति उच्च सहयोग पुग्ने	५
२	उच्च सहयोग पुग्ने	३५.
३	सामान्य सहयोग पुग्ने	२
४	सहयोग नपुग्ने	०

क्र.सं.	**कुल प्राप्ताङ्क**	**प्राथमिकताक्रम**
१	१७.५ वा सो भन्दा बढी अंक प्राप्त भएमा	पहिलो (P1)
२	१७.५ अंक भन्दा कम अंक प्राप्त भएमा	दोस्रो (P2)

अनुसूची १३- वार्षिक विकास कार्यक्रमको ढाँचा

मन्त्रालय/आयोग/सचिवालयः

क्षेत्र/उपक्षेत्रः

क. पृष्ठभूमि (विकास कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धमा)

ख. चालु आवधिक योजनाको विषय क्षेत्रगत उद्देश्यः

ग. चालु आवधिक योजनाको विषय क्षेत्रगत रणनीतिहरूः

घ. नतिजा सूचकहरूः

क.स.	**प्रतिफल सूचक**	**ईकाइ**	**विगतका वर्षको प्रगति**	**आधार वर्ष २०७५/७६ को अनुमानित स्थिति**	**आ.व. २०७६/७७ को लक्ष्य**

ङ वार्षिक विकास कार्यक्रम

क.स.	कार्यक्रम/आयोजना (ब.उ.शि.नं.)	क्षेत्रगत रणनीतिक स्तम्भ	सुरु तथा सम्पन्न वर्ष र कुल लागत अनुमान (रु. हजारमा)	प्रमुख प्रतिफलहरू	हाल सम्मको स्थिति	आ.व. २०७६/७७ मा सञ्चालन हुने प्रमुख क्रियाकलापहरू

च. बजेट

आ.व. २०७६/७७ को लागि यस क्षेत्र/मन्त्रालयको लागि चालुतर्फ रु....... करोड, पुँजीगततर्फ रु....... करोड र वित्तीय व्यवस्थातर्फ रु....... करोड गरी जम्मा रु........ करोड विनियोजन गरिएको छ ।

च. आगामी आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को खर्च तथा श्रोतको अनुमान (विकास कार्यक्रम मात्र)

(रु हजारमा)

क्र.स.	ब.उ.शी.नं.	कार्यक्रम/आयोजना	२०७६/७७ को विनियोजन र स्रोत							रणनीतिक स्तम्भ	प्राथमिकता क्रम	दिगो विकास लक्ष्य संकेत	गरिबी न्यूनीकरण संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायु संकेत
			विनियोजन				स्रोत								
			कुल जम्मा	चालु	पुँजीगत	वित्तीय व्यवस्था	नेपाल सरकार	वैदेशिक अनुदान	वैदेशिक ऋण						

सन्दर्भ-सामग्री

१. अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
२. आर्थिक कार्यविधी ऐन, २०५५, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
३. आर्थिक कार्यविधी नियमावली, २०५४, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
४. नेपालको संविधान, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
५. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
६. राष्ट्रिय भूउपयोग नीति, २०७२, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
७. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
८. सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४, नेपाल कानून आयोग, काठमाडौं, नेपाल।
९. Nepal Sustainable Development Goals Status and Ro